

HERMÉSZ KÖNYVEK

Georges Duby
Guy Lardreau

PÁRBESZÉD A TÖRTÉNELEMRŐL

Akadémiai Kiadó, Budapest

202.59

Ge Párbeszéd a történelemről

Párbeszéd a történelemről

A szerzője: E. Bólyai László

Magyar Könyvtár - Budapest 1963

Hermész Könyvek

Készül az Akadémiai Kiadó
Társadalomtudományi Szerkesztőségének műhelyében

A sorozatot szerkeszti
E. Bártfai László

695370

A fordítás alapjául szolgáló kiadás:
Georges Duby—Guy Lardreau: *Dialogues*.
Flammarion, Paris, 1980.

Fordította:
Szilágyi Gábor

A fordítást szakmailag ellenőrizte:
Szabics Imre

Megjelent a *Francia Külügyminisztérium* és a *Francia Köztársaság*
Nagykövetsége Kulturális Osztályának támogatásával

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 6488 2

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest
Első kiadás: 1993

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1993
Hungarian translation © Szilágyi Gábor

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió-
és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvleltár 5472.../19 ...33... SZ.

Tartalom

Georges Duby, avagy a történettudomány újfajta tényfelfogása. Előszó (<i>Guy Lardreau</i>)	7
I. Mérsékelt nominalizmus	33
A történész kényszeredett álma	33
A tudomány erkölcsi kérdés	46
A történelem időrend	53
II. Amit az emlékezet megőriz és amit kirotstál	62
Az emlékezet története	62
A nép emlékezete: „népi” kultúra és csalóka emlékezet	70
III. Történelem a történelemben	78
A „céhbeliek”	78
A romantikus kor „Nagy történelme”	83
Az „ <i>Annales</i> ” évtizede és ami utána következett	86
IV. Marx és a fürdővíz	108
Útirány	108
Az osztályok	117
Kereszténység és marxizmus	128

V. Áthatások, összefüggések, változó elrendeződések	142
A vidék	142
Az állam, a népi ellenállási mozgalmak, a család	150
Az egyház, a vallási formák	172
VI. Zárzó	178
Utóirat (<i>Georges Duby</i>)	183
Georges Duby művei	186

I. Második kötet	33
A történelem előfeltételei	33
A tudomány és a kultúra	40
A történelem előfeltételei	33
II. A népi ellenállás	62
Az ellenállás története	62
A népi ellenállás „népi” kultúra és szokásai	70
III. Történelem a történelemben	78
A „közélet”	78
A romanizáció és a „nagy történelem”	83
Az „avartek” évtizede és a mi idők előfeltételei	88
IV. Mária és a hűbéri	108
Ünnepek	108
Az osztrák és a magyar történelem	117
Kereszténység és humanizmus	128

Georges Duby, avagy a történettudomány újfajta tényfelfogása

„A tudományos megismerés azonban inkább azt követeli, hogy átadja magát a tárgy életének, vagy, ami ugyanaz, hogy a tárgy belső szükségszerűségét tartsa szem előtt és fejezze ki. Így elmélyedve tárgyában, megfedkeznek erről az áttekintésről, amely csak a tartalomból fakadó tudásnak önmagára irányuló reflexiója. De elmélyülve az anyagban és tovább haladva ennek mozgásában, a tudományos megismerés visszatér önmagába, de nem előbb, mint hogy a teljesülés vagy a tartalom visszatér magába, s meghatározottsággá egyszerűsödik, létezésének egyik oldalává fokozódik le és magasabb igazságba megy át. Ezáltal maga az egyszerű, magát áttekintő egész kiemelkedik abból a gazdagságból, amelyben reflexiója elveszettnek látszott.”

G. W. Fr. Hegel:

A szellem fenomenológiája. Előszó.

(Ford. Szemere Samu)

Az emberek – akár hisszük, akár nem – manapság is kedvelik az elbeszéléseket, meséket és legendákat: egyszóval azt, hogy meséljenek nekik. S az ebből származó élvezet (ha eltekintünk Pascal erről alkotott véleményétől) jóval több egyszerű szórakozásnál. Élvezetük egy történet hallatán – úgy hiszem – abból származik, hogy amit átélnek, az valóban maga az élet: megszámlálhatatlan és bizonytalan eredetű összerendezések sokasága, a külső tényezők hatására bekövetkező, megfoghatatlan változás, az ígéretes, de kitérő pillantások, a befejezetlen mozdulatok és a számukra idegen, de ajkukra toلولó, elillanó szavak, amelyeknek megannyi porszeméből összeáll a megnevezhetetlen sokféleség, amelyben a lepergő, de a többihez hasonlatos nap szertefoszlik, és amelybe beleolvad, még mielőtt kinyílna az estére félretett könyv – hogy mindez, mint a könyvben, valahol és valamikor összefusson; hogy – még ha értelme nincs is – egyetlen *életté*, egyetlen sorssá álljon össze, amely előttük-előttünk feltárulkozik.

Az író azonban ma, legalábbis Franciaországban (Simenon, Tournier és néha Duras kivételével) nem mesél többé: nincs már olyan jeles irodalom, amely *életeket* teremt. Ha értékes, *elbeszélő* irodalomra vágyunk, a történelemhez fordulunk. Már csak a történelemben lelhetünk történetekre.

Így azután manapság megszorodott Duby olvasóinak tábora, mert akárcsak egy író, sőt, jelentékeny író, „életet teremt” a szétszórt és összedett morzsákból.

Duby könyvei is – mint minden számottevő mű – többféleképpen értelmezhetők, és az egyik értelmezés éppoly tanulságos lehet, mint a másik. Az életmű azonban aligha tekinthető már befejezett egésznek, amely a valós feltevésekből kiinduló történettudománytól az egy-egy személyiség köré felrajzolt történeti vizsgálódásokig terjed – amelyet kezdetben a földrajztudós és az anyagi lét iránt érdeklődő történész rideg stílusa jellemez, de amely újabban nyíltan esztétikai igényességre törekszik, és a valós középkor álma helyett a megálmódott középkor valóságával próbál szolgálni.

Első pillantásra – naivan szemlélve – így rajzolódik ki előttünk az életmű iránya, az életműé, amely a Mácon vidékéről írott nagy disszertációval indul, és a címében Ruskint idéző *A katedrálisok kora* vagy a *Szent Bernát* felé vezet, amelyben a középkort kutató történész fölöttébb bensőséges kapcsolata tárgyával és magabiztos, mindenre kiterjedő ismeretanyaga lehetővé teszi (mintha a mesélő a saját maga eltűnt idejének eredne makacsul a nyomába), hogy a minden ízében átélt középkort színre vigye.

A középkor kutatója persze más szempontból faggatná ezt az életművet. Ahhoz a Dubyhez intézné kérdéseit, aki e meglehetősen ismeretlen korszak anyagi létének régészetét a tudomány rangjára emelte, megújította a lovag-ságról alkotott elképzeléseinket, felfedezte a „fiatalokat”, a középkori szexuális életet és házasságot, és – Marc Blochot követve – megreformálta a középkorral foglalkozó tudományokat, mintegy megtestesítvén számkunkra a középkor ismeretanyagát.

Mint ahogy megint más – módszere, mestersége – érdekelné a „közönséges” történezt (bármely területtel foglalkozzék is) az új kutatási témákat felfedező kolléga munkáiban, amelyeknek kezelésmódja más módszerek felfedezésére ösztönzi a hagyományos szemléletű tudóstársakat.

Filozófusként úgy kíséreltem meg e különféle szempontokat érvényesíteni kérdéseimben, hogy valamennyiben a kifejezetten filozofikus kérdés domborodjék ki, amely engem végül elvezetett Georges Dubyhez: miként létezhet a történettudomány? Vagyis milyen kapcsolatban áll a tudomány és tárgya, amelyet a *történelem* kifejezés nem különböztet meg kellőképp. Az is foglalkoztatott, hogy milyen feltételek tiszteletben tartása révén válhat vagy tekinthető a történelem a többivel egyenrangú tudománynak, s melyek ama jogcímei, amelyekre hivatkozván erre igényt formálhat?

Köztünk, ma élő emberek között nincs senki, aki kételkedne abban, hogy legegyszerűbb mozdulatunk is családfába sorol minket, hogy nincs egyéni sajátság, hogy minden történelem. A történész mondandóját feltárni igyekvő kérdések tehát, értelemszerűen, nemcsak a részleges ismeretlenséget próbálják megvilágítani, hanem sok minden mást is magukban hordoznak és megfogalmaznak.

Előszavunk e párbeszéd filozófiai tétjét próbálja meg a továbbiakban felvázolni, összefüggésekbe helyezni. Bizonyos értelemben azokat a választásokat foglalja össze – miként erre a párbeszéd feljogosít –, amelyeket a párbeszédben elhangzó kérdésekre válaszként magamnak megfogalmaztam. Legyen nyilvánvaló azonban, hogy nem kívánom Duby tekintélye mögé rejteni zavaros filozofálásomat, melyért egyedül én felelek. Miután válaszai itt olvashatók, mindenki a maga módján, szabadon értelmezheti őket.

*

Az elsőként kínálkozó kérdés – amely az érvek sorrendjét is megszabja – a „múlt” mibenlétét feszegeti. Van-e a történetté formált történelem mögött valamiféle – elenyészett – valóság, amely azonban feltárulni és megelevenedni szándékozik, avagy a történelem olyan tárgy, amelyről elmondható, hogy csak elbeszélésében (amely történelemnek nevezi magát), csupán megnevezésében létezik?

A probléma többé nem az, hogy a történettudomány naivan empirista vagy konstruktivista elmélet-e. Langlois és Seignobos – bármi is érdemük – Claude Bernard-hoz és Pasteurhoz viszonyítva késésben voltak, s ma már egyetlen olyan történész vagy más tudományt művelő tudós sem akad, aki tagadná, hogy a történettudománynak van tárgya. A kérdés inkább az, hogy ez a megalkotott tárgy a valóság alapján rajzolódik-e ki? A valóság teljes súlyával van-e jelen eme építményben, kényszerítő erővel hat-e rá, avagy a tárgy nem több, mint maga a konstrukció, csupán szöveg, nevek egységes halmaza, amelynek valóságtartalma ki is merül összefüggő voltában? Ez esetben ugyanis a történésznek tényleg a „valósággal” van dolga, azaz nem állíthat róla bármit. Ez a valóság akkor viszont nem más, mint a vizsgálat tárgyának feltérképezésére maga választotta szabályok érvényesítésének eredménye.

A realizmus és a nominalizmus összeütközéséről e helyütt csupán röviden szólok, az érvelést későbbre, a párbeszédre hagyom. Néhány szóban csak annyit említenék, hogy a nominalista nézet végső következtetése valami olyasféle kimondására készítené, hogy a „múlt” mint olyan *nem létezik*; s ha *létezne is*, nem volna más, mint az a nélkülözhetetlen háttér, amelyre a mindenkori jelennek szüksége van, egyik módozata annak, amelyben a jelen, a maga eredetét a messzeségben elhelyezve, megtestesül, bizonyítja létezését, *jogosultságot nyer*. A nyugati civilizáció sajátossága, hogy *szabályozza* azt a múltteremtést, amelyet történelemnek nevezünk. A történettudomány ily módon *stilussá, műfajjá* válik, szabályai vannak, amelyek szigorú kényszerítő erővel hatnak rá. Így azután a történelemben – mint a műtről szóló elbeszélő műfajban – mint történetben mindig a jelen követelményei munkálnak. Ballet szigorú rendbe szedte, miféle álarc mögé is rejtőznek a jelen érdekei és konfliktusai, azé a jelené, amelyben a szerepek cserélődnek, de a tisztségek nem. A történelem a képzeletbeli címek ruhatára, és benne a történész a soha nem új jelmezek átigazítója. A történelmet az álmokból szövik, miközben szegényes emlékezetünk kiadását szundikál.

Minden történelem, s ezért a múlt nem létezik. A realista ugyanis, éppen ellenkezőleg, azzal még nem avatja valósággá a múltat, hogy egy pillanatot – azt, ahonnan hozzánk intézi szavait – kiragad a történelemből. Sőt, arról sincs szó, hogy tagadnánk a múlt lényegét, mely így nem volna más, mint

az egyre szaporodó történetek története, pusztá képzelés, amivel aztán a nominalista kérkedhetne. Elegendő csupán arra utalni, hogy van egy állapot, amely – a történetek sorozatából kiszakítva – a *valóságos* középkor megteremtésének kiindulópontja lehet: elmondható róla az igazság, belőle kiindulva mérni lehet a valódi és a képzelésen alapuló középkor *eltérését*, s ennek fejében a különbségtételből megteremthető az igazság, mert ezt a különböző érdekeknek megfelelően kialakított középkor-képek összevetéséből nyert eltérést egy másfajta, jól lemezteníthető valóságra vonatkoztatja. Ez az állapot természetesen a tudomány állapota. Galilei – az új „természetfilozófia” erejét kimutatva – rávilágított arra, hogy az – az érzéki megismeréssel szemben – nemcsak a természet igazságára képes ráébreszteni bennünket, hanem annak félreismeréséről is képes számot adni.

A baj csak az, hogy nem tudjuk, előidézhető-e hasonló állapot a történelemben. Milyen rendkívüli kiváltsága révén vonhatná ki magát a történetírás a leírandó tárgy fennhatósága alól, és honnan szerezne ezt az előjogát? Miként sikerülne kibújni a kötöttségek ama rendszeréből, amely minden más elbeszélésmódot szabályoz? Azt tudjuk, honnan ered Galilei előjoga, hogy uralkodjék az érzékfelettin. Onnan, hogy megértette: bár „a szemünk előtt szüntelenül nyitva van” a könyv, azért még nem érhető nyomban, ami benne áll, mert „nem a mi ábécénk írásjeleivel írták”. Ezek a betűk „háromszögek, négyszögek, körök és megannyi más matematikai jel, amelyek teljességgel megfelelőek egy ilyenfajta iromány értelmezéséhez”. Mi jogosítaná fel azonban a történetírást, hogy a történelem fölébe emelkedjék? Párbeszédünkéből kiderül majd, miért látszik számunkra csalóka ábrándnak a realizmus ama kísérlete, amellyel igyekszik kivonni magát a történetírásból. Hiszen hogyan is képzelhetné a történész, hogy műve nem egy korszak álmát teljesíti be, amelybe észrevétlen befészkelődik a történet írójának álma is.

De másfajta elmélet is van, amely nem a történelemből való kivonulásra ösztönzi a történeti realizmust, hanem ellenkezőleg, megerősíti abban a hitében, hogy a történetírás csak akkor tudja kimondani az igazságot a történelemről, ha maga is jelen van benne. Ez esetben kifejezetten *szükséges* a történelem fogalmának kétértelmősége. Maga a történelem jut el így – a történetíráson keresztül, amely minden ízében történelem – az igazság állapotába. A dolgok ekkor spirálalakot öltenek, aminek felismeréséhez lángelme szükségeltetik. A spirálformát természetesen ki lehetne mutatni Hegelnél – sőt már Kantnál is, ha helyesen értelmezem a történelemről írott rövid műveit –, de én Marx esetében szeretném kissé részletezni ezt a kérdést.

Marx valóság szemlélete lényegesen eltér kora pozitívista történészeinek valóságfelfogásától. Először is azért – mondhatnánk –, mert nem ugyanarról a valóságról írnak. Az utóbbiak számára a „valóságot” események, „tények” alkotják, szigorú időrendi sorrendben. A pozitivistákat a teljes objektivitás vágya ösztökéli, s ez szélsőséges formájában egészen addig terjed, hogy a felsorolt „tények”, mindennemű értelmezés nélkül, önmagukért beszélnek, csupán a kronológia szabja meg sorrendjüket, rendezi egymás közt soha rendszerbe nem épülő fejezetekbe őket. (Az eseménytörténet „olcsó” kritikájának időszaka egyébként is elmúlt. Vége a szócsatának: értelmüket veszítették. Eljött az ideje, hogy számot vessünk azzal, mit is köszönhetünk az eseménytörténetnek.) Marxnál viszont a „valóság” kapcsolat- és viszonyrendszer, szerkezetek szövevénye, amelyeket a pozitívizmus zárójelbe tesz. A marxi forradalom abban összegezhető, hogy a valóság, legalábbis részlegesen (azaz a meghatározó hatékonyságú szerkezeteken keresztül) kiszámítható. Erre azonban visszatérünk még. Pillanatnyilag az a döntő feltétel foglalkoztat bennünket, hogy milyen módon „léphet be” a történész ebbe a valóságba.

Induljunk ki – a tisztázás igényével – az objektivitás fogalmából!

A pozitívista történelemszót objektivitásra való törekvés készíteti arra, hogy történetírását „kivonja” a történelem hatása alól. Ez pedig csak úgy valósulhat meg, ha a történész feladata leszűkül az eseményeket közlő alany szerepére; a szerepvállalás szűkítésének lehetőségét a természettudományok mibenlétéről unos-untig hangoztatott metafora biztosítja. Ez a metafora kétségkívül jelen van Marx írásaiban is, de a tudományra mint a meghamisítható állítások termelési módjára csak általánosságban vonatkozatható. Nem más jelent ez, mint hogy a metafora Marx esetében – a pozitívista történetírásban játszott szerepével ellentétben – semmit sem árul el a történetírás tudományosságának sajátos módozatáról, nem szabályozza az átvitt értelművé tett elbeszélést. Marx – éppen ellenkezőleg – az objektivitás korábban ismeretlen, modell értékű fogalmát teremti meg, amelyre egyetlen más tudomány sem lenne képes, s ez tökéletes izonómiában van azzal a tárggyal, amelyre alkalmazza. Elesik tehát a pozitívista célkitűzéssel szemben rendszerint támasztott kifogás, nevezetesen az, hogy tudománnyá teszi a történelmet, anélkül azonban, hogy összemosódnék benne annak alanya és tárgya. Pontosabban: ha nem esik is el, a *visszájára fordul*. Marx ugyanis azt állítja, hogy a történész éppen azért fejezheti ki az igazságot, mert maga is – érdekeivel, választásaival, állásfoglalásával – a történelem részrehajló politikai alanya, aki nem redukálható egyetlen pontra, mert nem egy, a történelmen kívül, hanem benne létező tudat, azt lezáró történelmi nyomaték.

Mindez persze annak a feltevésnek a függvénye, hogy a történelemnek értelme van. Egyedül ez a feltevés jogosít fel arra az állításra, hogy az elfogultság – szükségszerűen és nem véletlenül – megegyezhet az igaz állítással. Az elfogultság – amelyben a közfelfogás és a voltaképpeni tudomány békésen megfér egymással – nem „igaz vélemény”. Az érvelés elég ismert ahhoz, hogy csak elnagyolva kelljen összefoglalnom.

Ha a történelem a termelőerők fejlődésének története, a fejlődés minden egyes új szakaszában egy osztályhoz kötődik, amennyiben ez az osztály valósítja meg a kizsákmányolás újfajta módját és az ennek megfelelő új társadalmi termelési viszonyokat. Egyben a régi kizsákmányolási mód és termelési viszonyok bírálását is nyújtja, valamint annak lehetőségét, hogy kimondja róluk az igazságot. Ez a gyakorlati, cselekvő bíráló teszi lehetővé – ha a történész vállalkozik rá – az elméletalkotást. Legalábbis addig a pontig, ameddig a megelőző kizsákmányolási módokban vállalt cinkos közreműködés el nem vakítja és szükségszerűen meg nem akadályozza, hogy felismerje bennük azt, ami saját helyzetét illetően az igazságot kiszívároggni hagyná. Elérkezik azonban az a pillanat, amikor az emberiség történetében egy olyan osztály lép színre, amelyik számára a termelőerők fejlődése nem azonos egy újfajta kizsákmányolási móddal, amelyik – mert kritikája sohasem fordulhat önmaga ellen, mert győzelme egyet jelent az ember ember által való kizsákmányolásának felszámolásával – képes a korábbi társadalmi viszonyok lemeztelenített igazságával szolgálni.

Olyan osztály ez, melynek szemlélete – mint Ádámé a bűnbeesés előtt – átfogja a világegyetemet, áthatol a történelmen, és nem talál benne egyetlen homályos pontot sem. Marx ettől az osztálytól kölcsönzi szemléletét, ennek az osztálynak köszönheti – gyakorlatát elméletté formálva – éleslátását meg azt a bizonyosságot, hogy tárgya (amelyből tudományt alkot) tényleg valóságos; mérce, mellyel nyilvánvalóvá teszi mások torzító szemléletét, és felfedi ennek okát.

Az itt következő párbeszédben arra is fény derül majd, miért érezzük azt, hogy a történelem értelmének Marx által kifejtett, valóban zseniális, leegyszerűsítetlen gondolata lényegében egy képzeletbeli forgatókönyvre vezethető vissza, melynek eredete könnyen felfedhető. Nem azért, mert ez a megannyi termelési módot felsorakoztató forgatókönyv nem pályázhatna joggal a nyugati társadalom történetének címére, Sirius* szemléletének megfelelően, aki semmibe veszi a mégoly jellemző időszerűtlen eseteket, pálfordulásokat, véletleneket is. Nem mutatta-e ki Duby maga is, például a *Katonák és parasztok*ban a VII. század óta lassan, folyamatosan,

* Hubert Beuve-Mérynek, a *Le Monde* alapítójának és évtizedeken át irányítójának írói álneve. – *A ford. megjegyzése.*

ellenállhatatlanul munkáló növekedési tendenciát, amelyből a mai Európa született? Túlságosan sok kérdés marad azonban – még a nyugati világ kapcsán is – felelet nélkül, hacsak nem folyamodunk a válaszadásakor csűrészhez-csavaráshoz és ferdítésekhez. Más társadalmakra nem is alkalmazható ez a séma, és – ami súlyosbító körülmény – árulkodni sem képes alkalmatlanságáról. Ismerjük „az ázsiai termelési mód” – melyet Marx mindhiába próbált alkalmazni – paradigmátikus értékét.

Nem hisszük, hogy a marxista foratókönyv meggyőző ereje abból fakad, hogy képes magyarázatot adni, s nem is abból, amit általa megértünk, hanem abból, hogy örömet találunk benne. Ezért válhatott bizonyos értelemben a marxizmus lényegévé – noha joggal kételkedhetünk abban, hogy Marx számára valaha is a dogma jelentőségére tett volna szert. Joggal feltételezhetjük, hogy egyetlen, döntő tapasztalat elegendő tanulsággul szolgálhatott volna számára, hogy elvesse a foratókönyvet (s ki tudja, hogy halála előtt – Isten segédelmével – nem éppen Oroszország tanulmányozása során jutott-e erre a következtetésre). Ám e séma bizonyos értelemben mégis a marxizmus lényegévé vált, és Sztálin – mint tudjuk – csálhatatlan ösztönrel merevítette dogmává.

~ *Egy gondolat, mely örömet okoz:* minő erővel sugallja egyetlen gondolat, hogy – bármily visszatartónak tűnjék is fel ma az ismert történet: elnyomás, nyomor, egyenlőtlenség – végül minden jóra fordul. Minden jó, ha a vége jó. Mint a lidérces álomban, amikor hirtelen megkönnyebbülve rájövünk, hogy csak álmodunk, mint a gyermek, aki nem tudván elviselni a nyomasztó történetet, a mese folytatása előtt előbb szerencsés vége felől tudakozódik. Megnyugvást kínál a marxizmus is, e derék Lúdanyó.

E képzeletbeli foratókönyvbe vetett hitünk fölébe kerekedve aligha kételkedhetünk abban, hogy bárkinek, aki a történetírásról elmélkedik, számat kell vetnie a nominalizmussal. Dubyt – látjuk majd – látszólag cseppet sem zavarja ez, kendőzetlenül megvallja: ismeretanyagát az álomlogikája igazgatja. Más azonban akkor állítani valamit, amikor a történelmet szöveggé rendező történész valaminő személyétől független tárgyról elmélkedik, s megint más akkor, amikor munkája meghatározó feltételein elmélkedik, amelyek tevékenysége közben ütnek szöveget a fejébe. Nyugodtan mondhatjuk, hogy – a történetíráson kívül, ezt az állítást is beleértve – minden történelemnek számít. Amikor a történész dolgozik, mindenképpen rákényszerül arra, hogy munkájában kifejezésre juttassa, hol a határa a nominalizmusnak; hogy amit a történelem felvetette nevekkel kifejez, nem vezethető vissza pusztán személyekre; hogy nem csupán személyeket nevez meg, neveket sorol, hanem a nevek közvetítésével a valóságot tárja elénk. Valahol megálljt kell parancsolnia a visszafejlődésnek, meg kell

teremtene azt a ténylegességet, amely elejét veszi a szédület érzésének. Legyen bár eljárásom olyannyira nominalista, amennyire csak lehetséges, legalább azt el kell ismernem, hogy az általam vizsgált nevek nem üres címkék, nem pusztán a megjelölésre szolgálnak, hanem a maguk idején valóban használták őket. Ám azért, hogy határt szabok e valóságnak, azért, hogy a jelen, amelyben mondandómat megfogalmazom, kiszakad a történelemből, az, amit előadok, összemérhetetlenné válik minden más mondandóval. Fogalmazása közben nem, hanem csak azt követően válhat mondandóm a történelem részévé.

A történetírásban világosan kifejeződő tartalom (amelyben a nominalizmus magától adódik) ezért szükségképpen elválik a történetírás gyakorlatától, amelyben a realizmus kívánalom. Fogalmazzunk úgy (egyetlen formulába összefogva a két tételt), hogy a realizmus a történetírás gyakorlatának egyezményes követelménye.

Duby erőteljesen hangsúlyozza is ezt, s így végső soron a követelmény rangjára emeli: nem más ez, mint az erkölcsi törekvés. Azért szükséges e helyütt ismételtelen utalni a tudományra mint modellre, hogy emlékeztessünk rá: a tudomány elsősorban erkölcsösségre kötelez. Még ha valójában nem teszek is mást, mint hogy megálmodom a múltat (amelyben saját vágyam és korunk vágya munkál), úgy kell tennem, mintha személyemtől és szándékamtól függetlenül fedeznék fel valamit, ami ellenáll a birtokbavétel kísérletének. Túlságosan is nyilvánvaló, hogy ezt csak a megismerés erkölcsi igényének kényszerétől hajtva és a valóság megismerésének feltévéből kiindulva tehetem. E kettő teszi lehetővé, hogy a történelmi ismereteket szabályozzam; megakadályozza, hogy szigorú normáival (amelyek kizárólagosan minősítik) visszaéljek – s e feltételek így arra kényszerítik a megismerésre vállalkozót, hogy magára vegye a tudás jármát, a nyomok kutatásával járó nyakvasat. Ha létezik egyáltalán történettudomány, nem lehet szabad. Talán nem egyéb, mint egyfajta politikai történet, de nem lehet propaganda. Talán irodalmi műfaj, de nem válhat irodalommmá.

A „kortévesztés” problémája jól példázza, miféle szemléletváltás szükségeltetik ahhoz, hogy a történelem tudománnyá váljék. Szemléletváltás, ami ez esetben a tagadás formáját ölti, mert – elfogadhatóságának zálogaként – ki kell vetnie magából mindazt, ami élteti és alkotja. Mert hiszen – mint láttuk – a történetírás nem egy eredendő, alapvető anakronizmusból született-e? Ennek ellenére a kortévesztés az a döntő szempont, amely méltatlanná teszi a történetírást a tudomány rangjára. Ezért hát ahhoz, hogy történettudományról beszélhessünk, elsőrendű követelmény az anakronizmus kizárása. Jó példa erre Febvre Rabelais-ről írott csodálatos könyve, amelyben szinte szorongatóan munkál az a törekvés, hogy sohase engedjen az anakronizmus csábításának, holott ez a mű egyike azoknak az általunk

ismert – filozófiai szempontból legvilágosabb – írásoknak, amelyek a történész tevékenysége során nélkülözhetlenné teszik a nominalizmust. Amiként ebben a stiláris és fogalmi szempontból kifogástalan szövegrészben teszi, amelyben a történetírás alkotórészeként felfogott anakronizmusra utal: „Minden korszak szellemisége megteremti a múltból alkotott sajátos történelemszemléletét, megalkotja saját Rómáját és Athénját, köznépkorát és reneszánszát. . .”

E paradoxonban egyébként nincs semmi megbotránkoztató. Hajlamos lennék inkább egy általános törvényszerűség sajátos megnyilvánulási formáját látni benne, amely döntően meghatározza minden, a tudomány rangjára számot tartó ismeretanyag kialakítását. Régóta tudjuk, hogy minden tudomány úgy határozza meg, hogy mit is akar tudni, hogy elhatárolja magát attól, amit nem akar tudni. Meglehet – erre jó néhány filozófus rámutatott már előttem –, hogy legelőször is arról a feltételrendszerrel nem hajlandó tudomást venni, amely létrejöttét egyáltalán lehetővé teszi, s hogy az effajta tudásanyag csak annak – így magának a tudománynak és a metafizikai axiómáknak – a tagadásán alapulhat, amire pedig építeni szándékozik. Ezért az a szakítás és elhatárolódás, amely a tudománynak határozott törekvése (s ebben mindenki egyetérthet Bachelardral), egyben határozott tagadása annak is – újfent a tudomány, illetve a megismerő szándékának –, amelynek alapján ez megtörténhet. Talán megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy az első két követelményhez (a vágy lohasztása és a metafizikai evidenciák kizárása – minden ismeretanyagnak meg kell felelnie e két követelménynek, hogy kielégítse a tudomány formai igényeit) rendre még egy sajátos harmadik is társul, s ennek köszönhető, hogy az ismeretanyag *valaminek* a tudományává válik. Ez a sajátos követelmény mindig a tagadás formáját ölti, ezúttal azonban a tagadás nem általában a tudomány születési körülményeire vonatkozik, hanem az attól eltérő egyes tudományok gyakorlatának sajátos megalapozására.

A történettudomány esetében „az anakronizmus” lehet ez a sajátos követelmény, a szakítás és tagadás ama pontja, ahonnan kiindulva tudomány mivoltát megalapozhatja.

*

Ha azonban a realizmus kötelező érvényű feltétele a történetírásnak, a szokásokhoz híven fel kell sorolnunk néhány valós helyzetet, amelyek révén végül készpénzre váltható, a gyakorlatban alkalmazhatóvá tehető, azaz ténylegesen valósággá válhat, és érdemi állításokat fogalmazhatunk meg róla.

S innen szükségképpen Marxhoz vezet vissza az út, a valaha is létezett legkövetkezetesebb és legtermékenyebb történelmi realizmus megteremtőjéhez.

Fejezzük ki magunkat egyértelműen! Mi azt állítjuk, hogy a marxizmusban a történelemfelfogásnak két sémája, két modellje, mondhatnánk úgy is: két elmélete ötvöződik, amelyek megkülönböztethetők egymástól.

1. A marxizmus egyfelől a társadalmi alakulatok egyidejű, szerkezeti elemzésére jogosít fel, s célja, hogy ezek mindegyikében felfedje ama intézmények szabályozott működését, amelyek között kölcsönös okozati viszonyok alakulnak ki.

2. Másfelől pedig a különféle termelési módok kialakulásáról szól (ebben felismerhető a már említett, elképzelt forgatókönyv), s ezért – ezzel mindent megmondtunk – a történelem teológiájának egyik világi válfaja. E tételből vezethető le, érzésem szerint, a marxizmus egyik, végzetesnek bizonyuló iránya, amelynek bírálatára azonban itt nem térek ki, hiszen – ha nagyon röviden is, de – megtettem ezt már korábban, és néhány részletet illetően szerét ejtjük majd a bírálatnak magában a párbeszédben is. Csak mellesleg jegyzem meg: mások ezt már – feltételezem, kifogástalanul – elvégezték. A mi gondunk ma egyáltalán nem annak kutatása, miképpen lehetséges, hogy ez a nagy reményekre jogosító elmélet – egy nála jóval régebbi keletű illúzió (amelyre ki tudja még, nem vár-e szép jövő) történelmi alakzataként – magában hordja a túlzó központosító törekvésben testet öltő erkölcsi romlás veszélyét, hanem az, hogy felderítsük, mi az, ami Marx elméletében a történetírásra vállalkozó számára kikerülhetetlennek bizonyul.

Az általunk javasolt és a megkülönböztetésre irányuló művelet természetesen egyáltalán nem azonos azzal a válogatással, amely által a tudomány egy későbbi szakasza eltér a megelőzőtől (a meghamisított tény a szentesített ténytől), és ezáltal *fejlődik*, nem a marxizmusban fellelhető, meghamisítható alkotóelemek (1. számú elmélet) – akár valóban meghamisítottak, akár igazoltak – és a meghamisíthatatlan alkotórészek (2. számú elmélet) között kíván különbséget tenni.

Nyilvánvaló, hogy ez a két elmélet nem a *marxizmuson belül*, hanem *bennünk* különül el. A marxizmus mint elmélet nem tesz mást, mint kifejti őket. Végso soron a második elméletnek köszönhető, hogy az elsöben megfogalmazódó meghatározottság nem pusztán konvenció Marx számára, hanem a valóságból fakad. Ezt tételezi a második elmélet, amely az elsö elmélet számára egyáltalán lehetővé teszi a leírandó valóság megismerését. Az elsö elméletből fakad viszont a második meggyöző ereje, s ezáltal öltetheti magára a vallás a tudomány köntösét. Így az elsö elmélet vala-

mennyi fogalma olyan jellegű, hogy már kirajzolódik bennük a második elmélet. Elegendő azután a termelőerők fogalmát egy teljességgel meghamisíthatatlan mondatba foglalni, amelyben pusztán jelenléte egy félreérthetetlenül felismerhető filozoféma, sőt teologéma helyett és helyén (mint például „az emberi nem”) megtiltja, hogy mást lássunk a mondatban („a termelőerők szakadatlan fejlődése”), mint tudományosan igazolt kijelentést. Ettől azután – nem véletlenül, hanem „a történelmi szükségszerűségből” következően – megszűnik az ellentmondás a termelőerők és a társadalmi termelési viszonyok között, amelynek tipológiáját (az első elmélet alkotta meg) azután a második elmélet egy elképzelt diakronia alapján rendszerezheti.

Ennek feltétele azonban, hogy a marxizmust mint *olyat* a szó szoros értelmében *lebontsuk*. Nyilvánvaló, hogy alapjában véve ez választ el bennünket például Althussertől, aki nyíltan megkülönbözteti az első elméletet a másodiktól, sőt – roppant hasonlósága ellenére – Godelier-től is, amit a továbbiakban az instanciák elméletét kifejtő, mélyreható elemzése kapcsán kísérünk meg kifejtetni.

Továbbá és ezzel szemben egyáltalán nem hisszük azt, hogy ettől az első elmélet összeomlana, s hogy állításai átalakíthatók volnának meghamisíthatatlan kijelentésekké. Popper bírálata ezért – amely a másik irányból hangzik el –, ha érvényes is „a marxizmusra”, elfogadhatatlan számunkra, amikor Marx egész tevékenységére próbálja kiterjeszteni. Így tehát, e két fenntartást figyelembe véve – azaz: *a)* e tételek nem a valóság leírását, hanem a történetírás lehetséges feltételrendszerét fogalmazzák meg; és *b)* minden esetben csak akkor fogadhatók el, ha a második elmélet hatására született pontos felmérést kellőképpen hasznosítjuk – az első elmélet jó néhány kikötéssel és nélkülözhetetlen eszközzel szolgál még számunkra.

Hiszen miért is kellene, rövidlátó szemlélettel, tagadnunk azt, amit Foucault nem sokkal *A felügyelet és büntetés* megjelenése után adott nyilatkozatában így fogalmazott meg: „Manapság lehetetlenség történelmet írni anélkül, hogy ne hasznosítanánk egy sereg, közvetve vagy közvetlenül Marx gondolatmenetéhez kötődő fogalmat, s hogy ne abban a látókörben szemlélnénk a tényeket, amelyet Marx meghatározott és leírt.” Ez tény, és semmi összefüggésben sincs azzal a – kell-e ezt hangsúlyozni? – híres-hírhedt kifejezéssel, amelyet Sartre a „meghaladhatatlan látókör-ről” megfogalmazott. Ez a formula a marxizmusra mint történetfilozófiára, azaz egy elképzelt forgatókönyvre vonatkozott, míg emez – mármint Foucault-é – arra a „szerszámosládára”, amelyet nem nélkülözhetünk. Az egyik egy tényeken alapuló ismeretanyag megteremtésének lehetőségével kecsegtetett, míg a másik csak arra a lehangoló állásfoglalásra jogosított

fel, hogy „ne szegjük kedvét Billancourt-nak”.* E gondolat hallatán az egyedül ésszerű álláspont az, hogy elismerjük jogosságát (és felmérjük hatását). Mert ha nem ezt tesszük, akkor azt kockáztatjuk, hogy – Marx nélkül művelve a marxizmust – gondolatrendszeréből a legelejtesebbet hasznosítjuk, s még az a mentségünk sincs – tudatlanságunk –, mint volt Jourdain úrnak.**

Ez a magatartás jellemzi Duby viszonyát a marxizmushoz – erről tanuskodik a párbeszéd –, amikor a maga módján *kiforgatja* ezt a teóriát. Éppen azért képes a marxizmus szerint valószerűtlen kérdéseket megfogalmazni, mert ízeire szedi ezt az elméletet, de pillanatig sem habozik a számára tanulságosat felhasználni belőle, s a felmerülő kérdések kapcsán születő és vizsgálendő témákból új tényanyagot teremteni. Szívem szerint *kritikus pragmatizmusnak* nevezném eljárását. Kritikus azért, mert – nominalizmusra parancsára – midőn mérlegelés után átvesz egy-egy fogalmat, azonmód meg is fosztja mindattól, ami benne arra utalna, hogy a „történelem meghatározott irányban halad”. Pragmatista viszont annyiban, amennyiben a realizmus kötelező igénye arra készíti, hogy ha a maga valóságát meg akarja teremteni, onnan kölesönözze „javait”, ahol rájuk akad.

Egyébként Foucault és Duby gondolatmenetében – az eljárást illetően – mélységes nézetazonosság fedezhető fel. Ugyanaz a fajta tökéletes nominalizmus kötelezi mindkettőjüket arra, hogy elismerjék – ha kell – a történeti ismeretanyag szükségszerűen *valóságos* jellegét. Ebből adódik mindkettőjük kétértelmű, de lényegbevágó viszonya Marx életművéhez. Ha egyetlen képletben kellene összefoglalnom kettejük kapcsolatát, így fogalmaznék: Duby munkássága Foucault filozófiai korszakának történettudományát, Foucault-é pedig Duby történeti korszakának filozófiáját testesíti meg.

Adva van tehát általánosságban az instanciák elmélete. Megkíséreljük nagyon erőteljesen jelezni, felvázolni azt, amit Marx elméletéből nélkülözhetetlennek tartunk a gondolkodáshoz, és megvizsgálni, mi az, ami az első elméletben megbúvó második elmélet hatásaképpen ebben akadályoz bennünket.

A) *Vannak instanciák.* Ez a tétel annak szükségességére utal csupán, hogy a társadalmi jelenségeket – ha tanulmányozás céljából szervezett rendbe kívánjuk osztani és csoportosítani őket – végső soron rovatokba, címek alá kell sorolni ahhoz, hogy *beszélhessünk* róluk. Röviden: a gondolkodáshoz – a kapcsolatok, viszonyok tisztázásához, a szerkezetek lebontásához, hatékonyságuk meghatározásához – különbséget kell tenni köztük abban (s ezzel egy időben rámutatni együvé tartozásukra), ami első pillan-

* Párizs nagyrészt munkások lakta elővárosa. – *A ford. megjegyzése.*

** Utalás Molière *Úrhatnám polgár* című színművének főhősére. – *A ford. megjegyzése.*

tásra oly mélységesen egységesnek, és másra vissza nem vezethetően sokarcúnak tetszik, ami nem egyéb, mint érzékletes szóródás, el nem különülő sokféleség és meghatározhatatlan csillogás.

Ezek az instanciák tehát egyáltalán nem „valóságok”, egyáltalán nem a valóságból következnek. Még csak nem is abból az *erélyes nominalizmusból*, melyet korábban magunkévá tettünk, s amelyből ezentúl már nincs miért hasznot húznunk, hiszen elfogadtuk a realista felfogást. Ezeket az instanciákat az ismeretelméletben közismert, *korlátozott nominalizmusnak* köszönhetjük, amely sohasem engedett abból a felfogásából, mely szerint a néven kívül nincs valóság.

Megfogalmazódott tehát, hogy a történelem tárgya a valóság, és ez a valóság nem keveredhet össze azokkal az egyezményes szabályokkal, amelyek segítségével a történelem rendszerbe foglalja e valóságot. Meg kell vizsgálnunk a továbbiakban, nincs-e valamilyen mód arra, hogy e valóságigényt érvényesíttessük. Most azonban még nem tartunk itt.

B) *Három instancia van.* Léteznek tehát, mégpedig – ugyanazon okból – meghatározott számban. Miért három, s nem kettő vagy négy? És miért éppen ez a három? Felesleges ezen hosszasan okoskodni. Marx három instanciája és Freud három „kategóriája” között – Lacan véleménye szerint – nincs semmiféle rokonság. Ezek ugyan nem a valóságban fellelhető és beszélnélő sajátosságok, hanem sokkal szerényebb mesterkedések eredményei, amelyeknek köszönhetően a történettudomány megszülethetik. Nyilvánvaló, hogy ez esetben nem kötött számuk, jellegük. Feltehető, hogy akad belőlük jócskán másfajta, akár egész rendszernyi, amelyben a Marx által említettek nem is szerepelnek. Meglehet. Az egyedüli, elfogadható kritérium ez esetben szükségképpen csak termékenyítő mivoltuk lehet. Ha valaki képesnek érezné magát arra, hogy azonos vagy még termékenyebb rendszert dolgozzon ki, ám tegye. Amíg azonban erre sor kerül, miért ne fogadnánk el a Marx felkínálta hármast? Annak, hogy ezek oly nyilvánvalónak tetszenek, oly szembeötlőek, egész egyszerű oka van: tudományos formába öntik az indoeurópai „három funkció” ősrégi képzetét. Nem látom azonban, hogy ez miben zavarna bennünket. A tudomány sajátossága – úgy vélem – nem abból fakad, hogy modelljeit sohasem építi téves képzetekre, hanem abból, hogy (bárhonnan származzanak is azok) működőképesek legyenek, azaz meghamisítható kijelentésekben a lehető legnagyobb számú jelenségről adjanak számot.

(A pontosság kedvéért megjegyzem, hogy a „tudomány” fogalmát itt a lehető legtágabb értelemben használom; erre a téma kötelez. Nyilvánvaló, hogy a tudomány Koyrétól származó, szerintem egyedül elfogadható, valóban pontos meghatározása – ami teljességgel benne foglaltatik abban az állításban, hogy kijelentései matematikai képletekben kifejezhetők vagy

legalábbis matematizálhatók – alkalmazhatatlan a történettudományra. Popper kevésbé szigorú meghatározása viszont megfelelő, legalábbis részlegesen, amennyiben pontosan visszatükrözi a történelemben tetten érhető hamisítás sajátosságát, mert elérhető eszménnyel szolgál számára, ha igényt tart a valóságos tudomány rangjára.)

C) *Van egy „legmagasabb rendű instancia”.* Ha elfogadjuk, hogy ez a három instancia létezik, miért is ne lehetnének egymás mellé rendelt vagy kört alkotó, egyenértékű instanciák? Miért kellene ennek a rendszertannak a három közül kiemelt egyikre, a „legmagasabb rendű instancia” épülnie? Ez az igény – véleményem szerint nem egyéb ez, mint a szigorú értelemben vett realizmus követelménye – azt a feltételt határozza meg, amelynek eleget kell tennie az értekezésnek ahhoz, hogy a valóságos tudomány rangjára emelkedjék. Az értekezésnek rendszert adó „legmagasabb rendű instancia” fogalmának bevezetése mindössze azt a szükségszerűséget hivatott kifejezni, mely szerint kell lennie egy pontnak, amelyet valóságnak tekintünk, egyszóval amiből kiindulva bizonyítható valamiről, hogy hamis képzet, és amely ezért az elemzésben képviselheti a valóság tiszta tartományát, figyelmeztető erejű, tiszta formáját, megjeleníti a tudatot. A tudomány – benyomásom szerint – csak akkor lehet közömbös modelljei hamis képzet eredete iránt, ha úgy használja fel őket, hogy lehetővé teszik számára, hogy a vizsgált tárgyban megkülönböztesse a valódit a tudatitól. Úgy nem lehet történelmet írni (kiváltképpen nem a szellem instanciáinak történetét), ha nem teszünk különbséget az előbb említett két tényező között, ha e különbséget nem tesszük kiszámíthatóvá. Ez Duby *A három rend* című művéhez írott előszavának egyik tanulsága; ezt feltételezi az a történelem (egy „társadalmi álm” története), amelynek megírását e művében megkísérli, s amely „ezekből az észrevehetetlen elmozdulásokból, részleges egymásra rétegződésekből, tökéletlen illeszkedésekből” alakul ki.

Parancsoló szükségszerűség ezért, hogy mindenekelőtt azt az emberek „valóságos életét” és a róla alkotott, a valóságnak megfelelő vagy téves képzeteket egymástól elválasztó, elnagyolt határvonalat húzzuk meg, amelyet a legmagasabb rendű instancia elve lehetővé tesz. Csak ezen az alapon kísérlelhető meg azután – igaz, elkerülhetetlen, hogy legalább fel ne vázoljuk őket – a valóság és a tudat közti finomabb ellentétek megteremtése. Megjegyzendő azonban, hogy ha állításunk valójában megfelel is *A német ideológiában* felvázolt ellentétnek – az „anyagi lét”, „az anyagi javak cseréje”, illetve az ezekről alkotott képzetek, tudattartalmak ellentétének –, nem egyezik azonban pontosan azzal a bonyolult és kifinomult sémával, amely – *A német ideológiában* megnyilvánuló filozófiai igényen, a történelmi *materializmus* első elveinek kimunkálásán túlmutatva – a társadalmi

alakulatok elemzésében a tudományos elvek megteremtésére törekedvén, a társadalmi élet alakulását nem holmi *egyszerű* ellentmondás következményének, hanem a *három* instancia működése eredményének tekinti. A fogalmak tehát nem fedik egymást, s mivel a két elmélet nem illeszthető egymásba, érvényes-e még ezek után a legmagasabb rendű instanciáról adott értelmezésünk? Ha ténylegesen elfogadhatjuk, hogy az, ami a második elméletben mint gazdasági instancia jelenik meg, nagyjából azt tartalmazza, amit az elsőben „anyagi létként” jelöltünk meg (ugyanaz vonatkozik az ideológiai instanciára, melyet korábban „tudatnak” neveztünk), hol helyezkedik el a második, ún. politikai instancia? Nyilvánvaló, hogy nem egyszerűsíthető le a „tudatra”, hiszen pontosan ugyanúgy alakul, mint az „anyagi javak cseréje”, amely – *A német ideológia* megfogalmazása szerint – szemben áll az „anyagi léttel” és a „tudattal”. Másfelől viszont a második elmélet csupán a harmadikat, a gazdasági instanciát jelöli meg „legmagasabb rendű instanciaként”. Ha tehát ez utóbbira az a jellemző – mint gondoltuk –, hogy benne a „való élet” fejeződik ki, akkor a politikai instancia a „tudattal” kerülne azonos szintre.

Mindazonáltal nem hisszük, hogy ez a nehézség arra kényszerítene bennünket, hogy lemondjunk arról a meghatározásról, melyet a „legmagasabb rendű instancia” ismeretelméleti funkciójáról adtunk, elemzéseinket azonban kényszerűen finomítanunk kell.

Mindenekelőtt azt állítjuk, hogy a politikai szféra éppen az a közeg, amelyben az „anyagi lét” és a „tudat” egymásra hat, amelyben az anyagi lét rögvest tudattá lesz, a tudat pedig anyagi létté. Azaz olyan közeg, amelyben a különbségek, elkülönülések, anyagi ellentétek (röviden: az anyagi létből közvetlenül fakadó „anyagi javak cseréje”) a tudatban gyökeret vernek, s csak ezután beszélhetünk (úgymond) cseréről, az „emberek” közötti szabályozott viszonyról. Másképpen szólva, ez az a közeg, amelyben a pusztá *erőviszonyok* bizonyos felcímkezett tudattartalmak (mint kaszt, rend, osztály stb.) ábrádon alapuló közös tulajdonba vétele, közvetítése útján *hatalmi viszonyokként* tudatosulnak. (Ez utóbbi fogalom nyíltabban fogalmazó bírálatával találkozunk még a párbeszéd során.) Az elemzésnek – jóllehet a „valóság” és a „tudat” úgyszólván összefolyik benne –, ha a realizmus kívánalmainak meg akar felelni, arra kell törekednie, hogy – a politikumba behatolva – kardjával átvágja ezt a gordiuszi csomót. Azt a lehetetlen célkitűzést kell szem előtt tartania, hogy a történész az első látásra egységes jelenségek mögött észrevegye a különbségeket, észlelje az eltéréseket, amelyek az embereket elkülönítik egymástól, még mielőtt a nyelv közbeszólna és hatalmi tényezőként osztályozná, s ezzel újfent megosztaná őket, ezentúl *kollektívaként*. Végső soron ezzel a „valósággal” kell szembesíteni a képzeletben együvé tartozó közösségeket,

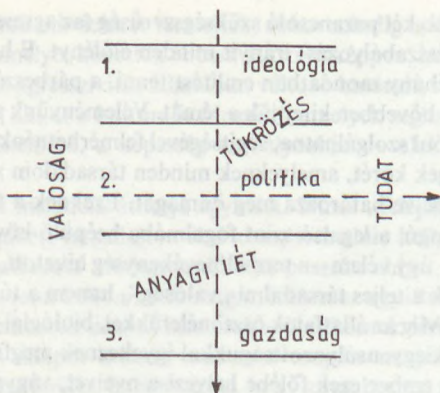
amelyek segítségével minden társadalom számba veszi tagjait, összevonva és egyszersmind szembeállítva őket egymással. Ezért munkálkodott Duby fáradhatatlanul azon, hogy felfedje azokat az egyszerű, kiméletlen anyagi ellentéteket, amelyeket a hűbéri társadalom tudata elkendőzött. A „nemesség” vagy „lovagságot” megosztó rétegződés, a rendek és osztályok bonyolult, tudatbeli építménye alatt azt a szakadékot kereste és találta meg, amely a fegyverviselőt a fegyvertelentől, a jóllakottat az éhezőtől, a vértbe öltözött, lovon parádézó hűbérurat a reá mindig félelemmel felnézőtől elválasztotta.

Így tehát a valóságot a tudattól elhatároló választóvonal a második instancián belül nem vízszintes irányban – mintha az anyagi lét és a tudat között maga a politika volna a kiterjedés nélküli határ –, hanem függőleges irányban húzódik. Ez némi magyarázatot igényel. Az egyetlen elfogadható módszernek az látszik, ha a politikai instancia vizsgálatában ugyanazt az elvet érvényesítjük, mint a másik két instancia vizsgálatában, azaz valamennyiben meghúzhatjuk a választóvonalat. Akkor kimondhatjuk, hogy a legmagasabb rendű instancia fogalma nem az egyszerű, vízszintes irányú ellentét elvét fejezi ki két, meghatározhatatlan tömb (tudat/anyagi lét) között, hanem arra is felhatalmaz bennünket, hogy az instanciák meghatározott vonulatában kifejezésre juttassuk a valóság és a tudat elkülönülését, amely függőleges irányban mindhárom instanciát megosztja (az első instancia vizsgálatakor már utaltunk a kettő elkülönülésére mint előfeltételre). Összegezve tehát: a legmagasabb rendű instancia nem csupán azt teszi lehetővé, hogy a társadalmi életben szembeállítsuk az anyagi létet a tudattal, hanem valamennyi társadalmi jelenségben (bármelyik körbe tartozzék is) segít megkülönböztetni a tudatbelit a valóságostól. Így magában a gazdasági, vagyis az alapinstanciában éppen a „legmagasabb rendű instancia” fogalma teszi lehetővé, hogy felismerjük a téves képzet jelenlétét és hatását (nem mint a gazdaság „tükröződésének”, a termelés „ideológiájának” képzetét, hanem mint a magában a termelőtevékenységben benne rejlő téves képzetet).

Ugyancsak a legmagasabb rendű instancia fogalma teszi lehetővé, hogy az ideológiai instanciában megkülönböztessük a valóságnak megfelelő tükröződést a torzítótól, a tükröződés helyes tükrözését a torzító tükrözéstől.

Mindeddig a legelső szint fogalmának formális meghatározására törekedtünk, s lényegében nem sok figyelmet fordítottunk a fogalom tartalmára. Pedig az előzményekből már gyanítható, hogy megalapozott állítás nélkül nem jelenthetjük ki róla, hogy ez a „gazdaság”.

Marx a gazdaságot jelöli meg alapként, s végső soron ezt – véleményem szerint – azért nem hagyhatjuk figyelmen kívül, mert az az igen egyszerű

gondolat fogalmazódik meg benne, hogy minden társadalom sajátosan arra épül, hogy miképpen is biztosítja az alapvető biológiai igényt, a túlélést. Ezt az állítást azonban csak a közismert marxista „gazdaság”-felfogás két kiigazításával fogadhatjuk el.

1. Ha azt állítjuk, hogy a tudatot lényegében a gazdaság határozza meg, vagy hogy a tudat az anyagi létfeltételeket tükrözi (még ha a tükrözés vulgáris metaforájánál kifinomultabbakat vezetünk is be az elemzésbe a dialektikus kapcsolat és kölcsönhatás fogalmának alkalmazásával), akkor ez szükségképpen azt jelenti, hogy különbséget tudunk tenni gondolkodás és termelőtevékenység között oly módon, hogy a *tisztán gyakorlati termelőtevékenységet* mint alapot elszigeteljük mindenfajta benne megjelenő gondolattól, mindattól, ami a tudattól függetlenül – mint ez utóbbtól különböző más(valami) – létezik. (Mennyire hasonlít ez az „ellentétes pólusok”-felfogás a „görögökére”, csupán előjelük cserélődik fel!)

Az embereknek táplálkozniuk kell, szívós munkával megteremteni túlélésük feltételét, s ezt csak lakóhelyi környezetük figyelembevételével tehetik. A történelem azt bizonyítja, hogy termelőtevékenységük nincs szükségszerűen funkcionális egységben környezetükkel, s azt ritusok, jelképek, gondolatok, egyszóval világszemléletük határozza meg. Nincs pusztán termelőtevékenység, mindenfajta termelőtevékenység egyszersmind a világ jelképes birtokbavétele is. Minden termelőtevékenység az adott környezetnek megfelelő válasz az alapvető biológiai igényre, hiszen ez utóbbi mindig kulturális formában fogalmazódik meg. S a táj az a nyom, amely erről a *kulturált túlélési igényről* tanúskodik.

2. Ha elfogadjuk, hogy a túlélés igénye teszi kötelező érvényűvé más, elsődrendű igényeket (mint például a táplálkozás) kielégítését: s ez nemcsak az egyén, de az egész faj igénye. Mindezek ismeretében – véleményem

szerint – legalább két parancsoló szükségszerűség (az agresszivitás mérséklése és a születésszabályozás) irányít minden élőlényt. E helyütt elegendő erről csupán néhány mondatban említést tenni, a párbeszédben – ideiglenes érvénnyel – bővebben kifejtsük a témát. Véleményünk szerint az etológia iránymutatóul szolgálhatna, segítségével felmérhetnénk ama parancsoló kötelezettségek körét, amelyeknek minden társadalom aláveti magát, s azoknak megfelelően határozza meg önmagát. Ezeknek a táplálkozás igényével egyenrangú, a legalsó szint fogalmába beépülő követelményeknek a kielégítésére – úgy vélem – a termelőtevékenység hivatott, mert e fogalom körébe nemcsak a teljes társadalmi „valóság”, hanem a túlélés feltételei is beletartoznak. Míg az állatfajok ösztönéletükkel, biológiai adottságaikkal, természetadta kiegyensúlyozottságukkal igyekeznek megfelelni e követelményeknek, az ember ezek fölébe helyezi a nyelvet, vágya felbomlasztja, megrontja, kiforgatja magukból őket, s ezentúl a kultúra vállalja, hogy a maga módján – azaz teljességgel más szempontból – megfeleljen a kihívásnak.

Ezért hát a kulturális gépezet – amelyet a társadalom arra használ fel, hogy jól-rosszul, de megfeleljen eme alapvető követelményeknek – legalábbis azon a szinten helyezkedik el, mint magának a termelőtevékenységnek a formái. Nem tudom, miért tekintenénk a „felépítmény” részének azt, ami – mérsékelvén a halálösztönt – elősegíti, hogy az emberek közötti kapcsolat megfelelően szilárd legyen ahhoz, hogy legalább a termelőtevékenység lehetségessé váljon?

Hol helyeznénk el akkor azokat a „pusztán erkölcsi fékeket”, amelyeket DUBY több művében is említ. Ezeknek a fékeknek köszönhető, hogy a hűbéri korszak katonái maguk nyirbálták meg agresszív ösztöneiket csupán azért, hogy tartson s ne elszakadjon a társadalmi kötelék, szabad folyást engedve, mikor szembesültek vele, a halál ösztönének? Világos, hogy „Isten békéjét” például az ideológia viszonylag egyszerű fogalmaival elemezhetnénk. Különösebb nehézség nélkül kimutathatnánk, hogy a játszma a hatalomért folyik, mégis kifejeződik benne a kultúra szükségszerű igénye, hogy fékezze az agresszivitást, mert enélkül a termelési gyakorlat éppúgy, mint a hatalmi torzsalkodás, a halál martalékaú esett volna.

Végül is egy kör képe rajzolódik ki előttünk, bár ezt a képet az elemzés folyamán és érdekében szükségképpen szét kell zúznunk.

A hűbéri kultúra jellegét kétségkívül a termelőtevékenység formái határozzák meg, de az előbbi befolyásolja az utóbbiakat, hiszen olyan jelképeket állít és ismertet el (kenyér és bor), amelyekben hagyomány fejeződik ki, s a kultúra e hagyományban felismerheti a maga megdicsőült képét (az egyház szerepe). Hiszen nem lehet egyetlen pillanatot kijelölni és elszigetelni, azt állítva, hogy a történelem itt és most kezdődik. Ha feltételezzük,

hogy az emberek mindenkor termeltek, akkor mindig is létezett valamiféle hagyomány, amelyet követtek ebben. Hasonlóképpen, ha a termelési mód szabályozza az agresszivitás állandóan változó határait, rögzíti a népese-
desi küszöböt, akkor a kulturális formák – amelyek segítségével az agresz-
zivitás mérsékelhető, a népesség szabályozható – alakítják a termelési
módot.

Valamennyi instancia áthatja egymást. Nincs „felépitmény” önmagá-
ban. Ha az emberi társadalom élni akar, termelnie kell, de ezt mindig a
kultúra meghatározta módon teszi. Sőt, pusztán ahhoz, hogy termeljen,
mindenekelőtt fenn kell tartania magát, hiszen ez egyáltalán nem magától
értetődő. Az emberek nem „önszántukból” alkotnak termelő közösséget.
A természetes állapot mítosz, ami nem csupán azt jelenti, hogy nincs
természetes elkülönülés, hanem azt is, hogy az emberben nincs természeté-
ből fakadó társas ösztön. Freud megvilágította számunkra, mi annak a
feltétele, hogy az emberek összetartsanak és termeljenek: úrrá kell lenniök
vágyaikon. Pontosan ezért van szükség címkékre, megnevezésekre, ame-
lyek alatt csoportosulhatnak, közösséget alkothatnak, s ezt biztosítják
felülről azok a nagy, képzelet szülte gépezetek, amelyek a boldogság, a
harmónia, az üdvözülés leple alatt elfojtják vágyainkat. . .

Ebből következik a politika – mint cserelébonyolító – kulcspozíciója, s
e cserében a természetes igények és a kultúra rájuk adott válaszai egymás-
hoz igazodnak, az egyik átigazítja a másikat. Azt a szerepet, amelyet az
állatok társadalmában a „természet” tölt be, az emberek – tükörbe nézve
– tulajdonképpen az „Urban” ismerik fel: benne keresztezik egymást a
túlélés parancsoló követelményeire adott válaszok, és – egymáshoz igazít-
va – ezáltal alkothatnak együttes rendszert.

D) *A legmagasabb rendű instanciában nincs determináció.* E tétel a fent
említettékből következik. Ha jogos ezt a – Duby egyik kedvelt fogalmával
élve – „globalitást”, amelyet egy-egy adott társadalom alkot, a három
instancia alapján elemezni, ha a realista követelményben szükségszerűen
benne foglaltatik is a „legmagasabb rendű instancia” igénye, a fenti elem-
zések tiltják, hogy a különböző instanciák között determinációs viszonyt
tétélezzünk fel.

Tény, hogy a gazdasági instancia, valamint az a tétel, mely szerint
meghatározó jelentőségű, egyáltalán nincs szükségszerű összefüggésben
egymással. Sőt, ha a *determináció* fogalma a gazdasági instanciát illetően
egyáltalán jelent valamit, úgy az – véleményem szerint – egyszerű és
egyirányú ok-okozati viszonyt tételez fel, amely az instanciák elméletétől
idegen. Ez utóbbi ugyanis sokkal kifinomultabb okozati viszonyt tételez
fel, és a kölcsönhatás fogalmát is magában foglalja, nem csupán az indeter-
mináció elnagyolt formájában, hanem az okozati viszony klasszikus felfo-

gásában ismeretlen tényleges kötöttségek legszélsőségesebb formáira is kiterjesztve érvényességi körét (az okozat jóval az ok megszűnte után érzeteti hatását és újratermelődik; az okozat az ok okává válik).

Félreértés ne essék, jól tudom, hogy manapság a magára valamit is adó marxista makacsul tagadná, hogy a „determináció” fogalma az okozati viszony ilyen elnagyolt gondolatát rejtene magában. Mint ahogy egyébként azt is elutasítaná, hogy a marxizmus valaha is megkísérelte volna elkülöníteni a „pusztán” termelőtevékenységet, hiszen e tekintetben úgy okosodik, hogy a marxizmus, mindent összevéve, tudomány, amiből csak azt jogosult megtartani, ami elfogadott, és a legkevésbé sem zavartatva magát – Marx „elfogadott” megállapításait korszerű vizsgálatnak alávetve – megtisztítaná tanításait a „salaktól” (nagyvonalúan ebbe a kategóriába sorolva mindazt, ami Marxban még nem volt marxista).

Mi Marx elméletének másfajta felülvizsgálatát indítványoztuk, ami azt feltételezte, hogy teóriáját gondosan lebontsuk, bár úgy véljük, hogy a „determináció” elnagyolt okozati viszonya – amely, nincs aki tagadná, számtalan helyütt jelen van az életműben – a marxizmusnak nem kevésbé „lényeges” alkotórésze, mint az instanciák elméletének kifinomultsága.

A legelső szint meghatározó voltának eszméje valóban eloldthatatlanul kötődik ahhoz a tételhez, mely szerint a termelőerők töretlen fejlődése, „haladás” mutatható ki a történelemben. A „determináció” fogalma bizonyítja, hogy – bármiféle kedvezőtlen körülmény, visszamaradt csökevény gátolja is – ez a „fejlődés” a másik két instanciában is bekövetkezik. Röviden: a „determináció fogalma” eredményezi a „történelmi fejlődés” mítoszát, ez az, ami igazából lehetővé teszi az első és második elmélet egymásba tagolódását.

Egyébként nem hiszem azt, hogy a determináció fogalma tisztán és egyszerűen visszavehető a „végső soron” holmi közönséges hangoztatására. Az, hogy a gazdaság végül is meghatározó, mégsem csupán azt jelenti, hogy – bármikori és bármiféle is a vizsgált jelenség – „végső soron” mindig fellelhető benne valamiféle gazdasági determináció. Ami lényeges ebben, az a fogalmak szigorú rendjében ölt testet, abban az állításban, mely szerint az instanciák között izonómia van, s hogy a gazdaságban érvényesülő törvények valamiféleképpen a másik két instanciában is hatnak. A párbeszédben majd kiderül, mi a rendeltetése például az osztályfogalom használatának a politika vagy az ideológia szférájában.

Mi tehát nem fogadjuk el a determináció fogalmát: az instanciák „felelnek egymásnak”, kölcsönösen visszatükrözik egymást, s egyik jelenség a másikkal összefüggésbe hozva „értelmet nyer”. Nem kutatjuk, mi mit „határoz meg”, hanem a kölcsönös függőségre utalunk, a jelenségeket összekapcsoljuk egymással. Mindez természetesen feltételezi, hogy a szó

szoros értelmében – az oksági modellen kívül – kidolgozzuk az efféle összefüggések fogalmát, mégpedig anélkül, hogy ragaszkodnánk a metaforákhoz. Be kell azonban vallanunk, hogy – legalábbis ami a történettudományt illeti – ez a munka még várat magára. Tapasztaljuk majd, hogy Duby fokozott érdeklődést tanúsít az iránt, hogy a természettudományoktól (kiváltképp a biológiától) átvehető modelleket „honosítson meg” a történettudományban. Úgy vélem azonban, hogy a filozófia hagyománya-in belül maradván is számos olyan kérdéskör adódik, melynek kapcsán átgondolhatjuk – ha ideiglenes jelleggel is, de mindenképpen sokkal szabatosabb terminusokban fogalmazva, mint az az okság elméletének esetében tapasztalható – a „tudat”, illetve az „anyagi lét” fogalmába tartozó jelenségek viszonyát. Nézzük a két szimmetrikus elmélet esetét, amelyben eldőlt a kartezianizmus ránk örökül hagyott fő problémája. Azt állíthatnánk, hogy a két jelenségsorozat ugyanazt a teljességet *fejezi ki*, vagy inkább azt, hogy az egyikükbe tartozó jelenség *alkalomadtán* úgy lép föl, mintha a másikukba tartozna.

Annyi bizonyos, hogy újfent csak ki kell törnünk a körből. Miután ahhoz, hogy kimutathassuk a valóság szerepét a másik két instancián belül és hozzájuk képest, el kell fogadnunk a legmagasabb rendű instancia gondolatát; azt az elvet kell vallanunk – pusztán azért, hogy az érvek sorozata, a történettudomány ismeretanyaga kifejezhető legyen –, hogy adott korszakban egyik vagy másik instancia *elsőbbséget* élvez.

Az elképzelés szerint bizonyos társadalomban és korban a társadalmi gyakorlat jellege fejezi ki elsődlegesen a társadalom egészét, de – ismételten hangsúlyozzuk – csak oly módon határozza meg a más jellegű gyakorlatot, hogy a főszerepet játssza, s a többi ehhez igazodik. Mintha – folytathatnám a gondolatot – a teljesség kifejeződését mintegy megelőlegezve, magában foglalná azt, mintha a többihez viszonyítva magának a teljességnek a letéteményese volna, holott a teljesség csak megannyi kifejeződési formájában megnyilvánulva alkothat egészt.

Az elsőbbség, illetve a determináció és a legmagasabb rendű instancia eszméjét tehát el kell választanunk egymástól. (A legmagasabb rendű instancia iránt tanúsított megkülönböztetett figyelmet az indokolja, hogy az a hagyományos marxista felfogásban leplezi – noha szinte árulkodóan – a legmagasabb rendű instancia meghatározó szerepéről vallott téveszmét.) Az elsőbbség fogalma végeredményben tehát arra a kiváltságra utal, amelyet egyik vagy másik gyakorlat tanulmányozása során a kérdéses jelenségnek megadunk, és amely a szóban forgó kor meghatározott társadalmi alakulatának vizsgálatában a legmegfelelőbb támadási pont. A megkülönböztetett jelenség megítélése társadalmak és korok szerint igen csak változó, előre meg nem határozható, s megalapozottságát kizárólag

eredményessége (hatékonyága) igazolhatja. (Ha elfogadjuk, hogy ez az elsőbbség nem valamiféle valós tulajdonságot tükröz, hanem éppen az utóbbi megismerésének elméleti eszköze, akkor talán még tovább mehetünk, feltételezve, hogy vizsgálatunk tárgyától függően még változhat is.)

Ha például a jogosan „kapitalistának” nevezett társadalmakban a termelési gyakorlat elsőbbsége (ami megnevezésében is kifejeződik) aligha kérdőjelezhető meg (kétségtelenül ez a magyarázata, hogy Marx, akit igazán mindig is csak ezek a társadalmak érdekeltek, miért kapcsolta össze egymással a legmagasabb rendű instancia meghatározó voltának gondolatában az elsőbbség és a legmagasabb rendűség fogalmait), akkor nem kecsegtet eredményekkel, ha azokra a társadalmakra próbáljuk meg alkalmazni, amelyeket DUBY éppenséggel nem „feudális” vagy „hűbéri”, hanem *földesúri* társadalmaknak nevez.

„A hűbériség” – sugallja egyik legszebb tanulmánya kissé kihívó, kérdés formájában megfogalmazott címében – „középkori gondolkozásmód”? Itt ismét utal – mint hangsúlyozottan tette a *Jegyzetek a jobbágyokról* című tanulmányában – a „hűbéri” köteléket kifejező szókinccs jelentőségére, rámutatva arra, hogy a „hűbériség” elsődlegesen és mindenekelőtt „szellemi állapot”, „pszichológiai komplexum”.

E viszonylag régi keletű munka óta az a benyomásunk, hogy a „hűbériségnek” nevezett teljesség DUBY szerint mindenekelőtt újfajta politikai kötelék formájában fejeződik ki, ami visszavezethető a termelés szintjére, anélkül azonban, hogy az előbbi „meghatározná” az utóbbit. Ez a politikai kötelék pedig azokhoz a kategóriákhoz idomul, amelyeknek segítségével az ideológia – kötelék formájában – elméletbe foglalja és szublimálja azt az embereket szembeállító, közvetlen és tényleges ellentétet, amelyet a háborúskodás vált ki. Nos, azért nevezhetjük a „hűbériséget” gondolkozásmód kérdésének, mert felismerhető benne a politika elsőbbsége, s mert az ideológia szükségszerűen az embereket szembeállító erőviszonyok tényleges formáit összekötő kapocs, míg kifinomult, kidolgozott, már a tudattól kölcsönzött formái a tulajdonképpeni politikai köteléket alkotják.

Így DUBYnek a „szellemi beállítottság” vizsgálatára irányuló kutatása nem csupán „gazdagítja” a történettudományt, hanem azt az „űrt” is betölti, amely e tudomány építményében mindeddig tátongott, bár ez a művelet az építményt magát voltaképpen nem érinti. Még azzal az állítással sem érhetjük be, hogy kutatását olyan területekre terjesztette ki, amelyekre (mint vizsgálandó témákra) a tudomány mindaddig nem gondolt, s ezáltal átalakította az egész történettudományt, új stílust adva neki. DUBY – hangsúlyáthelyezéssel, szemléletváltással – megkülönböztetett szempontból vizsgálja a középkori társadalmakat, lépésről lépésre alakítva ki a

valamennyi társadalomban felismerhető, különféle jellegű instanciák viszonyrendszerének, tagolódásának, cserélődésének új elméletét.

Az a célkitűzés munkált bennünk, hogy e néhány oldalon a filozófus szempontjából mérjük föl ennek a történettudományban bekövetkezett forradalomnak a jelentőségét.

*

Ha jól értelmezem Dubyt, a hajdani pozitivistá történettudományban nem azt a törekvést bírálja, hogy meg akarták teremteni a tényeken alapuló ismeretanyagot. Éppen ellenkezőleg, azoknak a feltételeknek a feltárásában kíván segédkezni, amelyek közepette egyáltalán lehetségesé válik a realista ábrándoktól megtisztított tudomány. A történettudomány hagyományos témáit nem azért szedi ízekre, hogy kimutassa a kutatások hiábavalóságát, hanem azért, hogy ezekben a kutatásokban újfajta ténylegességet érvényesítsen. (Pontosan annyival több ténylegességet, amennyit felfogásuk – a ebben mindennemű pozitívizmus bírálata is benne foglaltatik – igényel.) Csendben és türelemmel, bőbeszédű indokolás nélkül munkálta ki azokat az elméleti modelleket és új témákat, amelyek egy újfajta pozitivistá módszer körvonalait kezdik kirajzolni.

Tudjuk, mi az a kettős érdem – kerülni mind a „képzszerű”, mind az „okoskodó” gondolkodásmódot –, amelyben Hegel a „Tudomány” sajátos ismervét látta. Alapjában véve éppen erre jogosít fel a tényekkel számoló új módszer. A történész, a téma életerejére hagyatkozva – nem sajnálva az időt – hajlandó beleveszni a tényleges meghatározhatóságok végtelen gazdagságába, ábrázolja a közvetlen társadalmi valóság ezernyi valós ellentétét, a fogalmi egységesítésnek ellenálló, seregnyi anyagi különbséget, eltünteteti azokat a rendszereket, amelyekhez kapcsolódva az okoskodó gondolkodásmód a valóság gazdagságát a tudat szegényes voltára vezeti vissza (és a marxizmus a történettudományban – ha nélkülözi Marx lángelméjének támogatását – igen gyakran válik ilyen okoskodó gondolkodásmóddá). A történész állást foglal a tények nyomorúságos kultuszával szemben (mert az végső soron meghíúsítaná a gondolkodást), az ész érveit fejti ki, s felszámolja a képzszerű gondolkodásmód igazi ábrándját is, ami az eseménytörténetnek kiindulópontja volt.

Az új tényállás, amely e kettős mozgásban kibontakozik, soha többé nem lehet már „pozitivistá”.

Annál is inkább, mert a (korlátozott) nominalizmus, amelyből kiindultunk, tiltja, s hogy messzebbre is kövessük Hegelt, s hogy az élet fogalmát összetévesszük a téma életével. Még dialektizálnunk kell a tudomány mozgását, és ki kell mondanunk, hogy jogot formálunk (ezt az igényt

fentebb függőben hagytuk) a tudomány ellenében arra a „valóságra”, amelyet az kizár.

Duby munkásságának legnagyobb érdeme – véleményem szerint – az, hogy benne a „valóság” felkavar, hogy a tudomány kiigazításra készíti önmagát, hogy kitörli az általa teremtett, elenyésző valóságot, s újból azt a valóságot állítja a vizsgálat középpontjába, amelynek feledésére épített, s hogy benne az összefüggések, az elrendeződések, a tudomány szötte kölcsönösségek, sőt a legegyszerűbb megosztás, a legszerényebb ellentétek úgy bomlanak fel, hogy eltűnik a szöveggé formálásnak makrancosan ellenszegülő névtelen arcok, mozdulatok, szagok sokfélesége és érzékletes szétszóródása. Ezért bővíti el a művészet tudósunkat. Duby elismeri – életműve bizonyosság e kísértésre –, hogy hatott rá a művészet igézete. Elemzéseiben tetten érhető ez az igény, s néha – mint *A katedrálisok korának* bevezetőjében vagy a kolostorok fényéről a *Szent Bernátban* írott lapokon – hirtelen átbillenek a tudományból a művészetbe. Írásai makacsul azt kísérlik meg kifejezni, amit egyetlen tudomány sem képes leírni. Visszakanyarodtunk tehát az íróhoz, a „látnokhoz”, akit a bevezetőben megidézünk. Amikor nem marad más reánk – hála a történész géniuszának –, mint a mindörökre elenyészett emberek, akiket a páncél alatt megszakadó inaik a földre görnyesztettek, mint a napfény tovatűnt játéka, zajok és illatok – mindaz, amiről már semmit sem tudhatunk meg, de amit a lélek olykor ismerősként üdvözölhet – különös, paramnéziás ábrándja.

„A történésznek – a megismerés érdekében – arra kell törekednie, hogy – ugyanazon utak bejárására korlátozva magát – kövesse e szellem mozgását, és az éjszaka kellős közepén, tétován bejusson a templomba, s ott meglesse – mint a Megváltó jöttét – a hajnal hasadtát.”

Guy Lardreau

I. Mérsékelt nominalizmus

A történész kényszeredett álma

Guy Lardreau – Alapjában véve kétféle felfogás különböztethető meg a történelmet illetően, aszerint, hogy a francia nyelvben kétértelmű „történelem-történet” szónak melyik jelentését tekintjük meghatározónak, illetve aszerint, hogy milyen módon ítéljük meg a történész és értekezése, a történész és tárgya között kialakult viszonyt. Ezt a két felfogást – az egyszerűség kedvéért, iskolás kifejezéssel élve – nominalistának, illetve realistának nevezzük.

Léteznek tehát egyfelől nominalisták, akiknek a történelem mindenekelőtt a jelen képezére formált, a múltról írott értekezések sorozatában összegeződik, majd a jelen elmúltával mindazok az értekezések beletartoznak, amelyek ebbe kapaszkodnak, s ezentúl mint múltat álmodják meg, illetve amelyek csupán a saját maguk jelenét ábrázolják az általuk megelevenített múlton átszűrve. Nincs más támpont ez esetben, mint a tanulmányok, értekezések feneketlen mélységbe vesző sora. A történelemről manapság írott tanulmány egy újabb, minden sajátosságot nélkülözhető adalék csupán a többihez; nem az előzőek igazsága, nem az összes többiről alkotott igazság, hanem egy a jelenükről, a kitalált múltról írottak közül, megfellebbezhetetlen fórumnak kikiáltva, önös érdekeinek megfelelően. A múlt – ha úgy tetszik – nem létezik, csak a múltból fentmaradt nevek vannak. A történelem – ahogy Croce mondotta – egy csapásra kortársunk lesz. Azt hiszem azonban, hogy – s itt egy mindkettőnkhez közelebb álló személyre hivatkozom – Lucien Febvre sem vallott, legalábbis pályafutása végén, ettől túlságosan eltérő nézetet.

Másfelől, a realista feladata, hogy visszahelyezze a múltat jogába, hiszen az számára valóságértékű. Természetesen nem tagadja,

hogy egy történelmi „tényt”, mint bármilyen más tudományos tény, a kutató alkot meg. Azt sem vonja kétségbe, hogy a hasonló tanulmányok egymást követő sorozata – miközben a múltról szól – csupán jelenének érdekeit fejezi ki. Ezzel szemben azt állítja, hogy kijelölhető az a tanulmányok sorozatán kívül eső pont, ahonnan szemlélve a múltat, az megálmodható, valósága megteremthető, ahonnan kiindulva a történelmi tény – röviden: a tudományos tényeken alapuló történelem – megírható.

Ezek után az első, kissé „rázós” kérdésem – azt hiszem, nem helyteleníthető, hogy egyszerre a lényegre térek, készen arra, hogy majd más oldalról megközelítve, pontosabban fogalmazzak, javítsak, egyensúlyt teremtsék – így hangzik: Melyik felfogás hívének tartja magát?

Georges Duby – Ami engem illet, kijelenthetem, hogy én a *magam* történelmét írom, azaz magamat fejezem ki benne, és cseppet sem áll szándékomban leplezni, hogy az, amit állítok, személyes, az én véleményem. Fiatal koromban, amikor – a szó mesterségbeli, céhbeli értelmében – „mestermunkámat”, doktori értekezésemet* írtam, természetesen én is tiszteletben tartottam a mesterség szabályait. Amennyire csak tudtam, igyekeztem elfojtani reakcióimat, háttérbe szorítani személyiségemet a források feldolgozása közben. Ma azonban egyre kevésbé hajlok arra, hogy ezt megtegyem.

Lássuk, hogyan is dolgozunk. Ön filozófus, én történész vagyok. Bennem nincs nagy hajlandóság az elméletalkotásra: a mesterségem *művelem*, sokat nem elmélkedem róla. A kézzelfoghatóból induljunk ki: Mit teszünk, milyen módon tesszük, hogyan dolgozunk a műhelymunka során? Íme, a válasz: az emberek, akikkel foglalkozom, a XII. században éltek, nyomokat hagytak hátra maguk után, melyek közül nem egy „kézzel fogható”. Anyagi létesítmények ezek, amelyeket a régészet tár fel. Pályafutásom során sokszor a régészet előmozdítója, cselekvő művelője voltam (s maradtam), mert szerintem a régészetnek nemcsak a szép tárgyi emlékekkel, a műalkotással, a monumentálissal kell foglalkoznia,

* *Mâcon vidékének társadalma a XI. és XII. században.* (Lásd a kötet végén Georges Duby műveinek jegyzékét.) – A jegyzet célja egy olyan munkában, mint amelyet az olvasó a kezében tart, nem lehet a bírálat. Mindössze kedvet akarunk csinálni az olvasónak ahhoz, hogy Duby műveinek hosszú sorát elolvassa, és maga fedezze fel a belőle kibontakozó rendezőelvet.

hanem az emberi tevékenység kevésbé „nemes” eredményeivel is. Vannak azonban más természetű, az írásokban fellelhető nyomok is (szavak, egymás mellé lejegyzett jelek, mondatok). E szövegeket a kortársak önmagukról írták. Számosnak közülük (gondolok itt azokra a jegyzőkönyvekre, amelyeket egy-egy tisztázandó eset kapcsán vetettek papírra) tisztán gyakorlati oka volt – ezeket egyházi vagy világi levéltárakban lelhetjük fel. Vannak aztán kidolgozottabb, bonyolultabb szövegek (események elbeszélései, krónikák, beszámolók, sőt a világ rendjéről alkotott elméletek), amelyekben már több az ideológia. Közös vonásuk, hogy nem múlt el fölöttük nyomtalanul az idő. Valamennyi nagyon rossz állapotban van: olyanok, mint egy elnyűtt, elkoptatott, szakadt szövetdarab. A régebbi korszakokból – abból is, amellyel én foglalkozom –, kevesebb maradt reánk, ezért tátonganak olyan hatalmas lyukak a történelemben, s ezeket a kutatás sohasem lesz képes betömni. A legtöbb esetben még azt sem tudjuk felmérni, hogy milyen nagyságrendben hiányzik, sérült vagy veszett el örökre a forrásanyag.

Én tehát efféle anyaggal dolgozom, törmelék és rom között kutatok. Van, ami térben és időben meghatározható, pontos helyhez, időhöz köthető. Nem egy azonban lebeg. Az ilyet csak nagyon bizonytalan értelemben lehet helyhez kötni. A „valóságrol” azonban, nyilvánvalóan, megfellebbezhetetlenül tanúskodnak, mert hajdan élt, cselekvő emberektől származnak.

Az én munkám abból áll, hogy – ezekre a tanúvallomásokra építve – valamiféle viszonyt létesítsek közöttük. Ha ez megtörtént, a többi a képzelet dolga. Ki kell tölteni az űrt, a hézagokat, és hidat kell verni köztük a ki nem mondott szóból, a csendből, mindazt segítségül híva, amit tudunk.

G. L. – Én úgy látom, hogy a nyomot csak egy szöveg részeként tartja történeti értékűnek, ennek híján nem tekinti történelmi nyomnak. A szöveg – ebben az értelemben – mindig elsődleges: még egy időpont is csak szövegbe szerkesztve válik történelmi tényé, a szöveg emeli ki a naptár unalmas ismétlődéséből.

G. D. – Természetesen, és azonnal rájövünk arra (amit a régészetről mondtam, már kifejezte ezt), hogy minden egyes történész-nemzedéknek választania kell: bizonyos nyomokat mellőz, míg másokat – amelyeknek jó ideje senki, de lehet, hogy soha senki sem szentelt figyelmet – ezzel szemben felszínre hoz. Következésképp

már ezeknek a törmelékeknek a megítélése is egyéneként eltérő, a kérdésfeltevéstől, a problémakörtől függ, és végső soron lelkünk legmélyéből fakad. De ez nem egyetlen „egyén” ítélete, hiszen nyilvánvaló, hogy az én tevékenységem nem különülhet el néhány kortársamétól, elődömétől, akikkel tökéletes nézetazonosság köt össze. Nemcsak azokról van szó, akik körülöttem végeznek kutatásokat, akikkel hetente találkozom, hanem másokról, tőlem igen távol dolgozó pályatársakról is. Nemcsak közvetlen tanárainnal – Lucien Febvre-rel, akit megadatott ismernem, vagy Marc Bloch-hal, akivel ugyan sohasem találkoztam, mégis mesteremnek tekintem – vállalom a közösséget, hanem többi mesteremmel is.

Választásom – ebben az értelemben – nem szabad, én is egy közösségbe tartozom. Bizonyos töredékek, nyomok, dokumentumok, „források” (a történészek szóhasználata szerint) – mint azt ön nagyon helyesen megjegyezte – kikényszerítik a figyelmemet.

G. L. – Támadt erről egy gondolatom. Ön használt valaha egy kifejezést, amely nagyon megnyerte a tetszésemet, és jó ideig elragódtam rajta. Úgy fejezte ki magát, hogy vannak „többé vagy kevésbé valós” nyomok. Ez a „több vagy kevesebb valóság” – a nyomok többé vagy kevésbé anyagi jellegére való utaláson túlmutatva – valójában nem arra utal-e inkább, hogy léteznek többé vagy kevésbé *kényszerítő* nyomok? Olyanok, amelyekről lehetetlen beszélni, amelyek megálljt parancsolnak a történésznek; azaz, ha igaz, a történész n számú dolgot állíthat e nyomokról, mindegyik állítás mégsem lehetséges. Másként kifejezve, úgy vélem, hogy e nyomok „valósága” az értelmezés szintjén volna keresendő, hiszen mindegyiknek az értelmezése lehetséges.

Amit ezzel mondani akarok, lényegében egybevág Bloch szavaival, aki azokról a „makacs tényekről” beszél, amelyek szétrobbantják a szép elméleteket, de azzal is, amit Bachelard a természettudományokról szólván fejtett ki, amikor úgy fogalmazott, hogy az igazi tények a vitatkozó tények.

G. D. – Ha úgy tetszik, ez az, ami a történész szövegét, a történeti értekezést az irodalmi előadásmódtól megkülönbözteti. Tényleg azt hiszem, hogy egy történelmi munka, a történetírás irodalmi műfaj. Olyan műfaj, amely – legalábbis tág értelemben – a „szórazótató irodalom” körébe sorolható. Kielégíti ugyanis az embernek azt az igényét, hogy kilépjen önmagából, elmeneküljön a min-

dennapi valóságból, felszabaduljon a kötöttségek alól. Ez a meggyőződésem.

Regényíró és történész között azonban az a különbség, hogy az utóbbinak kötelessége figyelembe venni a szembeötlő tényeket, s az „igazmondás” igénye inkább foglalkoztatja, mint a „valóság” kifejezése. Mindenesetre ennek semmi köze sincs a tényálláshoz. Egy álom nyoma legalább annyira „valóságos”, mint egy lépésé vagy egy barázdáé, amit az eke kiszántott. Azt hiszem – ebben egyezünk meg –, hogy a tudat legalább annyira *valóságos*, mint az anyag. A történész, tudatosan, egyetlen nyomot sem hanyagolhat el. Felfedezését, képzeletének alkotását egy szigettengerben kell elhelyeznie.

Ebben a szigettengerben nyilvánvalóan vannak szembetűnő, nagyobb szigetek, amiként vannak kisebbek is, amelyek közt a történész könnyedén elhajózik, sőt vannak nagy vízfelületek is, amelyeken igazán kiélheti szenvedélyét.

G. L. – Egy pillanatra visszatérnék arra, amit az imént mondtam. Ami engem végül is meglep a történész tevékenységében, aki – akárhogy is vesszük – valamiféle sarokpillért állít, támfalat épít, az az, hogy egy korszakról – úgy tetszik – *n* számú szöveget írhat, de mégsem tudni előre, hogy hányat. Vagyis, végtelen sok értekezést lehet a tárgyról írni. Ugyanakkor az is igaz, hogy maguk a nyomok eleve lehetetlenné teszik a végtelen sok értekezést. Szeretném, ha néhány szót szólna arról, hogy a lehetséges és lehetetlen eme satujában, hogyan alakul az ön munkája.

G. D. – A múltról sem (egyébként semmiről sem) lehet bármit írni. Vissza kell térnem ahhoz az összehasonlításhoz, amelyet a történészről és a regényíróról szólván felvázoltam. Mindennek van határa: a regényíró sem mesélhet bármit, a kevésbé szembeszökő, de talán ugyanannyira kényszerítő tények őt is mérsékletre intik. Igaz viszont, hogy amilyen mértékben távolodik a jelentől (azaz amilyen mértékben szétmállik a tények szövete), a szabadság részaránya és a lehetséges szövegek száma mindegyre növekszik. Talán ezért (igazat szólva, nem tudom, *miért*) lettem középkorkutató.

Végeredményben azért érzem jól magam a középkorban, mert támpontként elegendő, a korszakra vonatkozó szöveget találok ahhoz, hogy túlságosan bele ne szédüljek, de azért is, mert ezeknek a szövegeknek a száma elég csekély ahhoz, hogy egyetlen pillantás-

sal át tudjam fogni őket, ami – mint tudja – roppant jóleső érzés. Talán félnék is a XVIII. századot kutatni: annyi csapás kínálkozik a történész számára a vizsgálódáshoz, hogy könnyen eltévedhet. Kollégáim, akik ezzel a korszakkal foglalkoznak, ezért menekülnek – kissé a maguk megnyugtatóására – a számítógépes adatfeldolgozásba, a mennyiségek mérésébe. Míg ha én úgy döntök, hogy a XI. és XII. századról írok, minden rendelkezésre álló adatot számításba vehetek, feltéve, hogy ki tudok hasítani belőlük egy nem túl széles területet. Ilyenkor az a megnyugtató érzésem támad, hogy majdnem mindent olvastam, és nem kockáztatom azt, hogy váratlanul ismeretlen adatba botlom, és – Marc Bloch szavaival élve, akit ön idézett – egész elméletem építménye összedől (helyesebb volna „elméleti építmény” helyett „képzeletbeli állványzatot” mondani).

Térjünk vissza azonban a kérdés lényegére! Már jó évtizede is van annak, hogy a történészek ráébredtek: a múltat eredeti teljességében lehetetlenség visszaadni. Bármilyen sűrűn adódnak is nyomok, hiábavaló igyekezet – mint Michelet mondta – mindent „életre kelteni”. Ez lehetetlenség. Egész egyszerűen ez az, ami a történettudományban határt szab a realizmusnak.

A történész csak a múlt töredékét bányászhatja ki a feledésből. Nem annyira az általam említett hézagok miatt, hanem azért, mert – s ez teljesen nyilvánvaló – nem tudja beemelni a jelenbe egy meghatározott időszak egészét. Ma már tudjuk ezt, de a XIX. században még a teljesség életre keltéséről álmodoztak. Tisztában vagyunk azzal, hogy a dolgok választásra kényszerítenek bennünket, s hogy választásunkat bizonyosan a történészek kollektív tudata, de a magunk vérmérséklete, kedélye is befolyásolja.

G. L. – Ön előszeretettel nyilatkozik úgy, hogy munkájában a historiográfia végső soron meghatározóbb szerepet játszik, mint a valóban naiv értelemben vett történettudomány. Következő kérdésem – mintegy *vezérmotívumunk*, a nominalizmus/realizmus ellentétpárjának iránymutatását követve – így hangzik: Úgy érzi, hogy az ön írásai – történészi tevékenységének eredményeképpen – az *igazságot* fedik fel, ellentétben mindazzal, ami ezt megelőzte? Vagy önmagát csak a történészek egyikének tartja? Nem rendelkezik-e ön a helyes látás kiváltságával, szemben, mondjuk, Raoul Glaberrel, Orderic Vitallal vagy Lambert d’Ardres-ral, akik mindenek-

előtt azt igyekeztek megérteni, amit átéltek, de mindazokkal szemben is, akik mindvégig a maguk módján értelmezték a középkort?

G. D. – Nem, egyáltalán nincs bennem ilyesfajta elbizakodottság. Nem érzem magam náluk alkalmasabbnak arra, hogy új életet öntsek az emlékezetbe, hogy a szöveg kelepcéjébe csaljam azt, ami mindegyre csak szökik előlem, ami minden részletében szétfolyik, ahogy az ő kezeik közül is kicsúszott. Kutatási eszközeim nyilvánvalóan tökéletesebbek, mint elődeimé voltak, de azt is határozottan tudom, hogy ezek az eszközök sem teszik lehetővé a kutatott téma kimerítő feltárását. Azt sem, hogy más módon éljek velük, mint elődeim tették, azaz hogy olyasvalamit hozzak létre, ami bensőmet, világfelfogásomat fejezi ki, aminek kétségkívül nincs több köze ahhoz, ami „valóban” megtörtént valaha, mint ahogy az ő írásaiknak is kevés köze van ahhoz az „igazsághoz”, amiről mesélnek. Véleményem szerint ez teljesen világos.

G. L. – Véleménye – e tekintetben – tehát tökéletesen egyezik Lucien Febvre-ével, aki *Rabelais*-ról írott műve előszavában a tárgyalt probléma nevezetes – az általam ismert állásfoglalások közül legtisztább és legáthatóbb – értékelését adta, amikor azt állította, hogy valamennyi korszak megteremti tudatában a maga múltképét, Rómáját, Athénjét, középkorát, reneszánszát. Persze azt is hozzátette, hogy legyen bár többé-kevésbé jó a kimunkáló, s szintúgy a nyersanyag, az eredmény – akárhogy is vesszük – mégis csak egy képzeletbeli építmény, s az övé sem jár közelebb az *igazsághoz*, mint elődeié, akik – hozzá hasonlóan – ugyanazt a korszakot a *saját érdekeiknek megfelelően* állították színpadra. Ez a korszak-kép – az övé – talán *gazdagabb*, legjobb esetben *termékenyítőbb* hatású is, de nem *igazabb* a többinél.

G. D. – Ezzel teljesen egyetértek. Hozzáteszem, nem hiszem, hogy a mai történészek körében bárki is a magáévá tenné még az ötven-hatvan évvel ezelőtti pozitivizmus szemléletét, azt, ami a természettudományok fellendülése idején erősödött meg az emberekben, hogy megteremthető volna a múlt történéseinek lelkiismeretes, igaz ismeretanyaga: a történet-„tudomány”. Szent meggyőződése, hogy a történész munkája mindig elkerülhetetlenül szubjektív, legalábbis az enyém teljes egészében az. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne tennék meg mindent, ami csak tőlem telik, azért, hogy a lehető legjobban közelítsek ahhoz, amit – szövegünkhöz, e képze-

let szülte szellemi termékhez viszonyítva – „valóságnak” nevezhetünk.

Nem találok ki semmit... Pontosabban kitalálok, de mindig igyekszem megbizonyosodni afelől, hogy az, amit kitaláltam, biztos alapokra épül, hogy így az építményt szigorúan ellenőrzött nyomokra, a lehető legpontosabb tanúságtételekre emeljem. De ez minden.

G. L. – A jelen – ebben egyetértettünk – nem egyéb, mint amit a történész *szigorú következetességgel* „kitalál”; a múlt pedig (vagyis) az, amihez mérhető a jelen) nemcsak közösségek munkálkodásának eredménye, hanem – amiként Freud mondotta – egyes személyek vágyának tükröződéseként is felfogható.

Mi a véleménye, meghatározható-e ez a vágy fogalmkörében? Természetesen nem önelemzést várok öntől, de mégis, mit tudna mondani a történész vágyáról? Emlékszem, hogy egyik szemináriumán nem mást állított, mint hogy alapjában véve egyfajta önelemzést végez, s ezt a megállapítást elég érdekesnek tartottam ahhoz, hogy most felidézzem.

G. D. – Már említettem, meg vagyok győződve arról, hogy a történész munkájának eredménye, a szöveg mindig egyéniséget tükröz, s ez a szöveg mindig egy – nem minden tekintetben szabad – álom terméke, mert a nagy képekből álló függőnyt szögekkel (tehát a nyomok segítségével, amelyekre utaltam) kell rögzítenünk. E támpontok közé (amelyeket a nyomok testesítenek meg) azonban behatol a vágy. Ez is igaz, végeredményben a távoli és a közelmúltra (amelyhez a források túlon túl is bőséges mennyisége áll rendelkezésre) egyaránt, noha a régmúlt esetében a dokumentumsor nagyon is hézagos, s az álmodozásnak óriási szerep jut, ám ez (ha túllép a megengedett kereteken) elsodorhatja a hajót. Mert „forrásaink” végül is csak egyfajta ugródeszkául szolgálnak. Az elrugaszkodáshoz, majd az újabb lendületvételhez a lehető legnagyobb rugalmassággal kell a lehetséges múltbeli eseményekre, szerkezetekre vonatkozó, érvényes, bizonyítékokkal alátámasztott feltevést kidolgozni.

S ekkor lép közbe – miután álomról van szó – a tudat és a tudatalatti. Ismételten hangsúlyozni szeretném azonban, hogy az ésszerűség uralta és ellenőrzése alatt álló tudat munkája alapvető jelentőségű. Egy teljes egészében megálmodott történelem elképzel-

hetetlen. Hadd osszam meg ezzel kapcsolatban önnel azt a furcsa benyomásomat, amit Jean d'Ormesson *A császárság dicsőségére* című munkájának olvasása keltett bennem. Szép munka, tökéletesen megírt mű, mégis különös, rossz közérzetet váltott ki bennem. Annak a mesterségnek – az álmodozásnak – rendkívüli könnyedséggel készített, elfajzott gyümölcse, amelyet magam is művelek és szeretek (de „igaz” dolgokról álmodozni), mert ehhez a teljességgel a képzeleten alapuló műhöz a szerző bőséges jegyzetanyagot mellékel (amit a hivatásos történésznek kötelessége is megtenni, hogy a műben leírtak igaz voltát bizonyítsa) azért, hogy az olvasó úgy érezze, a könyv „valós tényeken” alapul. Mindent összehordott: a történelmi retorika mesterkéltségeit, cinkos utalásokat mások műveire, bibliográfiát, olyan művekre utaló lábjegyzeteket, amelyek közül egyik-másik nem is létezik. Valóban, az volt a benyomásom, hogy a megszenstelenítés, a túlkapas, a tisztátalanság tanúja vagyok. Visszataszító érzést váltott ki belőlem. Ön mulat ezen, holott én egy nagyon mélyről fakadó érzésről beszélek: ezt a könyvet egész egyszerűen megutáltam. Ezzel nem értékítéletet mondok róla, hiszen szép munkának tartom, de a mesterségemet *álöltöz*ben jelenítette meg, a történettudományra jellemző, sajátos tulajdonságokkal ruházott fel egy regényt.

Visszatérek az ön által feltett alapvető kérdésre. Eltűnődöm azon, vajon a történelem iránt tanúsított érdeklődés, a történész tevékenysége nem valamiféle neurózis tünete-e? Miért választja az ember a menekülésnek ezt a formáját? Szerintem az antropológusok idegbetegek. Az, aki a pápuákat keresi fel, éppúgy idegbeteg, mint az, aki – valószínűleg megegyező okokból – a XI. századot kutatja. Mennyiben nemesebb a múltba, mint egy távoli világba, az időbe, mint a térbe menekülni? Miféle agyrém ösztönöz az egyikre vagy a másikra? Annak, aki a történelmet választja, az indulás a befelé fordulással, a gyökerek keresésével kezdődik. Az ilyen ember visszahúzódó, védett, önmagába zárkózó. Csendet igényel, nem társaságot, szeret olvasni, megfejtetni, szeret a halottakkal csevegni, lényegében monologizálni. Indulása csak látszólagos, mindvégig egy szobába zárva ül, rejtekhelyén – levéltárakban, könyvtárakban – húzódik meg, élvezzi a régi iratok zizegését, illatát. . . Miért is lettem történész? – nem tudom. Talán Párizsban végigélt gyermekkorom indított erre. Már igen fiatalon, hét-nyolc éves koromban,

az utcákat járva álmokat szőttem a csodás építmények, a Notre-Dame, a Conciergerie láttán a távoli múlttól. Teljesen bizonyos vagyok benne, hogy a vágyban kifejeződő tudatalatti hajlamok a legkülönbébb szinten követelnek helyet maguknak a történész munkájában. Elsősorban is – természetesen – magában a leírt szövegben, amilyen *módon* írja, megjeleníti élményvilágát – azokat az álmofoszlányokat, amelyeket a dokumentumot megismerve szőtt – a szövegben. Bármennyire törekszik is a rideg tárgyyszerűségre, a szöveg feletti uralma – mondhatom, hál’ Istennek – bizonyára nem teljes. Minden történettudományi munkában van egy csipetnyi költőiség – feltétlenül kell lennie benne –, sőt szükségszerűen jókora adag kell belőle ahhoz, hogy a valamirevaló történetírás rangjára emelkedjék.

A tudatalatti ösztönzése az elméletválasztásban, a problémakör kijelölésében is megnyilvánul: abban, ahogyan az ember egy csapást követ, a fellángolásban, amely arra ösztönzi, hogy bizonyos téma felé kalandozzon.

Nem tudom megmondani, miért döntöttem úgy egykor, hogy ezentúl több időt szentelek a családi kapcsolatoknak, a „vének” és az „ifjak”, a hatalom és a tudás hitét vesztett birtoklói és a hittel teltek, de a döntésből kizárt s ezért magukat kisémmizettnek érző emberek viszonyának a hűbéri társadalomban. Miért? Ez bizonyára nem véletlen. Választásomat kétségtelenül nagy részben a tudományos ismeretanyag általánosan jellemző állapota, a munkába vett anyag egészének állapota sugallta, de azok a kérdések is befolyásolták, amelyeket az adott időpontban – az enyémmel párhuzamos kutatások ismeretében – feltettem magamnak. A történettársadalom ismer egy valóságos „kérdéshalmazt”, egyfajta rendszert, amelyben az egyikük vagy másikuk által kérdés formájában megfogalmazott problémák egységes egészzé állnak össze. Az is lehetséges, sőt bizonyos, hogy másfajta hajlamok is szerepet játszottak ebben.

G. L. – Éppen az ún. „ifjak”^{*} kérdése teszi lehetővé – véleményem szerint –, hogy utaljunk arra a más természetű meghatározó

^{*} Lásd Duby híressé vált cikkét – *Az „ifjak” a XII. század arisztokrata társadalmában* –, amely az *Annales* folyóirat 1964. évfolyamában (majd újfent az *Emberék és strukturák a középkorban* című tanulmánygyűjteményben) jelent meg.

tényezőre, amely tevékenyen hat a történelemre képzeletbeli építményének kimunkálása során. Létezik – állítottuk – a kutatómunka és a kutatás nyersanyaga, amelyre ez a tevékenység irányul, de létezik a tudatalatti ösztönzése is, amelynek sajátos terméke benne foglaltatik, elválaszthatatlanul a munka egészétől. A történelemtudomány azonban az a korszak is érdekei kifejezésére kényszeríti, amellyel foglalkozik. Ha elismerjük, hogy a történelem kultúránkban ama alapvető formák egyike, amelyek segítségével a társadalom képet alkot és álmod sző magáról, akkor ezt a meghatározó tényezőt nyugodt lelkiismerettel tekinthetjük a legnyomósabbnak, mert ez az összes többit magában rejt. Ezek az érdekek határozzák meg mindenekelőtt a reánk maradt anyag újrafeldolgozását, de az új nyomok, módszerek és stílus megválasztását is – természetesen általuk ösztönzött kérdésfelvetés és a kérdésfelvetés kijelölte új témák függvényében.

A *mindenkori* történelem ezeken a bizonyos értelemben véve „társadalmi” határokon belül osztja fel a témakört – mindaddig nem tapasztalt módon – saját érdekeinek megfelelően. Felosztása azonban többszörösen is determinált, miután az egyszersmind a korszak sajátos (ideológiai, filozófiai, politikai stb.) szemléletének és kifejezetten az ő tudatalattija ösztönzésének eredménye. Ezért a korszak érdekeinek megfelelő, meghatározó tényező az első azoknak a koncentrikus köröknek a sorában, amelyek meghatározó erővel hatnak a történelem tevékenységére.

Ami – úgy tetszik – magyarázatot ad arra, hogy bármennyire különböznek is az egyik történelem a másiktól, akár minden tekintetben, ha ugyanegy korban tevékenykednek, alapvetően mégis ugyanazokat a kérdéseket teszik fel, ugyanazokat a témákat kutatják (még ha egymástól egészen eltérő korszakokat kutatnak is). Az azonos korszak érdekközössége felülkerekedik az összes többi tényezőn.

Most térek vissza azokra az „ifjakra”, akiket ön fedezett fel. Tudom, hogy a *juvenes* réteg fogalma az ön meghatározása szerint – a XII. század arisztokráta társadalmának pontos viszonyítási keretébe illesztve – igen gondosan kimunkált, s nem csak úgy általánosságban vonatkozik a „fiatalságra”.

Mégis, felfedezhető benne, rejtve, az a gondolat, hogy – felületesen fogalmazva – van valamiféle kapcsolat a fiatalság, a kötődés

hiánya, a nyugtalanság és – ebből adódóan – a nyugtalanító jelleg között.

Számomra azért meglepő ez, mert az ön fiatalokra vonatkozó kérdésfelvetése éppen akkor fogalmazódott meg, amikor az „ifjúság” (ezúttal a szó mai értelmében) az imperialista nagyvárosokban világszerte zavarkeltő tényezőként jelentkezett, s éppenséggel megfordította a jó öreg marxista kérdésfeltevést, amelyet ön is megkérdőjelezett magában. (Hagyjuk azonban az utóbbi megjegyzést későbbre, még úgyis visszatérünk rá.)

Gondolja meg, az ön tanítása a *juvenesekről* – ha jól emlékszem – 1964-ben látott napvilágot az *Annales*-ban, és a nagy diáklázadások Berkeleyben 1965-ben törtek ki.

G. D. – Ismétlem, meggyőződésem, hogy a történelem lényegében a történész vágyálmának kifejeződése, s ezt az álmot nagymértékben az a környezet határozza meg, amelyben él. Készséggel elfogadom tehát, hogy a rokoni kapcsolatok tárgykörében végzett kutatásaim és az ön által említett, nagyon sajátos társadalmi csoport tanulmányozása bizonyára kapcsolatban áll (de nem tudatosan, ezt meg kell jegyezni) azzal, hogy miként is láttam az engem körülvevő társadalmat. Akkoriban, a hatvanas évek elején egy tökéletes, rohamosan fejlődő egyetem tanára voltam. Abban a kiváltságban volt részem, hogy közvetlen kapcsolatban lehettem egy igen sajátos, mind nagyobb tömegű, mind lármásabb, nyugtalanabb és mindinkább kijátszott ifjúsággal, amely ezen az egyetemen tanult. A kérdéses kutatást bizonyára másként végeztem volna, ha egy szilárd, magabiztos, konformista társadalomban élek.

Kitapinthatatlanul, megfogalmazhatatlanul, de bizonyosan észleltem azt, ami a társadalmat kínozza, és e kínlódás fénytörése kifejeződik kutatásom irányában, felépítésében is. Nos, efféle kapcsolat fűzi össze a történelezt a múltból írott szövegével. A szöveg a mindenkori jelenben íródik, s annak a világnak minden zaja visszhangzik benne, amelyben a történész él, s ez elől nem zárkozhat el, e világ ellentmondásai őt is cibálják, bármit tegyen is.

G. L. – Ön régebben az *irodalom* egyik válfajának nevezte a történelmet. Kérem, fejtse ki bővebben, milyen viszony fűzi az irodalomhoz (s fűzi-e kiváltságos viszony olyan írókhoz, akik nem szakmabeliek). Mit jelent az ön számára a stílusgyakorlat? Kérem, beszéljen erről és az ehhez hasonló dolgokról...!

G. D. – Mindig is könyvfaló, pontosabban regényfaló voltam. Szeretek *történeteket* hallgatni. Ez magyarázza, hogy manapság miért maradok éhen. Külföldi regényírókkal – mostanában Sabatóval vagy Shelby Foote-tal – kárpótolom magam.

Elsősorban azonban a régi szerzőket olvasom újra – most éppen a *Túlvilági emlékiratok** van soron –, Stendhalt, Baudelaire művészeiről írott bírálatait. Szép, veretes próza ez, nagy élvezetet okoz. Kimagasló jelentőséget tulajdonítok a stílusnak és a kifejezőmódnak a magam esetében, a történetírásban is. Úgy ítélem meg, hogy a történetírás mindenekelőtt és lényegében művészet, irodalom. A történelem csak szöveggé válva létezik. A jó történelemhez jó szöveg kell. Ezért lényeges számomra a forma, s nem is írok könnyen. Rengeteg időm megy el arra, hogy újra meg újra átdolgozzam a szöveget, hogy végül olyan formába öntsem, amelyet megfelelőnek találok. Mesterségem gyakorlásának tetemes részét stílusgyakorlatokkal töltöm, s nemcsak akkor, amikor könyveket írok, hanem még a cikkek esetében is. Mindez nyomasztóan hat reám, ugyanakkor a súlyos kifejezési nehézségek legyőzése – a piszkos mondatról mondatra történő javítása, meghúzása – örömet okoz. A kifejezés módja, a probléma megfogalmazása, szövegezése, a gondolat „formába” öntése meghatározó erővel hat a történész és közönsége – álljon az egyetemistákból, szakmabeliekből vagy csupán érdeklődőkből – viszonyában. A kifejezés nem csak a meggyőzés, a rabul ejtés, az érdeklődés és a figyelem felkeltésének eszköze. Főként és elsősorban arra szolgál, hogy mesterkedéssel és művészettel kitöltsük azt a megbabonázó űrt, amely az olvasót ugyanazokra az álmokra készíti, mint a történészt.

Mindenekelőtt a világos kifejezésre törekszem. Ádáz ellensége vagyok minden zsargonnak a humán tudományok valamennyi válfajában, s nem közömbös számomra a szöveg ritmusa, zenéje. Kimondom: az a szöveg, amelyik kicsivel sem tud a mindennapi szöveg fölé emelkedni, nem elégít ki. Nem állítom, hogy ez sikerült nekem, de ez a célom.

G. L. – Vajon nem azért törekszik-e ritmusra, mert mondanivalójának stilisztikailag egyenértékű kifejezést akar adni? Voltaképp

* François Auguste René de Chateaubriand (1768–1848) francia író magyarul nem olvasható művéről van szó. – *A ford. megjegyzése.*

pen nem azt akarja-e ezzel mondani, hogy más hangnemben ír Szent Bernátról, mint Péter szabadkőműves főmesterről?

G. D. – Igen, azt hiszem, ez igaz. Minthogy abban is bízom, hogy más stílusban írom az eseménytörténetet, mint a struktúrák történetét. Mert más az esemény ragyogását felidézni és megint más hagyni, hogy sodorjon bennünket az egész civilizációt magával ragadó, sűrű és mély áramlat; igen, megint más megkülönböztetni annak összekuszálódott folyamatait és örvényeit. A tartósság egy adott szintjéhez méltó hangnemet kell megütni, s nem más.

A tudomány erkölcsi kérdés

G. L. – Az elmondottakat, azt hiszem, úgy tudnám összefoglalni, hogy a történész álmodozik, de álma kétségbevonhatatlan, ellenőrzött és szabályozott, röviden: *kikényszerített* álom. A kényszer legnyilvánvalóbb formája a tudomány, a bábeli könyvtár, amelyben meggondolatlanul, úgyszólván tájékozatlanul tévelyeg a munkához látó.

Számomra meghökkentő, hogy a tudománynak – ez az, ami ijesztő benne – *nincsenek szabályai*, így sohasem felelhetünk meg követelményeinek, hiszen nem tudjuk, hogy meddig terjed, miféle kérdéseket tesz fel, mennyiben vezethet félre. Önkényúr módjára irányít bennünket, s nem tudunk alkalmazkodni hozzá, mert nincsenek törvényei.

Mikor filozófusként ugyan, de arra adtam a fejem, hogy történelemmel kezdjek foglalkozni (vállalva, hogy betartom e tudományág sajátos játékszabályait), emlékszem, írtam önnek egy szorongást tükröző levelet. Arra vártam választ, nagy vonalakban, hogy ön szerint lehetséges-e – a tudományra vonatkozólag – meghatározni, melyek egy szöveg elfogadhatóságának döntő ismérvei. Ön azt felelte, úgy véli, hogy ilyen döntő ismérvek nincsenek a történettudományban, s végeredményben meg kell kísérelni az elérhetetlen eszményt: elolvasni mindent. Azt hiszem, lényegében nincs döntő ismérv, csak a tudóstársadalom *tényleges* elismerése. Éppenséggel az is megfordulhat a fejünkben, vajon a tudomány mennyiben merül ki ebben a rémületkeltésben, s mennyiben látja el valóban feladatát a szöveg igazságának, bizonyosságának, hihetőségének

normáját felállítva. Vagy ehelyett csak „megtisztítja a terepet”, eldönti, ki szólhat, ki nem (némiképp gyermeteg kérdés egyébként, vethetnénk közbe, miután a következetes nominalizmus szempontjából – amint azt például Foucault *A szöveg rendjében** kifejti – az egyik feltevés visszavezethető a másikra; ez azonban lényegtelen, az érthetőség kedvéért fogadjuk el úgy, ahogy van). E kérdésfelvetés jogosságát a modern tudomány maga erősíti meg, amit jórészt a németeknek köszönhetünk. Végül is olyan nagy az aránytalanság a tudományba, a kötelező hivatkozás összegyűjtésébe befektetett erőfeszítés és a belőle származó eredmény között, hogy ez kétkedésre ösztönöz. S ezt csak még helytállóbbnak látom azóta, amióta szörnyűséges méretű bibliográfiák születnek, amelyek bizonyos mértékben szinte még az eredeti szöveg vizsgálatát is akadályozzák, pedig az ókori tudományt, vagyis a filológiát ez alapozta meg.

Nem gondolja-e, hogy józan, mélységesen felszabadító cselekedet volna – úgy vélem, hogy ön nem egyebet tesz – egyfajta, a szó klasszikus értelmében vett *újjászületést*, azaz „visszatérést a forrásokhoz” meghirdetni? S bátran elvetni a szörnyűséges bibliográfiákat és csupáncsak – nyilvánvalóan *bizonyos mértékben* – a forrásokra hagyatkozni, hiszen jól tudom, hogy a forrás mit sem mond a hozzá nem értőnek. Csak azok értik – ahogy Pasteur fogalmazott a természetről szólván –, akik „egy gondolattal a fejükben” faggatják őket.

G. D. – Azt hiszem, tudnunk kell különbséget tenni és óvatosan fogalmazni. Bizonyára van egy, a munkához szükséges és nélkülözhetetlen eszköz, a szó nemes értelmében vett tudományág, a történeti kritika, amely a kötelező érvényű szabályok adott halmaza, és amelyet a francia történészek – a német példa nyomán – a XIX. század végén pontosan meg is határoztak. Hangsúlyozom, hogy e szabályok alól nincs kibúvó. Nagyon nyugtalanító látni, hogy miként alapozzák józan eszű emberek túlságosan is álmokra a történelmet. A történeti kritika – a biztos és megalapozott szempontok, amelyekbe álmaink belekapaszkodhatnak –, valamint az a szigorú ellenőrzés, amelynek alávetjük magunkat, biztosíthatja mesterségünk megbecsülését.

* Foucault székfoglaló beszéde, melyet a *Collège de France* professzorává való kinevezése alkalmából mondott el. – *A ford. megjegyzése.*

Igaz viszont, hogy egyfajta daganat is képződött; a tudomány eszközeiben rejlő vonzerő, amelyet manapság a számítógépek használata fejez ki, de – a XIX. század vége óta – más formában is megnyilvánult.

Hasonló jelenségek – mint amilyen a *számítógépek* jelenlegi divatja – lejátszódnak napjainkban is. Mindenekelőtt a proletarizálódás figyelhető meg, a feladatok megosztása a mesterek és a „bedolgozók” között, akiknek serege egész életét avval töltötte, arra fecsérelte el, hogy megfejtse, megtisztítsa a szövegeket, „források” kutasson fel („bizonyítékokat” – ahogy valaha nevezték), amelyeket végül nem saját maga hasznosított. Nézzük aztán az alibi-tudományt. Bibliográfiák – joggal utalt erre –, ezek a hatalmas, elrémisztő füstfelhők, lábjegyzetek halmazával, elkendőzve a szegényes eredményt. Mindez nyomasztó, és arra ösztönöz, hogy félreteljük ezeket az utalásokat, és visszatérjünk a nyers, hamisítatlan, érintetlen dokumentumhoz: a „forráshoz”. Tudom azonban, hogy nem térhetnénk vissza sehová sem – holott erre törekszem –, ha ezt a forrást nem tárták volna fel, és gondos munkájukkal nem tisztították volna meg már elődeim, s e tevékenységet nekem – erőmből telhetően – tovább kell folytatnom.

Kétségtelen, hogy jogunk van megtagadni mindazt, ami ebből az eszköztárból lépre csal. Mindazonáltal valahányszor csak átolvasom az eredeti szövegeket, amelyeket ezek az emberek rendkívül szorgalmas és kitartó munkával eredeti frissességükben helyreállítottak, ráébredek, hogy ezt a munkát ma is folytatni kellene. Ugyanakkor azt is megállapítom, hogy egyik vagy másik évkönyvben, egy-egy szent élettörténetének kiadásában (még a legnagyobb szabásúbbakban és a legrémisztőbbekben is) csak igen kivételes esetben nincs semmi kivetnivaló. Akkor hát mi a teendő? Válaszom nagyon kimért, valószínűleg engem is elrémít a rendszer. Ami pedig a megritkulást illeti – amire ön is utalt –, ismerek jó néhány kiváló elmét, akiket kétségtelenül terméketlenné tettek önmagukkal szembeni elvárásaik, s így sokkal kevésbé tudták hasznossá tenni magukat (holott lett volna mit mondaniuk), mintha több időt hagytak volna maguknak a gondolkodásra. Végeredményben számomra az a lényeges, hogy – nem túlságosan ingatag talajon állva – megkíséreljek valamit *alkotni*.

Látja, voltak vitatott kérdések, nagyon is élénk összecsapások – amikor Febvre és Bloch azon munkálkodott, hogy a történész mesterségét megújítsa –, és akkoriban könnyen támadt bárkinek az az érzése, hogy a megújulásra törekvő történettudomány kidobja a léghajóból a régimódi történetírás hagyományos eszközeit, a tudományt, és szemétre hajítja azt a bonyolult fegyverzetet, detektívfelszerelést, amelyre a tanúk vallomásra kényszerítéséhez – az események szálainak kibogozása érdekében végzett nyomozása során – a jelentéktelen tény „igaz voltának” kiderítéséhez Seignobos igényt tartott.

Mintha csak hallanám Lucien Febvre szavait, aki a negyvenes évek végén, az asztal sarkánál ülve – midőn doktori értekezésemről számoltam be neki, ecsetelve előtte, hogy mennyire elégedetlen vagyok a forrásokkal – így felelt nekem: „Érdektelen. Mindent úgysem olvashat el, mindig lesznek olyan források, amelyek elkerülték a figyelmét. Na és?! A Michelet-re jellemző éltető tűz számít csak, mely felgyújtja a történész képzeletét.”

Megkönnyebbülést eredményező szavak ezek, de a fiatal kutató számára vajon nem veszélyesek-e egy kissé? Az új – helyesebben a jó – történetírásról pedig az a véleményem, hogy manapság nincsenek „új” történészek (ahogy nincsenek „új” filozófusok sem), csak jó és rossz történészek vannak. A jó történetíró ma is az új kutatási témákhoz igazítja a történeti kritika módszereit, és ezt kell tennie a jövőben is. Bizonyos, hogy a csontvázára zsugorított és kiszáradt tudományt valamikor szükségképpen el kellett vetni, leporolni. Ma azonban már túl vagyunk ezen. De ahhoz, hogy ellensúlyozhassuk a széles közönség meghódításának és elbűvölésének csábító vonzalmát, a szigor szükséges kívánalom. Ha lemondunk is arról a nagyraágyó igényről, hogy a történelmet a természettudományok rangjára emeljük, ne adjuk fel azt a törekvésünket, hogy eszközeit szüntelen csiszoljuk.

G. L. – A megritkulás jelenségéről szólván azonban még arra szeretnék utalni, hogy – érzésem szerint – a modern tudomány igyekezett kiirtani a gondolkodónak egy típusát, az ún. szabadgondolkodót. Hadd idézzem példaként – arról a területről, amelyet ismerek kissé, s ahol munkálkodni igyekszem – Renant, akit végtelesen csodálok. A vallástörténetben – amelyet mint tudományt megteremteni iparkodott – olyan tájékozott volt, hogy korábban

párját ritkította, mégis, mindemellett, micsoda szabad észjárás jellemezte! Ha egy mai tudós próbálkozna hasonlóan szabad észjárással, mit kapna a fejére! Gondoljunk csak olyan elismert – más és más tudományágban tevékenykedő – szaktekintélyekre, mint Dumézil, Henry Corbin vagy Daniélou atya, akiket életük tekintélyes részében szüklátóköriően ítéltek meg, és elismerésük meddig késett! Feltevéseiket túl merésznek találták, vizsgálódásuk túlságosan széles időszakra, illetve területre irányult, s munkájuk – a részterületeket tekintve – kikezdhető volt.

G. D. – A történész lelke mélyén nem tudja elfogadni, hogy az, amit művel, voltaképpen nem tudomány. Ebből adódik a tudományosság nosztalgiája, néhány „igaz tény” megalapozásának vágya, ami persze támadási felületet nyújt, és szívós védekezésre sem ad módot a tudomány kisszerű és kicsinyes szakértőivel szemben. A történész azonban *erkölcsi kérdéssé* is teheti azt – amit Dumézil vagy Corbin többre tart, mint bárki más –, hogy csak arról írjon, amit ismer. Nehéz azonban összehangolni a szigort és a vonzódást. . . , hogy ne gubózzunk be, ne keményedjünk csonttá, szaruvá, hanem őrizzük meg széles látóköriünket, formai igényességünket. Az pedig, hogy az az olvasói réteg, amelyik például Michelet romantikus történelmi műveinek sikerét biztosította a XIX. század nyolcvanas és kilencvenes éveiben, elfordult a történettudománytól, pusztán annak köszönhető, hogy az bizony (háromnegyed oldalnyi, apróbetűs lábjegyzeteivel, negyednyi, alig élvezhető szövegével) unalmassá vált. Az ingyenc közönség érdeklődése a másodlagos forrásból dolgozók felé terelődött.

A hivatásos történészek tévedése kétségkívül az volt, hogy elsősorban kollégáiknak írtak. Attól való félelmükben, hogy fogyatékos tudással gyanúsítják meg őket – önmagukat igazolandó –, kötelességüknek érezték, hogy teljes jegyzetanyagukat közzétegyék. Miért? Mert a történetírás ez idő tájt a tudományos karrier egyik lehetséges módozatává vált. A tudósnak ezért ellenőriznie kellett saját magát. Ez tette hajdan, s ez teszi ma is a tudományt – mint ön említette – olyannyira megfélemlítővé. Ám azok a fiatal tudósok, akik rájönnek arra, hogy a doktori értekezés megvédése nem sokat jelent, a szemünk láttára válnak sokkal szabadabbá.

Mindezek ellenére, ismétlem, a pontosság és hitelesség igénye elsőrendű fontosságú. Enélkül – ez erkölcsi és szakmai kérdés –

nem születhetne, nem születhetett volna valódi történettudomány. Ugyanezen erkölcs nevében utasíthatjuk el azt a rendszert is, amelyben laboránsok készítik elő a tudományos vizsgálati anyagot az „összegezés” kiváltságával rendelkező főnökeiknek.

G. L. – Térjünk vissza arra, amit az imént mondott: nevezetesen, hogy ha ma burjánzik a kis *t*-vel írandó történettudomány, az lényegében a nagy *T*-vel írandó történettudomány bűne. Miután a tudományosság terhétől szenvedő Történettudomány nem tudta kielégíteni a történetírás iránt támasztott kereslet legjelentősebb összetevőjét (ami egész egyszerűen és közönségesen a múlt iránt tanúsított, mindenkiben munkáló érdeklődés), az ön megfogalmazása szerint nem tölti be többé a „szórakoztató irodalom” szerepét. Azaz, attól a pillanattól kezdve, amikor a történetírás e szerepet nem vállalta, természetszerű, hogy ezt valami más igyekezett pótolni, átvenni. A XIX. század nagy, romantikus korszakában azonban nem volt helye a kis *t*-vel írott történelemnek.

Csak „a” Történelem létezett, egyszerűen és röviden, meg a történelmi regények, amelyek – az esetek többségében, ami tájékozottságukat illeti – nem is alaptalanok, de a „történelem” (kis *t*-vel) ismeretlen fogalom volt. És – ha nem tévedek – ez utóbbi szülőatyja az, aki rést ütött a Történelem falán – melyen aztán a később jövők benyomultak – Lenôtre volt, és mindez akkor keletkezett, amikor a tudomány ereje teljében volt.

G. D. – Egyetértek önnel, feltéve hogy jól értjük egymást. Történelem – kis vagy nagy kezdőbetűvel –, ez nem több vagy kevesebb tudományos szigor, hanem téma, tárgy kérdése, de még inkább a tárgy előadásmódjának kérdése. Febvre és Bloch – azzal, hogy a civilizációk és struktúrák története mellett és az eseménytörténet ellen foglaltak állást – nem csekély mértékben megújították a történettudományt. Jóval többet tettek azonban a megújulás érdekében azzal, hogy a *probléma-történelem*ért küzdöttek. Nem pusztán leírni, bárha nem is megoldani, legalább feladni a kérdéseket. Ezt feltételezi a Történelem – nagy kezdőbetűvel. A struktúrák történetének is van kicsinyes kifejtésmódja. S a történetírás – kis *t*-vel – is virágzik napjainkban (témától függetlenül), Lenôtre-éhoz hasonlatos, aprólékos leírásaival, szándékoltan tetszetős meseszövéssel. Bennünket, történészeket (akik magunkat történettudósnak tartjuk) az a veszély fenyeget, hogy elébe vágunk a közönség igényé-

nek, hogy előtérbe állítsuk a történetírás vonzó, kissé ámító oldalát... Vajon azok a témák, amelyeket jelenleg az ún. jó nevű történészek választanak, nem csábító témák is egyben?

A nemiség, a halál bizonyosan olyan témák, amelyek iránt történeti szempontból felfokozott érdeklődés nyilvánul meg, s amelyeket sohasem tártak fel módszeresen és megnyugtatóan. Példa erre egyik munkatársam, Jacques Rossiaud, aki hosszú idő óta dolgozik velem. A prostitúcióval, a stricikkel, az „alvilággal” kapcsolatos, rendkívül érdekes iratanyagra lelt a dijoni levéltárban, amelyet levéltárosok nemzedékei gondosan rejtgettek, mert nem volt illendő beszélni erről.

G. L. – Igen, emlékszem is egy néhány évvel ezelőtti, egészen érdekfeszítő szemináriumi hozzászólására. Azt fejtegette, hogyan értékelték akkoriban a nemi erőszakot, milyen viszonyban állt ez a prostitúcióval, amit végső soron a megerőszkolt lány szempontjából tekintettek, élvezete ellenértékének egyedül lehetséges formájaként. Amiként arra a tényre is utalt, hogy a nemi erőszak életkorhoz és csoporthoz is kötődött. Számos elgondolkoztató tény hangzott el akkor.

G. D. – Ez érdekfeszítő, nemde? Elsőrendű érdek e területek feltárása. Fel kell mérni azonban azt is, mennyi ebben a – hogy is mondjam? – tetszelgés, hogy a jelent érdeklő kérdésekre választ adhatunk, amelyekről persze tudjuk, hogy mostanában (ha tetszeni akarunk) divatos dolog feltárni őket. Nem volna szabad engedni a kísértésnek, hogy versenyre keljünk a „kis” történetírókkal a példányszámnövelés és a nagyközönségre gyakorolt hatás érdekében, mert ez olykor – mind a témát, mind pedig a formát illetően – fölöttébb ízléstelen cicomákra késztet.

Bizonyos ideje azért törekszem arra, hogy teljesen száműzzem könyveimből a lábjegyzeteket, mert nem érzem kötelezőnek a bizonyítékok feltárását, s tudom, hogy a hivatásos történészek, akik engem olvasnak majd, tudják, mire alapozom állításaimat. Az is igaz, hogy – miután könyveimet szépirodalmi kiadó, az NRF* adja közre – műveim regény benyomását is kelthetik.

* A Nouvelle Revue Française-ről, pontosabban a Gallimard Kiadóról van szó.
– A ford. megjegyzése.

G. L. – Ez ugyan részletkérdés, de nem érdektelen. Említette, hogy a történeti kutatásnak volt valaha egy német válfaja. Tény, hogy ha az angolszászokat tekintem – gondolok itt például egy olyan jeles tudósra, mint Peter Brown –, úgy tetszik, ők sohasem kedvelték a hivatkozásokat, az ő tudományuk sokkal tartózkodóbb volt, és közelebb állt ahhoz, amire manapság ön törekszik.

G. D. – Ez nyilvánvaló. De megismétlem: őrizkednünk kell attól, hogy tetszeni akarjunk. A történetírónak nem kell lemondania – a magas példányszám érdekében – a hozzáillő egyszerűségről. Ez *erkölcsi kérdés* számomra. Az a könyv, amelyen most dolgozom – némiképpen jóváteendő vétkeimet –, sokkal unalmasabb lesz az előzőeknél.

G. L. – Játsszunk nyílt kártyákkal és fogalmazzunk sarkítva. Önnek roppant tekintélye van, a tudóstársadalom elismeri, s ezért sok mindent „megengedhet” magának, mert önről – hogy úgy mondjam – elhiszik, hogy tud.

G. D. – Ez igaz, de ingoványos talajra vezet: nagy a kísértés, hogy a tudós a tudására hagyatkozzék, s eljátszadozzon a történelemmel. Ezt a veszélyt munka közben mindig szem előtt kell tartanunk. Ismétlem, ezt *erkölcsi kérdésnek* kell tekintenünk.

A történelem időrend

G. L. – A történész számára kötelező érvényű követelmények között, amelyek biztosítják, hogy szövege ne holmi álmok, hanem a szabályokon alapuló tudomány igényei szerint alakuljon, van egy, amelyet kiváltképp érdekesnek tartok az általa felvetett problémák miatt. Ön több ízben hangsúlyozta – különösen azóta, amióta olyan témákat választott, amelyek, mint a *Szent Bernát* vagy *A három rend*, eltávolítani látszanak önt ettől a törekvéstől –, hogy az *időrend* feltétlenül meghatározó a történelemben, s hogy történelemről lényegében csak akkor beszélhetünk, ha érvényesítjük az időrendiséget. Ha egyhuzamban végigolvassuk az ön életművét, azt tapasztaljuk, hogy ez a törekvés egyre fájdalmasabb kötelezettség önnek. Olyannyira, hogy mindinkább az az érzése támad az olvasónak, hogy az időrend az ön számára egyre csak veszít jelentőségé-

ből.* Annyiban, amennyiben szívesebben értekeznek a cisztercita művészetről vagy a három funkció ideológiájáról, mint a termelési mód fejlődéséről. Azt hiszem, jól értelmezem az ön gondolatát, ha azt állítom, hogy már *tételszerű* az a megállapítása, hogy történelemről csak akkor beszélhetünk, ha időrendet tudunk felállítani. S mindenféle beteges összehasonlítgatással ellentétben – legalábbis szerintem – ez „az egészséges összehasonlítási mód” feltétele. Mint ha – más tudományágakhoz viszonyítva – a történész sajátos feladata az volna, hogy érvényesítse az időrendiség szigorát.

G. D. – Egyre inkább meg vagyok győződve arról, hogy csak azt nevezhetjük történelemnek, ami a lehető legpontosabb utalás egy meghatározott időszakra. Ebből adódik az a szükségszerűség, hogy lehorgonyzási pontokat kell találni az időben, amelyek köré csoportosíthatók az adatok. A történész feladata az, hogy megállapítsa, milyen viszonyban állnak ezek az adatok egymással, de arra is ügyelnie kell, nehogy – félig-meddig öntudatlanul – olyan jelenségeket kapcsoljon össze egymással, amelyek közt túlságosan nagy az időbeli eltérés. Feltétlenül szükségesnek tartom, hogy a történész állandóan ellenőrizze, van-e egyidejűség azok között a különféle jelenségek között, amelyeket össze akar kapcsolni egymással. Azért hívom fel a figyelmet erre mind élénkebben, és intem erre egyre gyakrabban azokat, akik megfeledkeznek arról, hogy a történeti kutatás – és ez fokozottabban igaz a negyvenes években végbement fejlődéstől számítva – mindenekelőtt a legpontosabb és legfinomabb időrendre kényes. Ez a fejlődés főként a hosszú időszakok vizsgálatára irányuló kutatásokban következett be: az érdeklődés a lármás eseményekről a lassú folyamatok megfigyelésére tevődött át, ami gyakran kitapinthatatlan, nehezen körvonalazható témák kutatását kívánta meg, s vitatható összefüggések – meg a belőlük következő megállapítások – kockázatával járt. A történettudomány jórészt annak köszönhetően gazdagodott, hogy a történészek időponthoz csak nehezen köthető nyomokat, jelenségeket kezdtek vizsgálni. Így ma már számolnunk kell mindazzal, amit a mindennapi élet régészete hoz felszínre. Kérdéseket fogalmazunk meg a gondolkozásmódról, kapcsolatot keresünk a legszélesebb értelem-

* Így például: „A történelem mindenekelőtt pontosan meghatározott, szigorú időrend...” – olvashatjuk a *Szent Bernát. A cisztercita művészet* 14. lapján.

ben vett kulturális jelenségek és a néphagyomány között. Ezek a kutatások reménnyel töltenek el, mindenképpen folytatni kell őket. Nem szabad azonban időközben elfeledkezni a kutatás során mindig felmerülő új módszertani problémákról, amelyek gyakran megsértik az időrendiség követelményét.

Hadd idézzek egy példát az időrend fontosságát szemléltetendő. Nemrégiben meghívtam egy, a középkori irodalommal foglalkozó szakértőt, hogy vegyen részt a szemináriumomon. Egy érdekesítő, vallási tárgyú színjáték – az *Ádám-játék* szövegét elemezte, amelyet a templomban adtak elő. A darab egyike a népnyelven íródott első színműveknek. Mi azt vártuk az előadótól, hogy majd rámutat arra, mit fejez ki ez a szöveg a feminizmusról vagy az antifeminizmusról, a házasságról vagy a nemi életről vallott képzetekből. Tény, hogy előadása rendkívül értékes és elgondolkoztató tájékoztatással szolgált. Mégis, fel kellett hívnom a figyelmét arra a bosszantó tényre, hogy nem derült ki, mikor és hol írták ezt a szöveget, hol vitték színre a darabot. Az időöllő ugyanis szélesre nyílik, egy fél évszázadot (a XII. század második felét) fog be, és a helyet illetően is (azt mondják: „angol-normann terület” – de mit jelentsen ez?) igen nagy a bizonytalanság. A darab bőséges tájékoztatással szolgál arról, miként gondolkodtak a nőkről és a házasságról azok az emberek (természetesen mindenekelőtt a mű „értelmiségi” szerzője), azaz a világi főnemesség képviselői, akiknek a darabot szánták, és akiknek tetszését a szerző el akarta nyerni. Mindazonáltal ezek az információk akkor válnak – valódi értéküknek megfelelően – igazán beszédessé, ha összevethetjük őket a teológusoknak és az egyházjog-alkotóknak a nőkről és férfiakról, a házassági erkölcsről kifejtett nézeteivel, amelyeket az *Ádám-játék* feltételezett nézői ebben az időben éppen eleget hallhattak. A teológusok és egyházjogászok írásai viszonylag pontosan időhöz köthetők, mert ezek a szövegek bőséges számban állnak rendelkezésre, és folyamatosan, tudományos igényű kritikának alávetve, alaposan kidolgozott módszerek szerint íródtak. Ehhez az elég pontosan követhető időrendhez képest „forrásunk” keletkezésének helye és ideje meglehetősen pontatlan. S miután nem áll módomban pontosan helyhez és időhöz kötni, óvatosnak kell lennem, ha össze akarom vetni tanulságait az értékrend nehezen körvonalazható

témájával, mindazzal (amiről megbízható adataim vannak), ami mondjuk Plantagenet Henrik udvarában 1172-ben megesett.

G. L. – Mégiscsak vannak ún. *kulturális események*, amelyekről a történész bizton megfogalmazhat állításokat. Ön is ilyen *eseményekre* támaszkodik – nemde –, amikor utolsó könyvében egy igen lényeges, az időrendbe állításnak látszólag csökönyösen ellenszegülő dolgot kísérel meg *időponthoz kötni*,* mint amilyen a társadalmi rend képzetének eredete.

G. D. – Nyilvánvaló, hogy vannak *kulturális események*. De vajon elképzelhető-e a gondolkozásmódok vagy a képzetek kialakulásának csupán a *rendkívüli*re épülő története? Nézzük példaként a laoni püspök megközelíthetően datálható kinyilatkoztatásának esetét, amelyet legutóbbi könyvemben vizsgálok. Tudjuk, hogy Adalbéron – adott időpontban és helyen – megemlítette (de nem ő találta ki) a hármas funkcionalitás meglehetősen homályos tételét. Ez a tétel az emberek tudatában élt – hogy mióta, nem tudni. S amikor azt tapasztaljuk, hogy később ez a tétel eltűnt a rendelkezésünkre álló forrásokból, azaz az értelmiségiek írásaiból, ez önmagában még egyáltalán nem igazolja, hogy valamennyi ember emlékezetéből eltűnt volna. Biztos vagyok benne, hogy egy másik közegben (a világi, a lovagi kultúra közegében), amelyről nincs semmi tudomásunk, tovább élt.

G. L. – Ha már itt tartunk, bocsásson meg néhány közbevetett mondatért (bár a tárgyalt kérdéshez azért van némi közük) arról, amit a történetileg lehetséges összevetés érvényének feltételeiről szólván már érintettünk. Amikor a filozófus a hármas funkcionalitásról olvas, egy gondolat azonmód befészkel magát az agyába. Hogyne tudná, hogy a platóni állam a három funkció elvére épül. Nagyon ritka azonban az – erre ön rá is mutat –, hogy a hármas funkcionalitás kifejezetten politikai modellül szolgál, kifejezésre juttatva és átgondolva, három társadalmi osztályba sorolva és összeötvözve a társadalom egészét. Dumézil művében is a megkülönböztető jegyek és jelképek három csoportja különül el (s ezekben benne foglaltatik az istenek és hősök varázsereje és hatalma). Ez a felosztás azonban csak fölöttébb kivételes esetben vonatkoz-

* Lásd *A három rend avagy a hűbériség képzete* című művet.

tatható a társadalomra. Előzménye mégiscsak van, legalábbis politikai értelemben, Platónnál. A kérdés tehát a következő: Tekintettel arra, hogy a laoni könyvtár nagyon gazdag volt, véleménye szerint Adalbéron ismerhette-e (latin fordításban) Platón *Állam* című művét?

G. D. – Nem hiszem. Platón gondolatainak egy részét (Chalcidius fordításában) ismerte ugyan, de az *Állam*ot nem. Csak jóval később, a XIII. században találkozhatunk első ízben félre nem érthető célzással, amely a platóni rendszer hármias felosztására utal. Ez a három rend, törvényesítésének érdekében, a „görög filozófusokra”, azaz Platónra hivatkozik, ám ez csak *utólagos* értelmezés.

G. L. – Manapság mindenki mondja-mondogatja, hogy melyek az eseménytörténet korlátai, miben rejlik kisszerűsége, mi az oka, hogy szűk látókörű és zsákutcába jutott. El kell ismernünk azonban, hogy az eseménytörténet nélkül a történelem sohasem válhatott volna kétségbevonhatatlan tudománnyá. Szellemi hősiességre, az *Annales*-iskolát megalapító történészek (Bloch, Febvre) nemeslelkűségére és lángelméjére volt szükség ahhoz, hogy megszabadítsanak bennünket az esemény kicsinyes kényszerétől, s hogy megtanítsanak arra: másra figyeljünk. Ez a törekvés azonban – az utóbbi években – egészében és jelentős mértékben visszajára fordult. S ennek köszönhető, hogy miközben ön az időrend tiszteletben tartásának fontosságára figyelmeztet, ugyanakkor szerét ejti, hogy arrantsen: vigyázat, az eseményeket nem szabad elhanyagolni, részei, mégpedig meghatározó részei ezek a történész munkájának. Keltse bár fel a figyelmét egy olyan esemény, mint Bouvines (hosszú történetet szöve a háború és béke, a csata és fegyverszünet, egy szakítást eredményező esemény köré), törekvését azonosnak látom azzal, amit az időrendről szólván fejtett ki.*

G. D. – Az előbb említettem, hogy a struktúrák feltárását lehet kicsinyes módon is művelni, hogy akadnak olyan történészek, akik egy hosszabb időszak történetét unalmasan, szellemtelenül adják elő, ami ellen Bloch és Febvre olyannyira kikelt. Adatokat, számokat, százalékokat sorakoztatnak fel, csak úgy, egyiket a másik után. Azt is kifejtettem már, hogy az a jó, pezsdítő történetírás,

* Lásd a *Bouvines vasárnapja* című művet.

amely érdekes kérdéseket fogalmaz meg, és megkísérel rájuk választ is adni. Az esemény értékét az adja meg, hogy lehetővé teszi a pontosabb kérdésfelvetést és megközelítést. Az esemény haszna pedig az, hogy leleplező bizonyíték.

Az esemény – azért, mert van benne valami rendkívüli, feltűnést keltő, váratlan és felkavaró – a kérdéses viszonyok egész sorát, a szöveg túlburjánzását eredményezi. A bőven áradó szövegben, az összebukó mondatokban olyan dolgok is megfogalmazódnak, amelyeket általában elhallgatunk, amelyekről közönséges, hétköznapi voltuk miatt nem beszélünk, és amelyekről – ha minden rendben van – senki sem beszél. Hogy visszatérjek Bouvines példájára: az ütközetek leírása lehetővé teszi, hogy fogalmat alkossunk arról, hogy a XIII. század elején miként viselkedtek a lovagok a csataterén, de némiképp tájékoztat arról is, hogyan gondolkoztak. Tehát nemcsak arról szól, hogyan öltöztek páncélba, hanem arról is, hogy milyen játék- és illemszabályokat tartottak a maguk számára kötelező érvényűnek a harcban. Bouvines alapján tehát ezért kísérelhettem meg felvázolni a hűbéri háborúskodás antropológiáját. A krónikák szokásos anyagából kiindulva – amelyből arról értesülünk, hogy ezen vagy azon a napon üstökös haladt át az égen, a pápa meghalt, két hadsereg összecsapott – ezt sohasem tehettem volna meg ilyen határozottsággal. Nézze, az esemény olyan, mint a tócsába hajított kő: nyomában felszínre bukkan az iszapos talaj, s benne mindaz, ami az élet mélyebben fekvő rétegeiben él és mozog. Amit mondok, az a kivételes személyiségre is áll, mert sokat beszélnek róla, s körülötte az értesülések egész kétéves bomlik ki. Szerintem az életrajz az egyik legnehezebb s egyben legérdekesítőbb történeti műfaj, mert a személyiség – akárha kivételes – azonos életet él, mint kortársai, osztozik velük magatartásformáikban, gondolkozásmódjukban, világfelfogásukban. Az a tény, hogy beszélt, hogy szavait megőrizték, hogy bőségesen írtak róla, lehetővé teszi, hogy megértsük a korra jellemző viselkedésmódokat. Ugyanakkor – sajátos egyéniségével, tetteivel, szavaival, azzal, ami a megszokottól elütő, szabályellenes, amit még más sohasem mondott ki – ez az ember megmozgatja, felrázza környezetét, hullámoreolnak a kulturális képződmény egészére. Ha merném, egy napon megírnám Assisi Szent Ferenc életrajzát, kimutatva, hogy miként

nyilvánul meg együttesen a szokványos és újító gondolkodás egy adott időben, a keresztény szellemiség történetében.

G. L. – Valóban, s az embernek azonmód Febvre csodálatos könyve (*Luther Márton avagy egy sors története*) jut eszébe – a cím valóságos kihívás.

G. D. – Újra elolvastva ezt a könyvet, az az érzésem támadt, hogy a történettudomány mégiscsak fejlődött azóta. Annak ellenére, hogy ez egy kivételes, példamutató mű, arra ösztönöz minket, hogy megkíséreljünk – ha igen nehezen és nagy mértékletességgel is – hasonlót írni.

G. L. – Térjünk át egy másik, ezúttal inkább módszertani, a forrásokat érintő kérdésre. Szó esett már róla, hogy kétféle *válogatás* érvényesül e tekintetben. Mindenekelőtt az, amit az idő végez el (seregnyi, talán lényeges dolog nyilvánvalóan hiányzik), másodsorban pedig az, amit a történész végez (mindenekelőtt kora érdekeinek, aztán saját érdeklődésének megfelelően) abból a sokaságból, amely minden viszontagság ellenére fennmaradt. Ha a történelem mégiscsak szabályszerű tudomány, a történész választása nem lehet teljesen esetleges és határtalanul szabad. Éppen a források kiválasztásában kell önmaga elé korlátokat állítania, s választása ennek megfelelően – aszerint, hogy tiszteletben tartja-e őket vagy sem – minősül jónak vagy rossznak. Most következik a kérdés: A választást megszabó korlátok pontosan meghatározhatók-e, rendszerezhetők-e? Vagy – hogy másképp fogalmazzam meg a kérdést – mi dönti el, hogy egy forrást (tulajdonképpen írott forrásra gondolok) *jellemzőnek* tekinthetünk-e?

G. D. – Nézze, minden forrást jellemzőnek kell tekintenünk, de mindegyik egyben fátyolt is vet az objektív valóságra. Vannak bőséges és vannak csekély hozamú források. Vannak feltörő, elszigetelt források, amelyek egyszerre rendkívül sokat hoznak a felszínre, s vannak vékonyan csordogáló, kicsiny, sőt csak néhány cseppet adó források is, amelyeknek a vizét fel kell fogni, le kell csapolni, többükét vegyíteni, együttesen kezelni. Van olyan szöveg, amelyik hirtelen vakító fényvel világít meg egy-egy pontot, de létezik egy sor szükséztű dokumentum is (oklevélhalmaz, leltárjegyzék, számadási könyv). Elismerem – Chaunu kifejezésével élve – a statisztikára épülő történettudomány roppant jelentőségét, amely a fent említett források adattömegének könyvelésén alapul,

látszólag jelentéktelen adatok rendszeres feldolgozására épül. Valamennyi forrás – akár sűrűn fordulnak benne elő adatok, akár elszórtan – jellemző valamire. Ezért nem értem jól a kérdését.

G. L. – Bizonyára rosszul tettem fel. Ahelyett, hogy túl általánosan fogalmaztam volna meg, a legegyszerűbb – hogy helyénvaló volta kitűnjön –, ha elmondom, személy szerint engem mi érdekel. Amiként tudja, a középkori kereszténység hitéletének eltérő témáit és formáit kutatva, megkísérlem összehasonlítani azt a sajátos fejlődési fokot, amelyre eljutottak, s tulajdonképpeni fogadtatásukat Keleten és Nyugaton. Miután meghatároztam ezeket a formákat meg a területeket, ahol tanulmányozni szándékozom őket, s választottam is – annak alapján, hogy mi az, ami érdekel –, még mindig hatalmas mennyiségű a vizsgálandó anyag. Valamiféle közvélemény-kutatást kell hát végezni. S ebből adódik a kifejezetten ismeretelméleti kérdés: *Milyen szabályok alapján* végezzem el a közvélemény-kutatást, ha nem akarom beérni a pusztá „intuíció”-val, azaz ha nem akarom, hogy a tudatalattim teljesen szabadon átvegye az irányítást? A történésznek ekkor számos problémával kell megbirkóznia. Csak egyet említek. Mikor cselekszik helyesen? Ha feltételezi, hogy egy szöveg azért jellemző, mert feltehetően egy, a korszakban széles körben osztott ideológiát hordoz, vagy ellenkezőleg, arra a szövegre kell összpontosítania figyelmét, amely – csírájában, embrionális állapotban – olyan témákat, gondolatokat fogalmaz meg, amelyek különösképpen termékenyítően hatnak majd az elkövetkezendő korszakokban?

G. D. – A történészek többsége – véleményem szerint bántóan – hajlamos arra, hogy az újításnak nagyobb jelentőséget tulajdonítson, mint a folytonosságnak. Megjegyzem: ahhoz, hogy egy szöveg jellemző voltát megítélhessük, össze kell vetni más szövegekkel. Ha nem vetjük össze az azonos időszakban íródott szövegeket, hogyan is dönthetnénk el, vajon a kérdéses szöveg a közvéleményt „tükrözi”-e vagy annak jeleit hordozza, ami majdan a közvéleményévé válik. Ezen a ponton visszatérünk a hely- és időrend tiszteletben tartásának követelményéhez. Ön „közvélemény-kutatást” említett. Ami engem illet, azt tartom jó közvélemény-kutatásnak, amely helyét és idejét jól meghatározva, adott metszetben vizsgálódik, és amelyre vonatkozóan – *véletlen folytán* – egybevág a különféle jellegű források megállapításai. Nézzük példaként az ön szerzete-

seinek esetét! Nyilvánvalóan rendelkezésünkre állt számos írott szöveg, de másfajta tanúbizonyság is. Kézenfekvő, hogy ha a régészeti leletek testközeli kapcsolatba hozhatók az ön által vizsgált egyik vagy másik elméleti értekezéssel, akkor ez utóbbiban kiváltságos forrásra – kedvezőbb vizsgálati terepekre – lelt, de a véletlennek köszönhetjük, hogy ez és ehhez hasonlók fennmaradtak.

G. L. – Ha jól értelmezem a szavait, egy szöveg nem önmagától, hanem inkább az általa felkínált lehetőségtől válik a történész számára kiváltságos szöveggé, attól ugyanis, hogy kapcsolatba hozható a létrejöttét eredményező, szélesebb értelemben vett közzeggel.

G. D. – Kétségekívül, s mindenekelőtt a többi szöveggel összevetve. A legjobb szövegek természetesen azok, amelyeket széles látókörű, mély érzésű emberek írtak, akik írásaikban többet tudtak közvetíteni, mint a tanúságtévők zöme. Mindazonáltal csak az övéikkel szorosan egy időben keletkezett szövegekkel összevetve derül ki és hasznosítható a történész számára mondandójuk magvas volta. Látja, ezzel ismét visszakanyarodtunk az időrend alapvetően fontos szerepéhez.

II. Amit az emlékezet megőriz és amit kirostál

Az emlékezet története

G. L. – Ön felidéz egy romantikus álmot – visszavarázsolni a múltat a maga teljességében –, de azt is megemlíti, hogy manapság senki sem törekszik erre. Amilyen mértékben változott és egyben finomodott a történettudomány tárgya, mind nyilvánvalóbb lett emlékezőtehetségünk lényegéből, működésmódjából fakadó elégtelensége. S így ma már aligha helytálló elvi különbséget feltételezni a nominalisták és a realisták felfogása között egy olyan kérdésben, mint a gondolkozásmódok megítélése. Legvégső esetben, még ha homlokegyenest ellenkező okokból is, de egyetértés alakult ki közöttük az azonos, gyakorlati ténymegállapítást illetően. Világos például, hogy már sosem alkothatunk magunknak képet arról, mi foglalkoztatta az ún. első középkor – vagy ahogy ön nevezte, hiszen sokat foglalkozott ezzel a témával, a vadság időszaka – parasztjait, hogyan is gondolkodtak.

G. D. – Tény, hogy az emlékezet és a történelem – amennyiben az emlékek töredékeire épül – törvényszerűen válogat. A nyomok, amelyeket említ, nincsenek egységesen elosztva: az emlékezet szövete lyukas. A lyukak azonban nem véletlenül keletkeztek, az idő, az emlékezetromlás nem felelős valamennyiért. Hiányos ismereteink egy része abból adódik, hogy a múlt bizonyos mozzanatairól kevésbé időtálló nyomok maradtak fenn, mint másokról. A parasztokat említette. Nyilvánvaló, hogy egy olyan távoli időszakból, mint amilyen a középkor, csak a társadalmi építmény csúcsa emelkedik ki, azaz hagy maga után ma is értékelhető nyomokat.

Jómagam igyekeztem összegyűjteni azt a nagyon keveset, ami áthullott a rostán, amit ma még össze lehetett gyűjteni a XI–XII. századi Európa parasztjainak életéről. Hogy mi rostálta meg az

emlékeket? Azoknak az embereknek – a társadalom hűbérúri rétegének – az érdeke, akik akkoriban a kezükben tartották az írásos közlés monopóliumát. Csak azt tudjuk a parasztról, amit a hűbérurak tudni engedtek. A néppel nem léphetünk közvetlen kapcsolatba, a nép nem ad életjelt magáról. A paraszt nem beszél, pontosabban, amit mondott, annak ebből az időszakból nem maradt nyoma; ismereteink csak jóval későbből származnak. Abból az időszakból – a XI–XII. századból, amelyet kutatok – a parasztok szavait nem hallani soha. Csak a véletlen szerencsés és csodás közjátékának köszönhető, hogy a XIV. század elejéről – igaz, egy másik nyelvre, latinra lefordítva – idehallatszik Montaignou parasztjainak mondandója. S azt sem jószántukból mondják el, hanem kényszer hatására, a bíróság előtt, a büntetéstől rettegve, fogdmegektől körülvéve, parancsra. Azokat a társadalmi jelenségeket (a nők helyzete, a házasság, a rokoni kapcsolatok és a szexualitás), amelyeket manapság kutatok, csak a legfelsőbb arisztokrácia tükrében és a legnagyobb nehézség árán sikerül vizsgálni, más társadalmi rétegekről viszont nincs semmiféle értesülésem.

G. L. – Vajon az emlékezet nem a hatalom egyik eszköze-e? Vajon nemcsak azt őrzi-e meg, amit uralni tud? Vajon nemcsak a hatalmat gyakorlónak van-e emlékezete? Nem privilégiumként, hanem hatalmának eszközeként.

G. D. – Igen, minden bizonnyal. Az emlékezet ugyanis csak a kivételeket őrzi meg, a hétköznapit, a közönségeset örökre elhullatja. A közös tudatban – az egyén emlékezetével ellentétben – nem gyúl ki hirtelen a fény, s nem irányul közönséges dolgokra. Azt a fajta emlékezetet, amely nyomokban rögződik, *megfékeztek*, a hatalom szerkezete uralta, hagyta rajta nyomát.

G. L. – Való igaz, a történelem emlékezete nem hasonlít Proustéhoz! Sem Tintinéhez, akinek elég az egyenetlen macskakő vagy egy törülköző szövésének látványa, hogy hirtelen felszabaduljon benne a gyermekkor „emlékezet-bénultsága”!

G. D. – Általában nem, ám nyilvánvaló, hogy akadnak véletlenek. Néha, hirtelen, történik valami. Nézzük például a középkor parasztjait. Előfordul, hogy a kutató váratlanul, teljesen véletlenül bukkan rá például egy két hűbérúr között született egyezésre vagy egy vizsgálat szövegére. Íme, néhány konkrét példa. Két várúr között viszály tör ki. Ki gyakorolja a hatalmat az egyházközség-

ben? Az egyik az igazságszolgáltatást akarja magának, a másik az erdőhasználat jogát követeli. Háborúskodás tör ki köztük, majd a néhány évig tartó alattomos harc után összejönnek, elbeszélgetnek. Barátaik döntőbíráskodásra hivatott gyűlést hívnak össze. S mivel nincs írott törvény, azaz a törvény csak a helybeli lakosok, a parasztok emlékezetében él, ahhoz, hogy megtudják, mit ítél a jog, maguk elé idézik a férfiakat – a nőket nem –, közülük is főként a legidősebbeket (mert a legtöbbet az az emlékezet ér, amelyik a legmesszebbre nyúlik vissza a múltba). Berendelik tehát ezeket a nyomorultakat – akik már alig vonszolják magukat –, ha kell, furkósbottal, hogy beszéljenek. Akkor váratlanul halk moraj halatszik, s ez a moraj elgondolkoztatja, álmódosra készíti az eltűnt idő nyomát kutató történést,* éppúgy, mint egy helynév vagy irtás elnevezése. Ezen a ponton visszaérkeztünk oda, ahonnan – a szubjektivitás kapcsán – elindultunk: ha a történéshöz elég erős a vágy, hogy a hajdani parasztságot életre keltse művében, az apró nyomokban meglelheti szellemi táplálékát.

G. L. – Nagyon fontos, amit az imént a véletlen szerepéről mondott. Végtére is mi más volna a véletlen, mint ami felvilágosítást, jelzést ad nekünk valamiről, ami felett nincs hatalmunk, kibújik ellenőrzésünk alól, amire nem szándékosan találunk rá. Nézzünk erre egy példát. Amikor régebben, egyik szemináriumán Lambert d'Ardres művét** tanulmányozta, ha jól értelmezem, azt a célt tűzte maga elé, hogy az emlékezet történetét megalkossa. Mély benyomást gyakorolt rám, amikor arról a néhány „kemény” lázadásról szólt (például ama konyhalányok tettéről, akik levágták az egyik „gonosz” uraság nemiszervét), amelyeket ő művében megemlít. A szegény, mondhatni, jelentéktelen emberek – mint amilyenek ezek a konyhalányok – lázadása ugyanis az egészen

* Lásd pl. Duby *Mezőgazdaság és falusi élet a középkori Nyugat-Európában* című művét, amelyben a szerző kifejti, hogy a XI–XII. századbéli „Karoling reneszánsz” sikertelen kísérlete után újfent sokkal inkább a szó, a mozdulat, a szertartás volt a társadalmi viszonyok szervező ereje, mint az írás. A „közös emlékezet” ezért a korszak rendkívül fontos tényezője, amely életet öntött a gyülekezetekbe, az időnként rendszerességgel megismétlődő „tanúságtételbe” csakúgy, mint a hűbérúr és jobbágyai viszonyába, a jogok és köteleességek kijelölésébe.

** *Historia Comitum Ghisnensium*. M. G. H. XIV.

„más”, a teljes barbárság kitörésének formája, a „másik fél” hatalomátvételének megnyilvánulása. Az az érzésem – cáfoljon meg, ha nincs igazam –, hogy az ember meg sem kísérli efféle eset hallatánlátán, hogy értékelje tettüket. A gyökeresen más, a vad, a barbár viselkedésmód ilyen váratlan megnyilvánulása teljességgel elképzelhetetlen. Lambert egy pillanatig sem gondol arra, hogy e tett magyarázatát megkísérelje, részletezze. A bűnhődés váratlan, bizonyos értelemben megérdemelt, az elkövetők viselkedésmódja mégis megmagyarázhatatlan. Az igazságszolgáltatásnak cseppnyi jelentősége sincs azok számára, akik végzik.

G. D. – Így van. Most eljutottunk Lambert emlékezetének ama rétegeibe, amelyek engem hihetetlenül érdekelnek. Örülök, hogy Lambert d’Ardres-t említette, mert ő maga is történész kolléga, aki pontosan úgy viszonyul a mesterségéhez, mint jómagam. Udvari krónikás, a szolgaszemélyzet tagja, aki urának ír. Az úr kérte fel – mert jól tudott latinul –, hogy írja meg a család történetét, s ő teszi – 1200 táján –, amit ura kért tőle. A XI. századról, sőt a XII. század kezdetéről írva azonban ő sem rendelkezik bővebb forrással, mint amilyennel én ma rendelkezem. Megkísérli tehát felépíteni ezt a történetet, ő is kitalál. Olyan szabadon nem teheti, mint én, mert nálamnál jobban elidegenedett. Őt valóban ezért *fizetik*, ezért kapja a bérét. El kell hát nyernie a megrendelő, de Guines gróf tetszését, akitől – mint bevallja – úgy fél, mint a tüztől. Nem kétséges, megrendelésre végzi a munkáját. Előfordul azonban – miként utalt erre –, hogy az elbeszélés folyamán váratlanul felsistereg – ahogyan ön mondja – valami *különös*, ami azért *mégsem esetleges*, véletlenszerű. Térjünk vissza az említett eset, a lázadás, az elnyomottak haragjának váratlan, hirtelen kitörésére, amellyel más esetekben is kizsákmányolóik ellen fordulnak. Lambert ezért beszél időről időre ezekről, azért nem fedti el teljesen a rendpárti, úri társadalmat biztosító ideológia megnyugtató köpenyével, mert – lévén okos, művelt – jól tudja, hogy az úri társadalom, amelyhez szól, lelke mélyén mindig fél – vágya, hogy féljen – a néptől. Tudja, hogy megbízói azt várják tőle, hogy újra és újra felélessze nyugtalanságukat, mert csak így őrizhetik meg hajlíthatatlan akaratukat, amellyel ellenőrzik, elnyomják alattvalóikat. Lambert igyekszik kielégíteni várákozásukat, amihez az kell, hogy a népet *másnak* – éppenséggel

barbárnak, nyugtalanítóan – mutassa, s ezzel igazolja, hogy joggal fogják keményen.

G. L. – Ezeket az írásokat olvasva az az érzésünk támad, hogy a népnek nincs „lelki élete”. Jól tudom, hogy ez a fogalom a korszakra jellemző felfogásmód értelmében történetileg pontatlan. Csupán az egyszerűség okából használom, és arra szeretnék utalni vele, hogy a viselkedésmód mindig visszavezethető (vagy éppenséggel nem vezethető vissza) arra a gondolkozásmódra, amely az embert cselekvésre készíti. *Bouvines...* című művére utalnék, melyből jól kiviláglik: a lovagoknak – a kor szellemi eszközeinek megfelelő – jól megrajzolt „lelki portréjuk” volt. A ripőköknek viszont, akik nemtelen, szörnyűséges, kegyetlen, egyszerűen: más eszközökkel élnek, élvezettel ölnek, kivetik nyergéből a lovagot, majd a földön, „felnyitják”, mint egy konzervdobozt, nekik – nincs „lélektanuk”. Viselkedésük mozgatórugói felfoghatatlanok, minden várakozással ellentétesek. Ők valóban *más emberek*, őket rögtön és habozás nélkül a gonosz képviselőivel azonosítjuk.

G. D. – Pontosan. Ennyiben hasonlítanak a vadnyugati filmek mexikói figuráira, az ún. „chicanó”-kra: az utóbbiaknak sincs lélektani arcélük. A bouvines-i csatát egy másik udvari krónikás, Guillaume, „a breton” *kelti életre* ura, Fülöp Ágost utasítására. Guillaume jól tudja, hogy munkájának megítélésétől függ javadalmaszása, így az a fajta nyom, amelyet írásával hagy, erőteljesen magán viseli annak az ideológiának a hatását, amelynek a királyi udvar a központja. Ez nem „egyszerű” nyom, nem oklevél, nem közjegyzői okirat, hanem *alkotás*. Nyilvánvaló, hogy az esemény illetően *átdolgozása* után – mint a szó eredeti értelmében vett mindennemű „udvari” dokumentum esetében – senki sem várja a szerzőtől, hogy lelki portrét rajzoljon azokról, akik nem tartoznak az előkelők világához.

Bár... Éppen az elmúlt héten elemeztünk egy szövegrészt a szemináriumon, s ez arra int, hogy finomítsam kijelentésemet. Hasonló – egy nemesi család hírnevét zengeni hivatott – szövegről van szó, mint amelyet Lambert d’Ardres írt. Geoffroy Plantagenet,* Anjou grófjának története ez. A szerző egy történetet ad elő,

* Jean de Marmoutier *Az Anjou grófok és az amboise-i hűbérurak krónikája* című művéről van szó (Paris, 1973).

hogy szemléltesse azt a példás kapcsolatot, amely a grófot a különböző társadalmi csoportokhoz fűzi. Geoffroy vadászatra indul, és eltéved az erdőben. Összetalálkozik egy alakkal, aki koromfekete, visszataszító, bűdös, elrémisztő. A szénégető – mert róla van szó – faszenet készít a kovácsoknak (ez az az időszak, amikor a fémkohászat fejlődésnek indul, de nem azért, hogy ekéket kovácsoljanak, hanem sokkal inkább azért, hogy páncélingeket, kardokat, hadifelszerelést készítsenek az acélból). Anjou grófja arra kéri, hogy segítsen neki meglegelni a helyes utat. A szénégető ekkor megszólal, és nagyon érdekes dolgokat mond. Azt feleli neki: „... te lovon ülsz, nyugodt és magabiztos vagy. Tudod, hogy előbb-utóbb hazatérsz. Otthonodban már készül az étel, hamarosan enni fogsz. Nálunk viszont, ha nem dolgozom, nem lesz étel az asztalon.” A szénégető végezetül vállalja, hogy visszavezeti a grófot a helyes útra, noha ezáltal kárba vész az egész napja. Felül a gróf mögé a lóra. A gróf a szokásos kérdést teszi fel neki: Mit beszélnek, szerte a vidéken, a grófról? Miként vélekednek a polgárok, miként az egyszerű emberek? A szénégető nem kertel: „A gróffal semmi gond, de sok mindenről nincs tudomása; nem tudja, hogy meghatalmazottai, bírái, erdészei, szóval ezek a fickók mind zsarnokok; a gróf nem tudja, hogy mindaz, amit megeszik, harácsolásból, a nép verítéke, vére árán kerül az asztalára.” Na, ehhez mit szól? Ráadásul, részben, igaz is. Ezt a történetet bizonyosan nem a parasztoknak írták, a valóságtól mégsem áll teljesen távol. Sőt, még a merőben képzelet szülte irodalomban sincs így – gondolok itt a *trouvère*-költészetre* –, mint például a verses *pásztoridill*ben (amely azt beszéli el, hogy a lovag – csak úgy szeszélyből – miként csalja lépre vagy kísérli meg lépre csalni a *pásztorleánykát*), bár a lovag és a *pásztorleányka* párbeszéde nyilvánvalóan a képzelet szüleménye. Akkor hát szemenszedett hazugság? Hiú reményt táplálunk, ha úgy

* A középkori Franciaország területén két nyelvet (egyes kutatók szerint nyelvjárást) beszéltek. A Loire-től északra az ún. északi francia nyelvet (eredeti kifejezéssel *langue d'oï* vagy *langue d'ouï*) – ezt nevezzük a mai nyelvhasználatban *ófranciának* –, délre pedig az ún. délfraancia nyelvet (vagy nyelvjárást), mai kifejezéssel az ún. *provanszált* (eredetileg *langue d'oc*). A *trouvères* az előbbi nyelven (vagy nyelvjárásban), a *trubadúrok* pedig az utóbbin, illetve utóbbiban írták költeményeiket a XI. századtól a XIV. századig. – *A ford. megjegyzése.*

véljük, hogy az ilyen és az ehhez hasonló röpke megjegyzések révén közelebb kerülhetünk, megragadhatjuk azt a paraszti gondolkozásmódot, amely egyébként kicsúszik a kezünk közül? Az „urak” közvetítésével ugyan, azt hiszem, ha nagyon távolról is, de felvillan belőle valami.

G. L. – Az emlékezetet említette, amely a hatalom eszköze; ehhez a megjegyzéséhez szeretnék kapcsolódni. Az olyan típusú társadalmakban, mint amilyenről szó esett, az írás az egyik nagy hatású eszköz, melynek segítségével az emberek „betörése” (domesztikációja) elvégezhető. A középkor tökéletesen igazolni látszik Lévi-Strauss írásról alkotott tételét. Véleménye szerint az írás mindenekelőtt a javak és személyek körforgásának hatásos ellenőrzésmódja, és csak másodsorban az irodalom vagy a vallás kifejezőeszköze. Önt újraolvasva állapítottam meg (amit egyébként ön is megtesz a *Katonák és parasztok* című művében), hogy első – a Karoling-korszakból származó – írott forrásaink milyen kendőzetlen nyíltsággal szólnak, s bizonyos mértékig milyen pontosan tájékoztatnak az emberek életmódjáról. Pedig ezek közigazgatási útmutatók, birtokleltárak és más, hozzájuk hasonló dokumentumok.

G. D. – Valóban létezik egyfajta igen pontos és megbízható emlékezet, amely a tulajdonra, a vagyonra vonatkozik. Jelentősége főként akkor mutatkozik meg, amikor a békéltetésre összehívott testület előtt bizonyítani kell, hogy kié – és milyen alapon – a földterület, ki gyakorolja a jogot. Az írás tehát arra szolgál, hogy a tulajdon joga maradandó nyomot hagyjon.

Az írás – abban a korszakban, amely kutatási területem – sokat megőrzött még szent (hieratikus) jellegéből. Az emberek ritkán írnak, s akkor mindig pompás, drága anyagra. Pergamenre írni – amint erről a kifejező metaforák tanúskodnak – nagy erőfeszítést igénylő munka. „Szántjuk a papírt” – mondják a szerzetesek munkájukról szólva, amit az „irodában” (a *scriptoriumban*) végeznek, tevékenységüket a mezei munkához hasonlítva. Kemény, gondot igénylő munka ez: az írás nem folyékony, dölt betűs, hanem *fenséges*. Csak jelentős dolgok – mindenekelőtt Isten igéjének és a hozzáfűzött magyarázatoknak, illetve liturgiai formuláknak, egyházi szertartásoknak – megőrkítésére szolgál. Az írás védi a tulajdonjogot, őrzi a gazdag holtak emlékét, rögzíti a sírfeliratokat, a halotti beszédeket. XI–XII. századbeli történész kollégáim emléke-

zetét jórészt a halottak iránt érzett áhitat határozta meg. A sírfeliratokra, a halotti szertartásokat rögzítő könyvekre összpontosult az emlékezet. Lajstromba vették, hogy kiért s milyen napon mondjanak misét, kivel vagy kinek a szellemével és melyik napon kell osztozni az elhunyt tiszteletére rendezett lakomán vagy a kolostor refektóriumában ráadásként felszolgált adagon. Az írás – következésképp – nemcsak a tulajdonjog, hanem a tulajdonosok emlékét is elraktározta. Mindenekelőtt persze a hatalmasokét: Istenét és az ő szentjeinek, szolgálóinak és papjainak emlékét, a királyokét, a hercegekét, a hűbérurakét.

Az írás – ismétlem – a rendkívülit rögzíti (akár tett az, akár mozdulat vagy szó), a hétköznapit nem. Ezt igazolják az utókorra maradt irodalmi művek. Lévi-Strauss megállapítása szerint a legrégebb alkotások valamennyi műfajban remekművek. Ez helytálló, ha a XI–XII. század lovagjai számára alkotott irodalmi műveket vizsgáljuk. A *Roland-ének* páratlan remekmű, de az első regények, Guillaume d'Aquitaine korai szerelmi költeményei nem kevésbé azok. Mindezt az magyarázza, hogy amikor a tisztán szóbeli közlések áramlatában megjelenik egy nagyszabású, mindenki csodálatát kivívó műalkotás, akkor – hogy megőrizzék, a „tekintély” rangjára emeljék – olyan kivételes eszközt vesznek igénybe ehhez, mint az írás. Ismétlem: az írás – hatalom. Tegyük hozzá: éppen azért, mert az írás használata fölöttébb korlátozott volt, az emberek emlékezőtehetsége igen jónak volt mondható.

G. L. – Az ún. „primitív” társadalmak családfái is erről tanúskodnak. Ön azzal, hogy szemináriumára néprajzkutatókat is meghívott, nyíltan kifejezésre juttatta nézetét, hogy eme családfák és a Lambert által rögzített, származási sorrendet tükröző emlékezet között hasonlóság fedezhető fel.

G. D. – Hozzáteszem – erről már beszéltünk, de még szóba kerül –, hogy a hatalmi eszközök közt van egy nagyon lényeges, amely keretét adja minden világi, földi hatalomnak, amelyet hosszú évszázadokon át őriz az emberek emlékezete, a gazdagoké éppúgy, mint a szegényeké, s amely nem formába öntése, hanem ismételt felidézése révén ölt testet. Ez a szokás.

A nép emlékezete: „népi” kultúra és csalóka emlékezet

G. L. – Térjünk át egy másik, a korábitól némiképp eltérő, de azzal szorosan összefüggő kérdésre. Említette, hogy lényegében csak a hűbérúr emlékezete élte túl a kort. Manapság viszont annyit hallunk az ún. „népi kultúráról”, s egyesek azt állítják, hogy nem is egy mű – a korábbi állítással ellentétben – a nép emlékezetét őrzi.

Az ún. elit kultúra és a népi kultúra szembeállítására ma elterjedt közhely, melynek megalapozottságában már senki sem kételkedik. Ön viszont legutóbbi könyvében megalapozatlannak tartja szembeállításukat, s elutasítja a népi kultúra – e szembeállításból fakadó – autonómiájának gondolatát. Ön hasonlóképpen vélekedik egyébként a három rend kérdéséről is, s mindkettő esetében inkább az álmok kifejeződését, a jelen helyzet tükröződését látja.* A képzelgések – ezt fontos leszögezni – egymásnak is ellentmondanak. Ez azonban már nem érint bennünket.

G. D. – Honnan ered – kérdezzük mi, más felfogást valló történészek – a „népi kultúra” eme képzete? Kezdetben az az igény fogalmazódott meg, hogy a történész érdeklődési körét ne csak az uralkodó osztály, a hatalmasok kultúrájának valamennyi, maradandó nyoma alkossa, figyelmét ne csak a nagyszabású, az elit által „kitermelt” kultúra jelenségeire korlátozza, hanem – az anyagi lét régészetének ígéretét sejtetve – a legjelentéktelenebb tárgyakat, a legkevésbé „nemes” töredékeket, az egyszerű emberek életének apró nyomait is vizsgálja.

A lengyel történettudományi kutatás – amelyről jól tudjuk, hogy milyen szoros kapcsolatok fűzik a francia történettudományhoz – ösztönző szerepe e tekintetben meghatározó volt. A lengyelek igyekeztek szabadulni annak a felfogásnak a jármából, amely alatt nyögtek. Célul tűzték ki saját nemzeti múltjuk felfedezését, meg akarták mutatni, hogy a lengyel városokat nem németek, hanem lengyelek alapították. Az előbb említett felfogásban a legegyszerűbb marxista sémák is meghatározó szerepet játszottak. Sikerült is ráakadni néhány rongydarabra, amelyeket őseink viseltek ezer

* Lásd *A három rend avagy a hűbériség képzete*.

éve, fellelni néhány szem gabonát, amely étükül szolgált. A törté-
nész végre úgy érezte, hogy „magukat a dolgokat” érintette meg,
megtörte a korszak művelt rétegének szemléletbeli kiváltságát,
amellyel – az írás révén – elkendőzte a valós tényeket.

Ez a felfogás jól megfér a fajta romantikával, a „meleg-
ség” egész mitológiájával, amelyet jórészt Michelet hagyott az
utókorra, s amely egyben magyarázatot ad egy olyan könyv sikeré-
re is – bármily meglepő ez azok számára, akik valamelyest ismerik
a középkort –, mint *A boszorkány*. Ez a szemlélet enyhített az ipari
társadalom fojtogató légkörén, „gyökereink” felkutatására bizta-
tott, és azt eredményezte, hogy a szellemi néprajz, a tájnyelv, „a
népszokások és a népi iparművészet”, a káposztaleves számunkra
már nem visszataszító – mint volt nagyszüleink számára –, hanem
vonzó jelenségek.

Mondjuk ki nyíltan: mindez rendkívül termékenyítően hatott a
történettudományra, vonzó távlatokat nyitott meg előtte, s nem
egy kiváló művet eredményezett. Nézzük azonban, mit is ér valójá-
ban a „népi” és az „elit kultúra” szembeállításának problemati-
kája?

Először is, mit jelent e fogalom: „nép”? Mindenekelőtt ezt kell
tisztázni. Vajon egész egyszerűen nem *flatus vocis*ről van-e szó?*

Nem vagyok meggyőződve arról, hogy e kettő leegyszerűsítő
szembeállítása – amely a vulgármarxista ideológia szintjén végül is
visszavezethető a gazdaság és politika ellentétére – megfelelő esz-
köz a probléma megvilágítására. Az az érzésem, hogy a választóvo-
nal alapján véve nem a nép és . . . (minek is nevezzük?) az ún. elit
között húzódik, hanem az emberben, mindannyiunkban.

Cseppet sem vagyok meggyőződve arról, hogy azoknak a társa-
dalmi rétegeknek – anélkül, hogy pontosan tudnánk, melyek is
ezek –, amelyeket a „nép” bizonytalan körvonalú fogalmába zár-
nak, módjuk volt-e „kultúrát” teremteni. A kultúra fogalmát itt –
az antropológusokkal ellentétben – eredeti értelmében használom.
(Vajon nem a fogalom félreérthető voltára építenek-e azok, akik
„népi kultúráról” beszélnek?) Jómagam – a középkorral foglalko-
zó történészként – inkább arról bizonyosodtam meg, hogy mindaz,
ami az uralkodó körül kialakult hatalmi szférában születik, vonzó,

* Magyarra „puszta hangként” fordíthatnánk. – *A ford. megjegyzése.*

lenyűgöző hatást gyakorol fokról fokra lefelé, s áttételek sokaságán keresztül eljut a társadalmi építmény alapzataig. A kultúrtörténet legerőteljesebb mozgásiránya azt mutatja, hogy az uralkodó osztály körében keletkezett modelleket lassan, leegyszerűsített változatban átveszik a tömegek is.

G. L. – S ez – amiként ön a hús vagy bor kapcsán a *Mezőgazdaság*... című művében* rámutatott – az étkezési szokásokban is megfigyelhető, amit – mint hangsúlyozza – elsőrendű fontosságú gazdasági tünetnek tart. A *katedrálisok kora* bevezetőjében megemlíti: az a kötelezettség, hogy remekművekből induljon ki, végeredményben nem is jelölt ki olyan rossz pályát az ön számára. Tekinthetjük-e ezt az előbbi kérdéssel kapcsolatos állásfoglalásnak, vitának?

G. D. – A vita nem megfelelő kifejezés. A „remekmű” fogalma sem pontos egyébként, mert a kivételes tartományába emel, minősít, s egy olyan tényező, a „génusz” közbelépésére utal, amely a történész eszközeivel megközelíthetetlen. Szívesebben nevezném ezeket a műveket „a java termésnek”. Mindössze azt kívántam hangsúlyozni, hogy véleményem szerint nem is olyan rossz választ a *modellértékű* művekből kiindulni, majd azt vizsgálni, miként egyszerűsödnek, terjednek szét lassan. Ezáltal megfogalmazhatóvá válik az az egyébként rejtett viszony, amely a társadalmi szervezet és a művészi alkotás között létesül.

G. L. – Ön tehát azt állítja, hogy a művészet mindig a hatalom árnyékában születik?

G. D. – Az, amit jelentős művészetnek tekintenek, mindig a hatalom környezetében jön létre. Visszahatásként persze – korszakoktól függően erőteljesebben vagy kevésbé erőteljesen – ellenkező irányú tendencia (a „népies irányzat beépítése”) is érvényesül a legfelső hatalmi körben. A nemes ellágyulva, úgy érezve, jót cselekszik, ihletet keresve leereszkedik a néphez. És erre mit talál? A

* Lásd a „leegyszerűsítés” kérdését (az immár klasszikusnak számító *A kulturális modellek leegyszerűsítése a feudális társadalomban* című tanulmányt, amely *A középkor emberei és szubkulturái* című kötetben olvasható), egy későbbi korszakot illetően pedig *A katedrálisok korát*, amelyben a szerző – a XIV. századbéli művészet „polgári ihletettségé”-nek illúzióját cáfolván – kimutatja e művészetnek a hatalmi szférából kiinduló, „megszelídített” *fenséges* jellegét.

fenséges művészet végtelenen leegyszerűsített termékeit. Vajon nem ugyanaz történik-e akkor, amikor az értelmiség a „kathar kultúra” védelmezőjének szerepében tetszeleg? Semmi kétség, a megtorlás csakugyan kegyetlen volt. A katolicizmus – a francia király tevőleges támogatásával – zsarnoki hatalomként telepedett a XIII. század romokban heverő Languedocjának feldúlt tartományára és megtizedelt népére. A kathar hitvilág végét azonban az inkvizítorok tevékenysége, a katonák kegyetlenkedése, a keresztes hadjárat önmagában nem magyarázza. Ezt – ahogy ma látjuk, mert valójában igen keveset tudunk erről a korszakról – a nézetek közepszerűsége okozta. Egy gyenge vallás került szembe az akkor születőben lévő gazdag és összetett vallási formákkal, és vereséget szenvedett. Még valamit hozzátennék: hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy a katharizmus legalább olyan erősen érvényesült és hatott a Rajna mentén és Észak-Franciaországban, mint délen, s azok az inkvizítorok, akik véget vetettek az eretnekségnek, maguk is Languedoc szülöttei voltak. Ha a királyi hatalom szempontjait tekintjük, a keresztes hadjárat egyik szembeszökő következménye az volt, hogy a legfontosabb tisztségeket Languedocból származó, hatalomra vágyó és ún. „törekvő” embereknek juttatták – példa rá Guillaume de Nogaret –, legalább olyan széles működési területet biztosítva számukra, mint amilyen szűkebb hazájukban jutott volna osztályrészükül.

G. L. – Készséggel egyetérték önnel, de megjegyezném, hogy ezt az eretnekséget „társadalomellenes” mivolta (az a vonása, hogy nyíltan szembeszállt a legfontosabb parancsoló elvekkel, amelyeknek minden hatalom igyekszik érvényt szerezni, mert nélkülük a társadalmi viszonyok felbomlanának) eleve bukásra ítélte.

Ejtsünk néhány szót ezek után az álomszerű középkorról, amely a népről és kultúrájáról, a vidékről és a szülőföldről hangoztatott, leegyszerűsítő, mítoszt teremtő szólamként rajzolódik ki. Ez a középkor „időben bizony elég távoli” és rejtélyes ahhoz, hogy ki-ki a maga elmeszüléményével elegyes múlt-képét belévetítse. Mindez emlékeztet – ahogy már utaltunk erre – a képzelőerőn alapuló álmodozásra. Lényeges különbséget látok azonban a történész *szabályozott* álmodozása és a minden ízében összetákolt, korlátokat nem ismerő, csalo emlékezet között, amelyben komoly veszélyt látok. Jól érzékelhető – nagyjában-egészében –, hogyan ötvözi

egybe a leegyszerűsítő logika a különféle témákat: a nép igazi szülőföldje a vidék, a vidék igazi korszaka a középkor – vallják.

Ha minden bajunk a kapitalizmusból ered, szükségünk van arra, hogy – a magunk ámítására – higgyünk egy másik vagy korábbi világban (a néprajztudomány presztízset az előbbinek, a „középkor” varázsát az utóbbinak köszönheti). Az a minden ízében szigorúan ellenőrzött vidéki társadalom azonban, amelyet ön elénk tár, aligha alkalmas arra, hogy felhőtlenül ábrándozhassunk a falusi élet idilli voltáról.

G. D. – Hihetetlen, hogy milyen mértékben ellenőrzés alatt, úgyszólván pórázon tartották ezt a falusi társadalmat. S ami még meglepőbb: maguk a parasztok várták el ezt a szigort. Számoljunk le végre a nemesség megsemmisítésére szomjazó parasztság mítoszával. A parasztság nem azt kívánta, hogy megszűnjön ez a réteg, hanem azt, hogy enyhüljön ellenőrzésének szigora. A hűbéri rendszer nem maradhatott volna fenn a parasztság beleegyezése, önkéntes alárendelődése nélkül. A nép forrongása, ellenállása, lázadása erőteljesebb és folyamatosabb volt, mint azt a szövegek tartalma alapján – amelyek igyekeznek elkendőzni a hűbéri társadalom ellentmondásait – hinnők. A lappangó lázadás azonban nem fedheti el, hogy a hűbéri rendszer nem keveset nyújtott: legelsősorban is *biztonságot*. Az uraságnak, de a papnak sem engedelmességet volna a paraszt, ha nem védelmezték, segítették volna őt. A hűbérúr végül is egyfajta „társadalombiztosítást” nyújtott.

G. L. – Ahhoz az ellenőrzéshez, amelyet az uraság és szolgálattevői a paraszt felett gyakoroltak, hozzájárult még a parasztok önelenőrzése, amely a kicsiny és zárt – ún. „árnyékszék nélküli” – társadalmakat igazgatja, ahol a pillantások keresztezik egymást, és ahol nincs hová visszahúzódnia az embernek. Mindez arra ösztönöz, hogy a középkori ember szexuális életéről faggassam. Ön vitathatatlan szakértője ennek a témának, az első volt, aki ezt a kérdéskört kutatás tárgyává tette. Az ön műveit olvasván az a benyomásom támad, hogy kevés korszak akad az emberiség történetében, amelyben a szexualitást olyannyira elfojtották volna, mint akkoriban, s amely oly kevéssé felel meg mai, „felszabadító” álma-

inknak. Talán az egyetlen kivételt az *ifjak** alkották, akiknek szabadosságáról írt.

G. D. – Nem, még ők sem. Az *ifjak* ugyanis valójában arról a nőhiányról tanúskodnak, amelyet a korabeli házassági politika eredményezett. Ezek a fiatal férfiak örömmel házasodtak volna, csak ez járt a fejükben. Az előkelő származás, a családi vagyon oszthatatlanságának parancsoló szüksége azonban arra kötelezte a nemesi családok legifjabb férfi tagját, hogy agglagény maradjon. A középkor az a korszak, amelyben az egyház modelljei – szélsőséges szigor a nemi érintkezésben – kötelező érvényűek voltak, amelyben sikerült elfogadtatni, hogy az erkölcs rendje a házasságra épül. Ha valós képet akarunk alkotni a középkor szexuális életéről – s nem a néprajz „primitív” társadalma felé kacsintgatunk –, akkor olyan társadalmat vegyünk összehasonlítási alapul, amelyben az iszlám az uralkodó vallás. Miként az iszlám világban, a középkor Európájában is az összes nőt – a prostituáltak kivételével – házak mélyén óvták az idegen tekintetétől; itt nemzettek, nevelték a gyerekeket, készítették az ételt, mosdatták a halottakat.

G. L. – Egy másik kérdés is felvetődik ezzel kapcsolatban. Vajon miért éppen ma próbálkoznak egyesek a *csalóka* – népi vagy regionális – emlékezet gondolatának becsempészésével?

G. D. – A történelmet mindig a hatalom érdekei szerint, valamifajta követelés alátámasztása érdekében fabrikálták. A történettudomány talán mindenekelőtt erre szolgált. A múltat jól kifundált gondolatrendszer hálójába fogták, szájba rágták, hogy – erre igyekeztem Bouvines kapcsán rávilágítani – az ellenfelet ezáltal megbéklyózzák, vagy önmagukat védjék abban a küzdelemben, amelynek tétje a hatalom. Az emlékeztetést – természetesen mindig bizonyos *érdekek*nek megfelelően – rendre manipulálják. Megérné a fáradságot, hogy kiderítsük, milyen érdekeket szolgál és milyen illúziókat táplál a manapság itt-ott gyártott mitikus középkor-kép.

G. L. – Utolsó kérdésem a „népi kultúra”-ról némi bevezetést igényel. Elég elterjedt az a nézet, amely a román kori művészetet naiv s ebből következően szándékoltan népművészetnek tartja. Ön viszont, következetesen, éppen az ellenkezőjét állítja. Bár a román kori művészet – amint ön állítja – nem „kitalált művészet” (mint a

* Latinul: *juvenes*. – A ford. megjegyzése.

gótikus korszaké, amely a „teológusok műve”), azért igen nagy gonddal munkálták ki. A román kori művészet – összegezve – nem csupán igen nagy gonddal kimunkált művészet, de – amint ön állítja – a tudósoknak szánt művészet, vagy ha nem is nekik, hát olyanoknak szánták, akik azért rendelkeznek némi ismerettel. A román kori szobrok csupán csekély mértékben nevelő célzatúak, és csak azok számára beszédesek, akik *értenek* belőlük.

G. D. – A dolgok természetes, közvetlen és gyermeketeg félreértéséből adódik, hogy a kultúra fejlődését az emberével azonos módon képzelik el. Azt gondolják, hogy a román kor embere – a gótikus kor emberéhez viszonyítva – kamasz volt, aki kezdett megerősödni, és lassan elvesztette gyermeki mivoltát. Az a hiedelem, mely szerint a román kori művészet népművészet, abból a feltételezésből fakad, hogy bizony kezdetlegesebb, mint a későbbi korszak művészete. Ehhez a felfogáshoz egy természetes, megfoghatatlan érzés társul (amelyet sokan szívesen elfojtanának, ha tudatában lennének), mely szerint a „nép” gyermekdedebb és közönségesebb, mint a nemesség, s így képtelen arra, hogy kifinomult és a valóságnak megfelelő alkotásokat hozzon létre. Akik ezt a felfogást vallják, elérzékenyülve gondolnak a népre, gyermeknek tekintik – mint a négereket vagy a nőket –, és gyermekként is bánnak vele. Ha azonban alaposan megvizsgáljuk a kérdést, kiderül, hogy a román kori és a gótikus művészet első remekei egyazon időszakból származnak, nem követik egymást, hanem kortársak. A naivság látszatát kétségkívül az adja, hogy a festményeken ábrázolt vagy szobrokban megformált alakokban a román kori művész nem a valóság mását nyújtja, hanem logikus és ebből következően egyszerű, a valósággal egyenértékű, azt kifejező és minden esetlegest kiküszöbölő jeleket teremt. Ez a leegyszerűsítés ügyetlenség, (gyermeki) tehetetlenség látszatát kelti, amely képtelen tolmácsolni a valóság összetettségét. Holott a vallásos művészet ekkor még nem tűzte ki célul a valóság lehető leghívebb ábrázolását. Az ábrázolóművészet csak viszonylag későn indul el – ahogy mi mondjuk – a „realizmus” irányába. A realizmus közügyességet követel meg, amit az a fajta, elvont művészet, amilyen a román kori is, nem igényel. Az az elvontabb forma, amelyet a román kori művész alkot, közeli rokonságot mutat a már említett, az elvontból fokozatosan az egyszerűbb felé közelítő gondolkozásmóddal. Midőn a kifinomult és

nemes mintákat a vidéki mesterember átveszi, midőn a fenséges művészetet fokozatosan népies művészetté alakítja, egyszerűsíti, egyben az elvont felé közelíti. Minthogy a román kori művészet elvontabb, mint a gótikus, azt a látszatot kelti, hogy közelebb áll a népművészethez, holott – a valóságban – jóval előkelőbb: a beavatottak, a művelt emberek művészete, és csak maroknyi – a matematika, a számok és a harmónia varázsával tisztában lévő, azokkal élni tudó, a Szentírás szövegeit kiváltsága gyanánt ismerő – ember élvezi. A román kori templomok szerkezete, díszítése – mint említette – a tömegek nagy része számára csak melleleg szolgált nevelési célokat. Ezek az építmények bonyolult, kifinomult üzenetet közvetítenek, amelyet csak egy szűk réteg értett meg. A műélvezők ugyanazok – a művelt réteg, az értelmiség kicsiny csoportja –, mint akik a műalkotást létrehozták. A gótikus művészet viszont – hiszen tömegeket nevelő funkciója van – alapvetően közelebb áll a népművészethez, mint a román kori. A gótikus művészet a városokban alakult ki, a főpapság művészete – népoktató rendeltetéssel –, míg a román kori művészet a szerzetesek belső fogyasztásra, önző érdekek kielégítésére létrehozott művészete, amely egy zárt közösség szellemi fejlődését volt hivatott elősegíteni.

III. Történelem a történelemben

A „céhbeliek”

G. D. – Szóba került már Lambert d’Ardres, Jean de Marmoutier, és ez jó alkalomnak kínálkozik arra, hogy megemlítsem: mindjobban érdekelnek azok, akiket „céhbelieknek” nevezek, s akik a XI. és XII. század folyamán a történész feladatkörét – a magamét – töltötték be. A mai francia történeti kutatásban egy új, érdekfeszítő irányzat bontakozik ki, amely megkülönböztetett figyelmet szentel a historiográfiának, s arra kíváncsi, hogy a különböző korszakokban miként írták a történelmet. Bernard Guenée a „motorja” ennek az irányzatnak a *Sorbonne-on*,* s a legkiválóbb középkorkutatók több csoportja is követi őt. Ha lassan is, de mindannyian arra a meggyőződésre jutunk, hogy a „valóban” megesett „tényt”, a „való” élet viszonyait a vizsgált korszakban voltaképpen nem ismerjük, hiszen egy közéjük és közénk tolakodó torzító üveg alatt – ami nem egyéb, mint a róluk hírt adó „források” olvasata – szemléljük őket. Ezért hajlamosabbak vagyunk inkább e tények elbeszélésmódjára figyelni, azaz inkább magát a *nyomot*, mint a tényt vizsgálni. Bouvines-ról szóló könyvemben erre törekszem én is. Bouvines esetében nem maga az esemény és politikai következményei érdekeltek. A „tényt” részletesen – a rendelkezésre álló teljes dokumentumanyagra alapozva –, nagyon jól feldolgozta a francia szcientista történettudomány a XIX. század végén, a XX. század elején, és feltárt mindent, ami arra érdemes. Nem akartam tehát ismétlésekbe bocsátkozni. Engem az esemény feldolgozás-

* A hajdani Párizsi Egyetem neve. Az egyetemet azóta több részre osztották fel: ma már Paris I, Paris II stb. elnevezéssel illetik a különböző egységeket. – *A ford. megjegyzése.*

módja érdekelt. Nem az, hogy miként értékelték, hanem az, hogy miként *adták elő* az eseményt történész elődeim. A tényanyag legelső feldolgozásából indultam ki, és arra kerestem a választ, hogyan alakult át az egymást követő leírásokban az ütközet tényanyagának emléke. Azt akartam megfigyelni, miként működik az emlékezet és a feledékenység.

Megkísértett a gondolat – emlékszem –, hogy Bouvines-ről szóló könyvemben mottó gyanánt Borges egyik mondatát idézzem, mely így szól: „Az emlékezés és a feledékenység *egyformán* találékony.”

Érzékelem azonban azt is, hogy milyen nehéz elfogadtatni ezt a nézőpontot. Kénytelen vagyok időről időre emlékeztetni azokat, akik szemináriumomon vitába szállnak velem, hogy amikor egy családtörténetet vagy egy krónikát vizsgálok, nem az a célom, hogy a dolgok *tényállását* megállapítsam, azt ugyanis, hogy Péter „valóban” feleségül vette-e Máriát azon a bizonyos napon, abban a bizonyos órában, tehát nem az, hogy a pozitivista történetírás oknyomozó eljárását kövessem, hanem arra vagyok kíváncsi, miként észlelték ezeket a dolgokat, miért így vagy úgy szerepelnek a szövegben. Azt akarom felfedni, hogy a múltbéli vagy jelenkori eseményt, struktúrákat miképpen látják a mindenkori kortársak.

G. L. – Igen. Ebből az is következik, hogy ha Michelet úgy nyilatkozik Bouvines-ről, hogy jelentéktelen, apró csata volt csupán – ami elvégre, a tényállást illetően, talán igaz is –, mégis, teljesen hamis ez a beállítás, ha figyelembe vesszük azt, amit ön állít, azaz: a „nyersanyagot” idővel mások átdolgozták, s végeredményben tényszerűen Bouvines jelentős ütközet volt.

G. D. – Nem árt persze az óvatosság. Ugyanis Michelet nem minden hátsó szándék nélkül állította ezt. Amikor az emberek hozzálátanak, hogy egymást követően kifejtsék nézeteiket a múltról, hassanak emlékezetünkre, soha nem teszik érdek nélkül. Guillaume – akit „a breton” ragadványnévvvel illettek – nem ír „objektíven” Bouvines-ről. Bizonyára *nem teheti* meg, de *nem is akarja* megtenni. S amikor Michelet Bouvines-t megidézi, ő is nagyon messze van az „objektivitástól”. De akar-e egyáltalán objektív lenni? Mindenesetre, amikor a múltat megidézik – bármennyire törekedjenek is az objektivitásra, amint azt például Thierry megkísérli –, egyikük sem sikeresebb e tekintetben, mint Michelet.

G. L. – Miként az imént említette, az ön érdeklődése a középkori történetírók iránt közvetlenül és egyre növekvő mértékben gyümölcsozódik munkásságában. Mondhatni, hogy egyfajta gyengédség, cinkosság fűzi össze önöket. Gyengéd szálok fűzik hozzájuk, cinkosuk is, ám – gyanítom – csodálja is őket azért, hogy milyen tökélyvel végezték mesterségüket, az ön mesterségét. Amikor műveikben az álom, sőt a megrendelt álom szerepét hangsúlyozza, nem feledkezik meg pontosságukról sem. Egyszóval nem egyszerű „tárgyak” ők a sok közül, akikre-amikre a kutatás előrehaladása érdekében szüksége van, akik kikerülhetetlenek, hanem ők az ön céhbéli társai. Szeretném, ha erről hosszabban szólna.

G. D. – Mindenekelőtt tisztázzuk, hogy többféle történetírási típus létezik. Elsőként azokat említem, akik napjaink történéseivel foglalkoznak, szóval akik újságírói tevékenységet fejtenek ki. Hála a szerencsének, maradt reánk néhány kendőzetlen és szabadszájú tudósítás a XII. századból. A breton Guillaume Bouvines-ról írott beszámolójáról már szóltam – ezt tartják az első „prózában írt krónikának”. Még a történetek hatása alatt, a győzelmet követő mámorban írta, s a harc középpontjában, hiszen ura, Fülöp Ágost háta mögül mindent látott. Elbeszélését – nem is tehetette másként – a kellő retorikai fordulatokkal megtűzdelve írta meg. Mondok azonban egy sokkal jellemzőbb példát. Galbert-nek hívták, akiről szó van, és Bruges-ben élt a XII. század első felében. Íróember volt, a közigazgatás alkalmazásában állott, egy közjegyző irodájában dolgozott. Azon íródeákok egyike volt ő, akik – papi hivatásukat sohasem adván fel – úgy döntöttek, hogy a világi hatalmat – emberünk Flandria grófját – szolgálják, s akik az okiratok rendszeresítésével a közigazgatás intézményét türelemmel és kitartással megteremtették.

Becsvágy munkált benne, s így amikor 1127-ben egy nevezetes esemény történt, nem habozott és megírta. Az „ügy” – gazdját, Flandria grófját gyalázatos módon meggyilkolták – szóbeszéd tárgya volt. Példátlan eset – a gyilkosságot a bruges-i kanonok templomában követték el. A gróf kegyúri minőségében tartózkodott ott, azaz részt vett a szentmisén. Míg imádkozott, zsoltárt énekelt a kanonokokkal, megölték. Vér folyt a szentélyben, e felszentelt helyen. Égbekiáltó gaztett történt, melynek szennye ráfreccsent valamennyi hívőre. Félő volt, hogy kiváltja Isten haragját, s az Úr

lecsap majd rájuk. Nem kevésbé botrányos, hogy házabéliek, „családtagjai”, szolgálai követték el a bűntényt, akiknek dolgát megkönnyítette, hogy a közvetlen közelében tartózkodhattak. A gróf, akit ily módon öltek meg, vértanúvá vált, s ebből fakadt az esemény sajátos jellege. A vita azonnal kirobbant a majdan csodatevő holttest körül. Meg kellett akadályozni, hogy ez a kincs elhagyja a várost. Az emberek ragaszkodtak ehhez. A gyilkosságot megelőzően ugyanis nap mint nap tömegesen vonultak el a szegények a káptalani templomban Flandria grófja előtt, hogy megkapják a maguk dénárját, ezüstpénzét. Az alamizsnaosztást – ahogy ezt akkoriban helyénvalónak látták – egyházi szertartás keretében gyakorolták. Amint híre terjedt, hogy a gróft meggyilkolták, a szegények – mint legyek a tetemet – ellepték a templomot, körbevették a halottat, mert tudták, hogy a temetés alkalmából minden képzeletet felülmúló lakoma ígérkezik, s nekik is jócskán jut majd belőle. Meg aztán részüket várták mindama későbbi adományokból, amelyeket – a mennyek országából – a gróf továbbra is osztogat majd.

Gent lakosai is igényt tartottak azonban reá, s fegyverrel igyekeztek elragadni a holttestet. Ráadásul a bruges-i kanonokok is maguknak követelték, mert ha a halottat templomukban helyezik örök nyugalomra, a vértanúvá lett gróf zárandokok sokaságát vonzza majd, s ebből ők húznának hasznot. Ez a feltűnést keltő esemény – mivel az áldozatnak nem voltak örökösei, s gyermekeket sem hagyott hátra – egyébként valóságos politikai válságot robbantott ki az utódlás körül.

Galbert nem habozott, kihasználta a kínálkozó lehetőséget. Nap mint nap jegyzeteket készített, ilyen formában: „Április 28-án ez meg ez. . . , 29-én az meg az történt. . .”. S e naplóféleség, mely az események forgatagában keletkezett, reánk maradt. Írója kétségkívül csupán nyersanyagnak tekintette, s joggal remélte, hogy majd elkészíti belőle a szent életű férfiú történetét, némi haszonra téve így szert. Balszerencséjére, valaki más megelőzte. Így maradhatott reánk nyers állapotában ez a közvetlen tanúságtétel, az esemény – és a kavarodás, amelyet előidézett – keresetlen rögzítése, ez a rendkívül értékes dokumentum.

Ezzel szemben vannak olyanok, akik kifejezetten történet- s nem krónikaíráshoz szánják el magukat. Azaz abban a korban, amelyről

beszélek, a XII. században valóságos reneszánszát éli a klasszikus ókor. A latin szerzőket – Suetoniust és a többi történetírót, akiknek műveit megőrizték s így módjukban áll tanulmányozni a könyvtárakban – nagy becsben tartják, mintaképnek tekintik. Ők maguk is azokkal a szabályokkal dolgoznak, amelyeket ez a sajátos irodalmi műfaj, a *historia* használ. Az időrendiséggel nem sokat törődnek, kitalált történetet beszéltek el szereplőikkel. Ezek az emberek egy pillanatig sem tetszelegnek a tanú szerepkörében. Kulturális célt szolgálnak, tárgyuk a múlt valóságával – mondhatni – csak költői kapcsolatban áll. Nagy részük monostorokban fejt ki tevékenységét, s a monostorban mint intézményben sajátos – történetírói – szerepet töltenek be, a történelmet a kifürkészhetetlen isteni akarat jelek sorozatába rejtett megnyilvánulásának tekintik.

Ha az emberiség történetét a Mindenható célzatos útmutatásai sorozatának tartjuk – mint ők tették –, akkor előbb meg kell fejteni őket, hogy tudjuk, Isten mit akar, s mi az, ami Őt elégedettséggel tölti el. A világból visszavonuló és a monostorok csendjében megnyugvást kereső XI. századbeli szerzetesek ezért lesték mindazt, ami monostoraik falán túl történik, ezért váltak elsősorban a monostorok a történetírás legfontosabb műhelyeivé. Azonfelül a monostorokban – mint például Saint-Denis-ben – találhatóak a királysírok, egész dinasztiák végső nyughelyei. Amikor a XII. század folyamán az állam intézményrendszere kialakulófélben van, a történetírók az uralkodó szolgálatába állnak. A *historia* – ez a kifejezetten történeti jellegű irodalmi műfaj – a hatalom dicsőítésének eszközévé válik. Hivatkozhatnék a breton Guillaume példájára, akiről már szóltam. Ő előveszi és átdolgozza Bouvines-ről írott elbeszélését, az *Aeneis* példájára tizenkét énekből álló költeményt farag belőle, amelyben Fülöp Ágostot dicsőíti – s művét nemes egyszerűséggel *Filippiádának* titulálja –, hű szolgaként ajánlva munkáját Fülöp Ágost utódának, Franciaország újdonsült királyának.

Érdekfeszítő megállapítani, hogy hol és miképpen távolodik el – kifejezetten a történelmet érintő újabb utalásokkal bővítve költeményét – korábbi, gyorsan formába öntött elbeszélésétől. Hogyan és miért torzul el az emlékezet: erre próbálok választ találni, amikor a tanúságtételt olyannak tekintem, amilyen (többé-kevésbé átható, többé-kevésbé meghamisított, többé-kevésbé agyafúrt),

majd arra törekszem, hogy beférkőzzem 800 évvel ezelőtt működő kollégám gondolatvilágába, távolról szemlélem, amint dolgozik, és – kihasználva a kettőnket elválasztó évszázadokat – a mából visszatekintve kíséreljem meg felismerni a megfontolásokat, amelyek kiválasztási szempontjait indokolják.

A romantikus kor „Nagy történelme”

G. L. – Sajnos, nincs módunk arra, hogy mindazokról szót ejtsünk, akiknek köszönhetően a történetírás – eszközrendszerével és stílusával – lassanként kialakult, azaz mindazokról, akiknek ön – ezért vagy azért – az örökösének mondható. A történetírás történetében csak rövid utazást tehetünk. Ugorjunk tehát – áthidalva ezt a nehézséget – néhány évszázadot! Arra kérem, beszéljen nekünk a nagy történelem – mint irodalmi műfaj, mint esztétikai forma – időszakáról, azaz arról a XIX. századról, amelyet a Történelem évszázadának neveztek.

G. D. – Nos, ezek az emberek – célkitűzéseiket tekintve – nagyon közel állnak hozzám, ugyanakkor nagyon különböznek is tőlem. Én is, mint ők, nagy jelentőséget tulajdonítok a stílus, a forma értéket kifejező követelményének. Én is azt szeretném – mint ők –, hogy olvasóimnak ne csak a múlt felfedezésében, hanem a szöveg előadásmódjában is öröme teljék. E tekintetben tehát hasonlítunk egymásra. Meggyőződésem, hogy Michelet és társai annak köszönheték sikerüket, hogy pontosan azt nyújtották, amit a közönség elvárt tőlük: keresletet elégítettek ki. Már említettem, mennyit vesztett a történettudomány azzal, hogy figyelmen kívül hagyta ezt a keresletet. Nagyra becsülöm tehát, amit ezek a történészek tettek, de a tiszteletbe bosszúság is vegyül. Nézze, Michelet-t ugyan közel állónak érzem magamhoz, de fölöttébb bosszant is. Leginkább bizonyára származásunk tesz bennünket hasonlóvá egymáshoz. Mindketten Párizsban nevelkedtünk, s igen hasonló az a társadalmi közeg is, amelybe beleszülettünk. A legnagyobb hatást Párizsról szóló kézírataiban – amelyek a Párizsról írott művek gyűjtésére szakosodott könyvtárban találhatóak meg – fellelhető lábjegyzeteivel gyakorolta reám.

Emlékszem, hányszor, de hányszor váltam e tekintetben „cinkosává”. Azután elkápráztatott – másfelől megközelítve – az életmű nagyszabású, mélyreható, természetes volta. Mégsem tudom elhallgatni, hogy olvasása olykor-olykor némiképpen felbosszant. Talán mert túl sokat és gyakran idézik, nevét „zászlajukra tűzik” egyesek. Mestereim – különösen Lucien Febvre – magától értetődően többször is hivatkoztak Michelet-re abban a küzdelemben, amelyet a szűk látókörű történészekkel vívtak (s amelyből mindennek ellenére győztesen kerültek ki), de tehetségtelen utódaik talán kissé elvetették a sulykot. Az is bosszant bennük, hogy megkísérti őket az a szerep, hogy – mint Michelet – a fiatalság bálványává váljanak. Ez nyilvánvalóan csábító. Amikor Michelet itt, a *Collège de France** előadótermében a történelemről beszélt, csakhamar megmozdult az utca népe. Tudom, ezek igen felszínes megállapítások, térjünk hát át a mélyebben szántókra. Nem különösebben hat meg Michelet „nemeslelkűsége”. Egy zárkózott, kissé kicsinyes ember képe rajzolódik ki előttem. Hiába is keresem benne az életszeretetéről ismert Lucien Febvre vagy Fernand Braudel rendkívüli nemeslelkűségét, akik bőkezűen adnak, szórják, amijük van. Michelet ezzel szemben – érzésem szerint – magába zárkózott és fukar ember volt.

Másfelől viszont igaz, hogy nagy munkabírási ember volt, mert ismerte az akkoriban hozzáférhető dokumentumanyagot, de nem tudott gátat vetni vágya kísértésének, amely – mint a felduzzadt hegyi patak – néha elragadta. Megvallom – hogy egy már idézett művet említsek –, sohasem értettem meg, mi az, amiért *A boszorkány* olyan lelkes fogadtatásra találhatott. Hacsak nem azok lelki világában keresendő az ok, akik a szerző személyiségének titkát kísérlik meg felkutatni, Michelet lelki mélységeibe kívánnak lehatolni, mert az, amit e művében a középkorról elmond, nevetségesnek tetszik annak, aki kicsit is ismeri a korszak valós társadalmi viszonyait.

* I. Ferenc alapította 1659-ben ezt a sajtósági intézményt. A Collège de France-ban nem folyik szabályszerű képzés, nincs tárgyi kötöttség, valamely szakterület mindig egy-egy úttörő tudós egyéniségéhez kötődik. Így fordulhat elő, hogy az illető halála után nem utódját, hanem egy másik tudományág képviselőjét választják be a Collège de France-ba, s az elhunyt kutatási területe ideiglenesen vagy véglegesen kiszorul az intézményből. – *A ford. megjegyzése.*

Végül – és talán ez nyom a legtöbbit a latban – stílusa nem ragad magával. Kivéve azokat az írásait, amelyekbe időről időre – mert nem fogja vissza magát – beszökik a költészet.

Térjünk vissza azonban arra, ami kétségtelenül értékes benne. Nyilvánvaló, hogy legfontosabb hozzájárulása a tudományhoz az általa feltett kérdésekben rejlik. Talán az a legösztönzőbb benne, hogy nem találta kielégítőnek a rendelkezésére álló dokumentumanyagot, forrásait. Arra készítetett bennünket, hogy vegyük sokkal tüzetesebb vizsgálat alá a múltat, s ez nélküle nem következett volna be.

Ezen túlmenően a múlt életre keltésének művészetében Victor Hugo felülmúlja Michelet-t. Nem is *A párizsi Notre-Dame*, hanem *A nyomorultak* vagy az *Ezt láttam* írójára gondolok. Mintha csak a bruges-i Galbert-t olvasnám, oly ragyogó megjegyzéseket találni bennük a korabeli valóságról. A múlt életre keltése sem lebecsülendő azonban: a waterlooi csata leírása *A nyomorultakban* kimondottan magával ragadó. Minden szükséges kellék – álom és igazság – együtt van benne. A hamuból, amelyet Michelet oly kitartóan szított, de amelyből nála csak apró szikrák pattantak ki, Hugo műveiben a láng lobban fel. Nézzünk, ha úgy tetszik, egy másik példát – Delacroix-ét – a párhuzamhoz. Delacroix egy másik művészet kifejezési eszközeivel – *A keresztések bevonulása Konstantinápolyba* című festményére gondolok – éppígy csodákra képes!

Mármost ami kifejezetten a történész mesterségét illeti, különösképpen Augustin Thierryt csodálom. Ő is a nagyközönség számára írt, szigorral, de az emberek iránt érzett igaz szeretettől áthatva (már amennyire korának liberális polgárában lehettek ilyen érzések). Ez a mély érzés (de kevésbé kihívóan, mint Michelet-nél) indította arra, hogy közelebbről érdeklődjék a középkori községi önkormányzatok története iránt, hogy mérhetetlen szorgalommal és igyekezettel összegyűjtsön minden rájuk vonatkozó dokumentumot, s lassanként kiadja őket. Végül, amit ezekből a dokumentumokból hasznosítani tudott, az csodálatra méltó.

G. L. – Na és Fustel? Vele kiegészíthetnénk kissé az összképet.

G. D. – Fustel? Nagyszerű ötlet! Fustel az utolsó nagy alakja e nemzedéknek. Éppen abban a pillanatban küzdi fel magát az élvonalba, amikor a történelem „átbillen”, amikor a történész tüntetően a szcientizmusba menekül, a tudományosság ködfelhőjébe rejtő-

zik, a közönség és a történeti mű közé áthatolhatatlannak látszó falat emelve. Fustel valamennyiünk álmát – a hatalmas tudás szolgálatába állított elragadó előadásmódot – valósította meg, azaz: maradandót alkotni, mint ő tette. Műve – annyi év után – ma is őrzi teljes frissességét.

Az „*Annales*” évtizede és ami utána következett

G. L. – Maradjunk még – ha egyetért vele – az említésre méltó tényeknél. Korábban, ha röviden is, de beszélgettünk már a pozitívista történetírásról, majd elidőztünk a mánál. Mit jelentett az ön számára az *Annales* iskolája? Milyen helyet foglal el ön ma a történészek körében? Hová helyezné önmagát ebben a közegben?

G. D. – Nyíltan megvallom, hogy nagyon sokat köszönhetek – mondhatni mindent – annak az irányzatnak, amelyet az *Annales* 1929 és 1940 között képviselt.

Még egyetemi hallgató voltam, a lyoni egyetemen tanultam, amikor felfedeztem ezt a csodát. És meg kell mondanom: nem történész-, hanem földrajzprofesszoraim irányították rá a figyelmemet! Nekik köszönhetem, hogy elolvashattam Marc Bloch *Az eredeti jellemek* című művét.* Egyikük bemutatott Lucien Febvrenek. Hogy miért? Mert a francia földrajztudomány képviselte ebben az időben a humán tudományok legkorszerűbb irányzatát. Valóban izgalmas jelenségek szemtanúi lehettünk e tudományágban. Tapasztaltam, mint szűrik le a tanulságokat a szociológiából, mint támaszkodnak a fejlődésben lévő természetföldrajzra, és mindig történeti összefüggésekbe helyezve vizsgálják az embert, az élő embert szem előtt tartva. Mindezek alapján, még mielőtt történész lettem volna, már földrajztudósnak érezhettem magam. Abban a kutatási szervezetben, amelyet egy bölcsészkar megtestesít, a földrajztudományi tanszéken kísérték figyelemmel mindazt az újat, ami a humán tudományokban ez idő tájt született. Roppant módon érdeklődtek a majdan *Annales*-iskola néven emlegetett jelenség

* *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*. Paris–Oslo, 1931. – A ford. megjegyzése.

megalapozása iránt. Volt egy időszak a harmincas években, amikor Raoul Blanchard tanítványai – akik Franciaország-szerte tevékenykedtek – olyan, nem egyszerűen emberi, hanem emberközpontú földrajztudomány megteremtésén fáradoztak, amelynek a földrajz – a maga legszárazabb összetevőivel: a talajtannal, az éghajlattannal, valamint a humán tudományokkal egyetemben – teljes értékű alkotórésze volt.* A francia földrajztudomány valóban és minden tekintetben átlagon felüli volt. Az *Annales*-iskola kezdetben a földrajz művelőiből toborozta legjobb tanítványait. Köztük volt Allix, aki bevezetett a tudományba, Faucher, akivel a *Mezőgazdasági Tanulmányok* sorozatát megindítottuk és Dion, aki nemcsak földrajztudós volt, hanem történészként is megállta a helyét. Valamennyiüket mesteremnek tekintem, rendkívül sokat köszönhetek nekik. A helyzet azonban változott. Miben? – kérdezhetné. E téren is hatott a szakosodás igézete. Miközben terebélyesedtek az egyetemek, egyik pillanatról a másikra szakadás következett be az emberföldrajz és a természetföldrajz között. Holott ez a tudományág éppen abból merítette életerejét, hogy egyesíteni tudta az azonos tárgyat vizsgáló különböző szemlélet- és megközelítésmódot, a más- és másfajta felfogást. Meg aztán nagyon sok terület, amely az én időmben még a földrajztudományok tárgykörébe tartozott, mára önálló tudományággá vált. Kiváltképp arra gondolok, amit ma „francia etnológia” címszóval szokás illetni, és ami a harmincas években Franciaország egyik-másik vidékéről készített doktori értekezések, monográfiák egyenes ági leszármazottja. A korabeli földrajztudósokat éppúgy vonzotta a népművészet és a néphagyomány, mint ma bennünket, de az ő érdeklődésük kutatási témájuk egész területére kiterjedt, s az előbbiek részei voltak az utóbbinak. A földrajztudomány tulajdonképpen részben saját tevékenységének esett áldozatul, az ismeretelmélet részterületekre osztotta, ivadékai lassan-lassan megfojtották.

Így tehát a földrajzon keresztül vezetett utam a középkor – s kivált a középkori falu – történetéhez. Pótolnom kellett minden

* „Emlékezzünk legalább arra, hogy a francia földrajztudomány talán gazdagabb ismeretanyagot szolgáltatott arról, hogyan éltek az emberek falun Nagy Károly vagy Szent Lajos idejében, mint a szó szoros értelmében vett történettudomány.” (Georges Duby: *Mezőgazdaság és falusi élet a középkori Nyugat-Európában.*)

hiányzó ismeretet, el kellett sajátítanom a szakma fogásait, receptjeit, amelyeket a levéltárosok képzésük közben tanulnak meg.

Mindezek ismeretében nyilvánvaló, hogy miután első küzdelmemet olyan főnök irányításával vívtam meg, akit Marc Bloch is számon tartott, s előbb Lucien Febvre, majd Braudel is bátorított, így hát – és ez büszkeséggel tölt el – az *Annales*-iskola tanítványának vallhatom magam. De hogy manapság hová lehetne sorolni engem? Melyek azok az árnyalatnyi eltérések, amelyek másoktól megkülönböztetnek? Manapság – mindenekelőtt azt kell mondanom – ezek sokkal kevésbé feltűnőek, mint negyven vagy ötven évvel ezelőtt voltak. Azonkívül, a szerencse kegyeltjeként, negyedszázadon át Párizstól távol eső egyetemeken oktattam. Kimaradtam azokból az apró csatározásokból, amelyek a fővárosban szüntelenül folytak. Nem tartoztam se egyik, se másik táborba, nem kényszerültem szakításra senkivel. Ezért értek könnyen szót a legkülönbélebb irányzatokba sorolható történészekkel. Végezetül meggyőződéseim – noha egyesek ennek ellenkezőjét szeretnék elhittetni velünk –, hogy a „jó” történelem, vagyis az újdonsággal szolgáló, bátor és élvezetes történelem Franciaországban nem egyetlen csoport vagy intézmény előjoga, hanem mindenütt művelik. S főként ne próbáljon senki – újfent – szembeállítani egyeseket, kijátszani az egyik „iskolát” a másikkal szemben! Az effajta viszálykodásnak nincs semmi haszna. Nincs több Bastille, amelyet földig kellene rombolni. Meg kell nyerni, ami megnyerhető, híveket toborozni a véleményem szerint „jó” történelemnek, de ellenségeskedés, vetélkedés nélkül. Mindaz, amit most mondok, nagyon is hétköznapi, de én tartom magam ehhez.

G. L. – Térjünk most vissza Marc Blochra! Beszélte már arról, hogy ön személy szerint, de általában a történettudomány is mennyi mindent köszönhet neki. Talán nem túlzás azt állítani, hogy *A hűbéri társadalom** vagy *Az eredeti jellemek* mindenképpen marandó, „klasszikus” művek, amelyeket újra meg újra el lehet olvasni, de az ön könyveinek elolvasása után – ez sem vitatható – kiderül, hogy Bloch munkásságának jó néhány szempontja – mondjuk ki – ma már elavult, eljárt felettük az idő. Az egyetemi

* *La société féodale. La formation des biens de dépendence. Les classes et le gouvernement des hommes.* Paris, 1939. – A ford. megjegyzése.

hallgatók érdekeit szem előtt tartva teszem fel a kérdést: Hogyan értékeljük ma Blochot? Mi az, amit életművéből maradandónak tekinthetünk? Néhány összetevője – éppen ellenkezőleg – teljesen téves volna? Röviden: Tisztázná valamelyest ezt a kérdést?

G. D. – Ne feledkezzünk meg arról, hogy Bloch életműve mégis csak fél évszázados, és a történettudomány – hála istennek – állandó, élénk fejlődésben van.

Bloch írásainak – könyvismertetéseinek, bírálatainak, amelyekkel az első megjelenést követő tíz esztendőn át fáradhatatlanul szinte elárasztotta a *Gazdaság- és társadalomtörténeti évkönyveket*,* sokkal inkább, mint műveinek – roppant ösztönző ereje semmi máshoz nem fogható. Könyvismertetései alapvetően befolyásolták jómagam és társaim gondolatrendszerének alakulását. Ezek az írások úttörők voltak a maguk nemében: szétrobbantották és kiszélesítették a középkorkutatás kereteit, s ebből a francia történettudomány ötven év óta oly sok hasznot húzott. Könyvei közül *A csodatevő királyokat*** – ezt a gondolkodásmód és az értékrend vizsgálatára irányuló úttörő munkát – tartom máig időtálló, leginkább gondolatébresztő művének, amely a jelenkori történeti kutatás egyik legeredményesebb területének is példaértékű elődje.

Azt már nehezebb eldönteni, hogy mi az, ami munkáiban idejétmúltnak tekinthető. Ami a hűbéri társadalomról alkotott felfogását illeti, inkább annak *hangsúlyaiban* volna szükséges – helyenként – ezt-azt kiigazítani. Például annak megítélésében, hogy mily módon változik a hűbéresi-vazallusi intézmények rendszerének illeszkedése a társadalom egészének fejlődési folyamatához. Vagy azzal kapcsolatban, amit a mezőgazdasági művelődésmódokról állít. Az agronómusok és a növények élettanával foglalkozó szakértők eredményei nyilvánvalóvá tették, hogy Bloch, aki cseppet sem ismerte a mezőgazdasági munkát, többször is tévedett a mezőgazdaság különféle összetevőinek fontosságát megítélve. Azt azonban nem mondanám, hogy életművének ezt vagy azt a jelentékeny nagyságú

* *Annales d'histoire économique et sociale*: ebből származik az iskolát is jelző *Annales* rövidítés. – *A ford. megjegyzése.*

** *Les rois thaumaturges. Étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale.* Strasbourg, 1924. – *A ford. megjegyzése*

részét el kellene vetnünk. Habozás nélkül tanácsolhatom tehát a fiatal kutatóknak, hogy olvassák Marc Bloch műveit. Távlátokat nyitott meg, és ha itt-ott tévedett is – megkockáztatva ilyen vagy olyan értékelést, rámutatva bizonyos összefüggésekre –, ez nem feledteti óriási érdemét, hogy kijelölte azt az utat, amelyen ma is járunk. Különösen figyelmükbe ajánlom művéből az elmélkedést, de ügyeljenek arra, hogy ne tekintsék megfellebbezhetetlen tételeknek az ő idejében jól megalapozottnak tetsző állításokat, amelyekről ma úgy véljük, hogy kívánatos volna átértékelésük.

G. L. – Igen, például ami a lovagságot illeti.

G. D. – Így igaz, vagy ami a nemességet. Hozzáteszem, hogy az ő idejében nem mérték fel kellőképpen, milyen termékenyítően hatott, hogy a középkorban sorra alakultak ki Európa déli országaiban a nyugati civilizáció különféle formái. Marc Bloch, aki hosszú időn át Strasbourgban tanított, s nagyon sokat köszönhetett a német tudománynak, korának történéseihez hasonlóan, nem tekintett túl a Loire és a Rajna között kialakult Karoling Birodalom szervezetén. Míg ma a francia középkorkutatásban, az érdeklődés jól láthatóan bekövetkezett megoszlásának eredményeképpen – ezúttal jelentőségükhöz mérten – roppant figyelmet szentelünk azoknak a vidékeknek is, amelyeket Bloch korában a frank birodalmon kívül esőnek, elhanyagolhatónak tekintettek.

G. L. – Mindenki egyetért azzal, hogy létezik az „új történelem”, s ezt – nagy egyetértésben – ugyancsak mindenki Febvre-től, Blochtól, az ön által már említett *Annales*-iskolától eredezteti. Nos, kissé hirtelenjében, önnek szegezem a kérdést: Hogyan határozná meg ezt az „új történelmet”, s mi az, ami – véleménye szerint – „újdonosságának” kétségbevonhatatlan jellemzője?

G. D. – A hirtelen jött támadásra azt felelhetem: úgy érzem, hogy a kétkedés mindenekelőtt magát a történettudományt jellemezte. A történettudomány ma jobban fel tudja mérni az elébe tornyosuló akadályokat, amelyekkel szembe kell néznie, képes minden eddiginél jobban körülhatárolni, hogy melyek azok a területek (s jól tudja, hogy ezek nem terjeszthetők ki a végtelenségig), amelyek feltárára várnak. Egyes humán tudományok fejlődése – amelyek olykor ellenlábasaiként léptek fel – kihívás a történettudomány számára. Ezek az ún. határtudományok manapság egymás után adják fel időrendellenes magatartásukat, miután mindenki meg-

győződött arról, hogy a társadalmi jelenségekkel foglalkozó kutatásokban esztelenség figyelmen kívül hagyni a történelmi távlatot. S ezzel szemben az is bizonyos, hogy a történettudományt olykor-olykor az a veszély fenyegette, hogy – miként a földrajztudomány – lemarad, mások mögé szorul. Ez aztán felrázta, jót tett neki. Azt hiszem, hogy ez a két dolog – egyfelől az a mélységes kétség, amelyet a XX. század első éveiben megálmodott történelemben való csalódás váltott ki, igen, ez a felszabadító kétség szabadította meg a történészeket a dölyftől és a hiú nagyravágyástól; másfelől pedig az a kihívás, amelyet a szociológia, az etnológia intézett hozzá – szóval, ez a két dolog alapján véve a lényegyet, a kutatás témáját illetően ösztönözte a találékonyságot.

Különösen a második tényezőt, a kihívást tartom meghatározónak. Fiatal koromban ez a kihívás a földrajztudományból érkezett, ma – igen erőteljesen – az antropológiából. Ez a lehiggadt antropológia maga is tudatosan keresi a helyét. Tisztában van azzal, hogy milyen lehetetlen helyzetben van az a kutató, aki a tényleges valóság feltárására vállalkozik, s nem elégszik meg csupán a fejében létező valóság felméréssel. A történész arra törekszik, hogy kérdésfelvetését az antropológiához hasonlóan, annak mintájára fogalmazza meg. Ezért egészen más fogalmat kénytelen alkotni a politikáról, a gazdaságról, a vallásról, mint ami a XX. század kezdetén elfogadott volt. Új kérdéseket kell megfogalmaznia az ember testi-lelki mibenlétéről, szellemiségéről. A történelem „új-donsága” jórészt ennek köszönhető. Másról is szó van, ám ez szoros kapcsolatban áll a fent említettekkel. Annak, amit új történelemnek neveznek – én, ismétlem, szívesebben nevezném ezt jó történelemnek, mert a történelem, hála istennek, mindig megújul –, a jó történelemnek tehát, úgy látszik, olyasfajta magatartást kell a magáévá tennie, hogy más, a korábitól eltérő módon (nem csak a vájtfülűek számára érhetően, másokat kizárva ezzel) adja elő azt, ami lényegében véve a mondanivaló. A már említett okokból, s főként a neki címzett kihívásra válaszul, ki kell törnie a maga szűk köréből.

G. L. – Annak ellenére, hogy haszontalanság így leszükíteni a dolgokat, mégis, szinte képletbe foglalva, teszem fel önnek a következő kérdést. Hajlandó-e kijelenteni, hogy ennek a jó történelem-

nek a sajátos voltát az adja meg, hogy alapjában véve elismeri: *a történettudomány illetékességi köre minden témára kiterjedhet?*

G. D. – Ez így igaz, azt hiszem. Egyébként Michel Serres is ezt írja a *L'Arc* című folyóiratban nemrégiben megjelent, a történeti kutatás időszerű kérdéseit boncolgató cikkében, amely mély hatást gyakorolt reám. Igen, minden történelem. Határait az szabja meg, jelenlegi életerejét annak köszönheti, hogy természettudományként szándékozik feltüntetni magát, mert ez az igény arra kényszeríti, hogy célkitűzéseit teljesen átértékelje. Ez végül is szerénységre inti, mert a történeti kutatás tárgya ugyan bármi lehet, mégis lehetetlenség – s ezt jól tudjuk – minden témát történetileg feldolgozni.

G. L. – Van ebben az állításban valami megszedítő, mert eleve kétségbe vonja, hogy a történelem tudománnyá válhat. Most ugyanazokkal a problémákkal találjuk szembe magunkat, amelyeket mindjárt a beszélgetés kezdetén felvetettünk, hiszen éppen ezt állítja a korlátlan nominalizmus is. S pontosan az effajta szédületben találják ki – véleményem szerint –, ha már így kell nevezni, az „új történelmet”. Olyasmire gondolok, mint amikor Febvre-nél megszakad a történet elbeszélése, és az olvasónak az az érzése támad, mintha egy feneketlen kútba tekintene, mert efféle mondatokba ütközik: „Meg kellene írni a szaglás, a hallás . . . , a látás történetét . . .” S e megszedítő mondat olvastán támad benne az az érzés, hogy a történelemnek minden tárgya lehet, hogy a történész érdeklődését – a szó szoros értelmében – bárminek fel kell keltenie. Mintha valami hirtelen megvilágosodna előttünk, s azért ezek a megvilágosító pillanatok mégiscsak igen megragadóak.

G. D. – Teljesen egyetértek azzal, amit Lucien Febvre ezekben a gondolatokban kifejtett. Valóban, mindaddig nem lehetünk teljesen elégedettek a történelemmel, amíg nem írtuk meg a becsület, a kenyér, az öngyilkosság, a szülés történetét. Mert a történetírás mindenekelőtt viszonyba állítás. Álmunk tehát nem más, mint hogy e viszonyok mozgásterét a végtelenség határáig kiterjesszük. Az a vágyunk azonban, hogy e seregyi téma mindegyikéhez eljuttunk egyszer, sajnos, örökre kielégítetlen marad. Vágyaink tárgyának gyarapodásával reményeink mind gyakoribb meghiúsulta is együtt jár. A lehetséges és feldolgozásra váró témák történetének megírása egy fölöttébb kézenfekvő ok miatt lehetetlen: nem maradt nyomuk.

Íme, egy újabb, a történelem „megújulását” érintő adalék: az észrevétlen nyomok felkutatására tett erőfeszítés mindenesetre mindmáig nem keltett különösebb figyelmet. Abban a hajszában, amelyet a történész – a dokumentumokat felkutatandó – megállás nélkül folytat, amikor már nagyvadra lelt, szimatának kell őt nyomra vezetnie. Vadat üzünk, s nem is eredménytelenül. Kiterjedt, de bizonytalan kimenetelű gyűjtögető hadműveleteket folytatunk még ismeretlen tájakon, apró nyomok után kutatva. Az újszerű megközelítés egyik szempontja az, hogy nem a jól látható, hanem a rejtett és a mulandó, a ki nem mondott szó és az elhallgatott mondat érdekel bennünket. Bizonyára e tekintetben válhatna gyümölcsözőbbé a kapcsolat a történettudomány és a pszichoanalitikus terápia között. A hajdan élt emberek – többek között – írórt vagy ábrázolt szövegeket hagytak maguk után. Nos, úgy vélem, hogy a leginkább felkavaró felfedezések, amelyekben ma reménykedünk, akkor születnek majd meg, ha megpróbáltuk kideríteni, mit hallgattak el – szándékosan vagy szándékolatlanul – ezek a szövegek, s mi az, amit – tudatosan vagy tudattalanul – elfedtek.

Egy új tudomány eszközeit kell tehát kialakítanunk, amelyek az eddigiéknél alkalmasabbak arra, hogy ne csak azt fedjék fel előttünk, amit elmondanak, hanem azt is, amit az emberek szándékosan el akartak leplezni, azt, ami hirtelen, néha véletlenszerűen bukkan fel, s a legtöbb esetben ki kell találni a szövegben fellelhető hézagokból.

G. L. – A történész vágyának kielégítéséről szólván – nem is kérdés, hogy ez szerepet játszik munkájában – már szóba került Freud neve. Mivel – úgymond – „feladta nekem a labdát”, mindjárt le is ütöm. Ön szerint mi a szerepe a pszichoanalízisnek a történész fáradságos munkájában? Nem arra várok választ, hogy milyen szerepet játszik az ön műveiben, hanem arra, hogy – hangsúlyozom – elvi szinten, az ön véleménye szerint, milyen *eszményi* szerepe lehet? Azért teszem ezt a megszorítást, mert úgy ítélem meg, hogy a pszichoanalízist e téren még nem használták ki ragyogó lehetőségeihez mérten, s mert abból a hatásból, amelyet mindmáig gyakorolt – e hatások pedig nem mindig adnak okot a derűlátásra – nem ítélem meg hitelesen.

G. D. – A kérdés tehát az, hogy milyen szerepet játszhat, milyen haszonnal járhat a pszichoanalízis alkalmazása a történelmi kutatás-

ban? Bevallom, hogy ezt a magam esetében – az olyanfajta történeti kutatásokban, amelyeket én végzek – nem látom egészen világosan. Mint már korábban említettem, olyan korszakot kutatok, amelyből kevés nyom maradt reánk, s ezért arra kényszerülök, hogy közösségeket, népeiségeket, társadalmakat vizsgáljak. Biztos vagyok benne, hogy nincs „közös tudatalatti”. Véleményem szerint zsákutcába viheti a történeti kutatást, ha a társadalom elemzésére olyan fogalmat vesz át, amely – így vagy úgy, de befolyásolva a kutatást, a kérdésfelvetés módját – csak az egyén, a személyiség fejlődésének vizsgálatában használható.

Persze itt vannak a mítoszok, jómagam is nap mint nap beléjük botlom, és foglalkoztat is éppen egynémelyikük. De mi, történészek, hogyan értelmezzük ezeket a mítoszokat? Azokból a nyomokból induljunk-e ki, amelyeket közvetlenül a szövegekben hagytak, vagy azokból, amelyeket közvetve, nem sikerülven kedvezőtlen színben feltüntetni az őket elítélő vagy tagadó szövegeket, avagy a jelképes ábrázolásokból? Mindig és minden esetben az *ellenőrzött* tanúságtétel segít értelmezni őket. A mi célkitűzésünk az, hogy a maguk teljességében adjuk vissza őket, megkísérelvén megállapítani, hogy mi rejlik a ki nem mondott gondolatok mögött. Azt azonban nem hiszem, hogy ez az eljárás összehasonlítható volna azzal, ahogyan a pszichoanalitikus kezeli betegét. Mert az, amire mi fülelünk, holt nyelv – ez a beszéd nem *kényszeríthető ki*.

Természetesen tudomásunk van a ki nem mondott, elhallgatott szavakról, amelyeket a történettudomány a legújabb és legígéretebb módszer igénybevételével kísérel meg előcsalni. Kétségkívül a ki nem fejezett gondolatok kutatásában lehet a leginkább segítségünkre a pszichoanalízis, elsősorban persze elmélete, s nem gyakorlata. Felhívja a figyelmünket arra, hogy nem mindent mondunk ki, hogy talán a szöveg lényege lelhető fel a homályban maradt rétegekben, s arra késztet bennünket, hogy kutassuk ezt – de ismétlem, más eljárással és az analízistől gyökeresen eltérő viszonylatban.

G. L. – Ha megengedi, szeretném védelmembe venni Freud elméletének a történelemben lehetséges és eredménnyel kecsegtető alkalmazását.

Előbb azonban tisztáznunk kell a félreértéseket. Nem tagadom, egy pillanatilag sem, hogy a pszichoanalízis a történeti kutatásban katasztrofálisnak, teljesen használhatatlannak bizonyulhat. Töké-

letesen egyetértek önnel abban, hogy határtalan ostobaság volna például arra vállalkozni, hogy egy király életrajzát – mondjuk, Fülöp Ágost lélekelemzését! – a pszichoanalitikus eljárás segítségével, fogalmi apparátusával írjuk meg. Nem tudom, hogy ennek valójában mi értelme lenne?

G. D. – Nemcsak az övét, de időben hozzánk jóval közelebb személyiségek életrajzát sem, akikről pedig sokkal többet tudunk, mint róla. A múlt idők történészeinek, elbeszélőinek gondolkodását elemezhetjük (hangsúlyozom, gondolkodását, s persze mindazt, ami a gondolatok kifejezése révén a tudatalattiból kiszűrődik), s nem lélekelemzésüket végezhetjük el, és nyilván számos olyan figura akad – mint amilyen Guibert de Nogent* is –, aki az analitikus kerevetére kívánczik. A már említett Guibert de Nogent szerzetesként, egy Laon vidéki monostorba visszavonulva élte le életét a XI. század végén, a XII. század elején. Az anyja kibírhatatlan teremtés volt. Guibert de Nogent egy napon hozzákezd, hogy megírja, elbeszélje mindazon események történetét, amelyeknek híre eljutott hozzá, és amelyek ürügyül szolgáltak arra, hogy saját agyszüleményeit kivetítse. A saját élettörténetét is elmondja, születésétől kezdve: az anyai öltől, a kasztráláson és a Szűzanya látásán át apja hibáztatásának mindegyre visszatérő gondolataig semmit ki nem felejt. Egyszerűen csodálatos. Az övéhez hasonló eset – annak ismeretében, amit Freud és követői hagytak reánk örökölni – lehetőséget nyújt arra, hogy elmélyültebb elemzésnek vessük alá azt, amit Guibert, de korának többi szerzetese is elmondhatott a társadalomról, például a házasságról. Ezen a ponton azonban megálljt kell parancsolnunk magunknak, további következtetéseket már nem vonhatunk le.

G. L. – Ismétlem, teljesen egyetértek önnel. Beszéltünk már vulgármarxizmusról, de létezik egy még vulgárisabb pszichoanalízis is. Vannak emberek, akik nem tudnak úgy ránézni egy töltőtollra, hogy az tüstént ne a férfi nemi szerv képzetét idézze fel bennük, ne annak jelképét lássák benne. Azt hiszem, az ilyenfajta „pszichoanalízis” valóban teljesen érdektelen – nemcsak a történettudományban, hanem másutt is.

* Guibert de Nogent: *De vita sua*. In: Migne, PL 156, col. 837 sq.

Nem kell azonban ilyen mértékben vulgarizálnunk ahhoz, hogy a történész tévedésbe essen és elhiggye: a pszichoanalízis a „személyiség”, az „egyen” „nyitjául” szolgálhat számára. Most olyasmire hivatkozom, ennek bizonyosságául, ami mindkettőnk előtt ismeretes. Néhány évvel ezelőtt Little professzor előadását hallgattuk Damiániról* az ön szemináriumán, s ő megpróbálta hasonló módon felfedni e személyiség nyitját. Az eredmény – úgy emlékszem – lehangoló volt. Úgy éreztük, leegyszerűsítette a kérdést, de ez a csodás személyiség, cselekedete, műve minden ízében ellenállt kísérletének. A szövegek mindegyike jóval többet árult el, mint amiről ő beszélt, s jóval „hitelesebbnek” tetszett, mint a róluk szóló magyarázat. A zár – túlságosan is nyilvánvalóan – bonyolultabb volt, mintsem ez a kulcs nyithatta volna.

Nincs értelme azt hinni, hogy a pszichoanalízis minden körülmények között – mint ez esetben is – gépiesen alkalmazható, abban a hitben leledzve, hogy terápiájával, kerevetével, puhatolódzásával minden további nélkül, csak úgy, áttelepíthető a történettudományba.

Freud hozzájárulása – a bennünket foglalkoztató kérdés szemszögéből – másutt keresendő. Rövid kitérőt tesztek, bebizonyítandó, hogy amikor egy irodalmi szöveget olvasunk, a freudizmus alapján kétféleképpen értelmezhetjük. Vagy megpróbáljuk – a szó igazi értelmében – „analizálni” és összevetni egy tökéletesnek feltételezett egésszel, a szerző tudatalattijával, vagy annak tekintjük, ami: töredéknek, amelyben a tudatalatti (nem valakinek a tudatalattija) megnyilvánul. Az első eset, azt hiszem, a legrosszabb példa arra, hogy mit nyújthat eredményként – Marie Bonaparte sikerületlen Poe-elemzése erről tanúskodik – a legalaposabb lelkezés legkiélezettebb értelmezésmódja. A második eset az, amikor felteszik, hogy a szöveg nem *valakiről* mond valamit, s hogy azt a jól bevált rendőrségi vizsgálati módszerekkel kell vallomásra bírni. De szóljon bármiről is, csak a vágyát kifejezni akaró embernek mint olyannak a megnyilvánulását láthatjuk benne. E tekintetben példamutató Freud remek elemzése (*Der Sandmann* – „a homokember”)

* Damiáni Szent Péter (1007–1072) a későbbi VII. Gergely támogatója, az egyház megreformálásának egyik kezdeményezője, költő és vitairatok szerzője. – *A ford. megjegyzése.*

A nyugtalanító különöességben. Cseppet sem vagyunk kíváncsiak arra, amit a szövegből Hoffmann* tudatalattijáról megtudhatunk, mert az ő tudatalattija – hacsak nem az *Ici Paris*** olvasójáról van szó – cseppet sem érdekel bennünket, hanem kizárólag a szöveg, amely – egyedül a lángészre jellemző csodás nyelven – arról a szorongató érzésről (a kasztrációtól való félelemről) vall, amely valamennyiünket hatalmában tart.

A kérdés – egyenlő feltételek mellett –, azt hiszem, a történelem esetében pontosan ugyanígy vetődik fel. A történésztől nem azt várjuk, hogy Fülöp Ágost tudatalattijának titkairól fellebbentse a fátylat, nem is azt, hogy valamiféle, nem is tudom, miféle „közös tudatalatti” működésmódjáról árulkodjon. Freud mindenekelőtt és nagy általánosságban nem állít egyebet, mint hogy bárminemű emberi kapcsolat kialakulását megelőzi az, hogy az emberek mindenekelőtt férfinak, illetve nőnek vallják magukat, és mint ilyenek keresnek kapcsolatot egymással. Ezáltal arra is megtanít bennünket, hogy kellően fontos szerepet tulajdonítsunk a vágy és az élvezet igényének. Milyen vágy, miféle élvezet tárgya a hatalom? Milyen szerepet játszik a vágy egy lázadásban? Mi történik az úr és a lázadó között? Miféle élvezet vész el azáltal, hogy az emberek tömeget alkotnak?

Szóval ezt cselekszi, meglehetősen jól, egy olyan ember, mint Legendre – elemző és kánonjogász egyszerre –, akinek tevékenységét nagyra becsülöm. Azt hiszem, ezt tette lehetővé Lacan is.

G. D. – Ebben készséggel egyetérték önnel. Ismétlem: értelmetlen volna a pszichoanalitikus elemzést a történelmi kutatásban módszerként átvenni. Freud viszont, aki megmutatta nekünk, hogy mi a vágy, és milyen kapcsolatban áll a hatalommal, lehetővé tette – ebben biztos vagyok –, hogy másféleképpen fogalmazzuk meg a történelem kérdéseit. Az is bizonyos, hogy tanítása nagymértékben befolyásolta azt, hogy ma milyen kérdéskört vizsgálók, amiként azt is, hogy érdeklődésem az anyagi és a szellemi, az erkölcs és a

* Vö. E. T. A. Hoffmann: *Der Sandmann* c. novellájával, amely magyarul *Coppélia* címen jelent meg. – *A ford. megjegyzése.*

** Népszerű emberek, sztárok magánéletének titkait kitergető, több millió példányban megjelenő pletykalap. – *A ford. megjegyzése.*

viselkedés, a megálmodott és a megélt között feszülő kapcsolatok felé fordult.

G. L. – Szóba került már az antropológiához fűződő viszonya. Térjünk vissza erre, ezúttal pontosabban fogalmazva. Azt hiszem, hogy ma már elég világosan látjuk, hogy a különféle tudományok rengeteg ismeretet halmaztak fel. E tudományok sokat fejlődtek, így a túlságosan nagy tévedés kockázata nélkül nevezhetjük meg azokat a tudósokat, akik valóban kifordították a világot sarkaiból és új gondolkodásmódokat honosítottak meg Franciaországban századunk első évtizedeiben. Három kiemelkedő egyéniséget említek (persze nemcsak őket, hanem másokat is ide sorolhatnánk): Mauss, Granet és Dumézil. Mauss – úgy vélem – nyilvánvalóan hatott önre a tekintetben, hogy alapjában véve ő volt az első, aki megkísérelte szigorú rendszerbe foglalni a javak körforgásának más, nem a hasznot hozó cserén alapuló formáit. Dumézil hatását is hasonlóképpen erősnek látom, nevezetesen éppen a manapság végzett, a hármas felosztásra, hármas funkcionalitásra irányuló kutatásában. Bár nincsenek egy véleményen, de a dumézili indítást ugyan ki ne ismerné fel? Granet pedig, a kínai társadalom és filozófia kutatója, véleményem szerint nagymértékben befolyásolta azt a nézetét, hogy nincsenek „természetes” gondolatok, mozdulatok, hogy minden a történelem tárgya lehet.

Szólna néhány szót arról, hogy milyen hatást gyakoroltak önre ezek a tudósok, valamint a nyomdokukba lépők?

G. D. – Pályafutásom fordulóponthoz érkezett, amikor megismerkedtem az antropológiával, mely azonmód eltérített. Ezért negyedikként – a már felsoroltak mellett – Lévi-Strauss nevét említeném. Valóban volt egy időszaka életemnek, amikor meglehetősen nagy érdeklődéssel kezdtem olvasgatni mindazt, amit a néprajztudósok, később pedig az antropológusok írtak. Mivel olyan civilizációkkal foglalkozom, amelyek időben kétségkívül éppoly távol esnek tőlünk – legalábbis bizonyos vonatkozásban –, mint földrajzi fekvésükből adódóan az ún. „egzotikus” civilizációk, olvasmányaim igen nagy mértékben hatottak rám, különösen a jelenségek megközelítésmódját értékeltem. Nézzük például Mausst! Nyilvánvalóan az ő cseréről szóló munkái tették lehetővé

számomra, hogy megkérdőjelezzem mindazt, amit addig a virágzó, érett középkor gazdaságáról – tágabb értelemben a hatalom módzatairól, végeredményben a társadalom egész felépítéséről – írtak.*

Alapvető olvasmányaim közé tartozik mindmáig az, amit az Afrika-kutató etnológusok (gondolok itt Althabéra vagy Meillas-soux-ra) a földrésről vagy a környező szigetekről a tájék és a vallási képzetek viszonyát vagy a családban, a termelési viszonyokban végbemenő folyamatokat feltárva írtak és írnak ma is; akár a képzelet és a társadalmi valóság közti viszonyokról van szó, akár a rokonsági viszonyok szerepéről – elgondolkodtató, amit írnak. Hangsúlyozni szeretném tehát, mennyit köszönhetek ennek a tudománynak. Ugyanazt a szerepet töltötte be az életemben, mint – ahogy már említettem – a földrajztudomány, még mielőtt tudományos kutatásokat folytattam volna. Az is biztos, hogy az efféle tudományok szakembereihez érzem magam a legközelebb állónak. Tőlük várom a legerősebb ösztönzést, azt, hogy felgyorsítják végre azt a folyamatot, amely eddig ismeretlen módszerek, elmosódott nyomok felfedezésére képesíti majd a történettudományt.

G. L. – Az az érzésem, hogy a történészek azért nem érdeklődtek egyáltalán vagy csak kevéssé a rokoni viszonyok iránt, mert nem volt meg bennük az az elfogulatlan távolságtartás, amelyet ön az etnológusoktól lesett el, s ami végül is lehetővé teszi, hogy a családot, egy bizonyos típusú családot, amely állítólag a miénk öse, úgy vizsgáljon, mintha az valóban teljesen különbözne a miénktől.

Az etnológia legfontosabb hozadéka bizonyára az, hogy megértette velünk: az, ami a legnyilvánvalóbbnak, „magától értetődőnek”, örök érvényűnek látszik (mint konyhaművészetünk, halálunk, nemünk, családjunk), különbséget is takar – a kultúra terméke és a történettudomány tárgya.**

* Lásd például a *Katonák és parasztok* című művet, melyben Duby arról ír, hogy a korai középkor valós „gazdasági alapjainak és hajtóerőinek” meghatározásában „a mai közgazdászok észrevételei sokkal kevésbé voltak segítségemre, mint az etnológusok megjegyzései”.

** Hozzáteszem még ehhez, hogy talán az etnológia megismerése bátorította a történelemet arra, hogy „múltunkra” *tiszteletlenül* tekintsen, kiváltságaitól és varázserőjétől megfossa; ez mentette fel a királysírok őrzőjének szerepköréből. S ugyan-csak az etnológia hatására foszthatta meg Duby „középkorunkat” mítoszaitól,

G. D. – Azt kell azonban mondanom, hogy mindezek ellenére – két okból is – nehezebb helyzetben vagyunk, mint az etnológusok. Először is – s ez nyilvánvaló – nem kérdezősködhetünk kedvünkre az általunk vizsgált népesség körében. Meg kell elégednünk a már rögzített, lezárt, talán nem is legjellemzőbb szövegtöredékekkel, amelyeket – a véletlen folytán – nem titkoltak és nem fojtottak el. Az anyag, amelyből tájékozódhatunk, nem gyarapodik, egyszer s mindenkorra zárt egészet alkot. De más is nehezíti helyzetünket. Rokoni kapcsolatrendszerünk – ön mondta – közvetlenül abból származik, amit vizsgálat tárgyává tettem. Az évszázados távolság folytán persze változott a helyzet, ezért jogosult a múlt tanulmányozása, és ez ösztönöz arra, hogy a család régészeti kutatásába belekezdjek. A XII. századbeli Európa családmódellje – ami engem érdekel – egyben az én családomé is. Az akkori társadalom mégiscsak a mi társadalmunk, nem idegen számunkra. Meggyőződésem, hogy az akkoriban uralkodó ideológiai nevelés hatása alól még ma sem szabadultunk fel teljesen. Hosszú idő óta élő, a múltra emlékeztető szokásainkból, cselekedeteinkből és gondolkozás módunkból adódóan e rendszerből sok mindent „magától értetődőnek” tartunk. Túlságosan rabjai vagyunk még az ideológia tovább élő hagyományainak, semhogy misztikus tartalmától egy csapásra megfoszthatnánk őket. Jelen pillanatban például a hűbéri korszak házassági intézményét kutatom. Nyilvánvalóan mindent megte-

mutathatta ki – bizonyos vonatkozásban – azt a hasonlóságot, ami egy Amin vagy egy Bokassa és az ezredfordulónak még a Római Birodalom tökéletesen kiüresedett álmvilágában élő, a Rómát jellemző külsőségek súlya alatt nyögő barbár törzsi vezérei között figyelhető meg. Ez vezérli, amikor rámutat arra, mennyire neveltségessé válik az a kultúra, amelyben „... a díszes cicerói retorika szólt az üvegyöngyökkel ékesített, a hasztalan lovaglásban elcsigázott katonai vezérek fülében...” – Lásd *A katedrálisok kora*. 33. lap (Idi Amin Dada tábornok: [1925?] a hetvenes évek hírheft, véreskező diktátora, akit – a nemzetközi közvélemény nyomása ellenére – csak államszínnyel tudtak eltávolítani a hatalomból. – Jean-Bédél Bokassa [1921]: a Közép-Afrikai Köztársaság 1966-ban puccsal hatalomra került elnöke, aki I. Bokassa néven 1976-ban császárrá koronáztatta magát. A kannibalizmussal is megvádolt „császár” önkényuralmát 1979-ben döntötték meg. A felelősségre vonás elől Franciaországba menekült „politikust” hazatérése után, 1986-ban előbb halálra ítélték, majd a halálos ítéletet 1986-ban életfogytiglani kényszermunkára változtatták. – *A ford. megjegyzése.*)

szek azért, hogy megszabaduljak a nyakvastól, amely a múlthoz köt. Mindenekelőtt nem feledkezhetem meg arról, hogy értesüléseink java része ebből a korszakból egyházi férfiúktól származik. Ez idő tájt csak ők írtak, következésképpen egyedül ők szólnak hozzánk közvetlenül. Felesleges is megjegyeznem, hogy a házasságról nem ők a legilletékesebb hírforrások. Ezek a papok – ebben az időben csak a férfiak írtak – nőtlenséget fogadtak, s ez elvben együtt járt egyfajta szűzies önmegtartóztatással. A házasságot megvetették, félték tőle, szégyellve ugyan, de vágytak is rá, ami agresszívvá tette őket. Ilyen körülmények között hogyan is látták volna világosan a házasságot, hogyan is ítélték volna meg, miként vélekednek róla az emberek, hogyan is jelölhetnék volna ki a házasságot valóban megillető helyet az értékrendszerben? Tanúságtételeiket kritikának kell alávetni ahhoz, hogy – mint a vízjelből a bankjegy hitelességét – következtethessünk belőlük azokra a valóságos viselkedésmódokra, amelyek ellen ezek a tanult egyházfiak minden erejükkel küzdöttek, s amelyeket próbáltak megjavítani, saját elképzeléseik szerint átalakítani, s megkísérelték elfogadtatni, betartatni az általuk megtestesített erkölcsös magatartásmintát.

Van azonban egy másik, ennél kényesebb nehézség is. A házasság intézményét meghatározó szabályok és szokások összessége – amely még a XI–XII. században alakult ki – a társadalmi viszonyok mindmáig alapvető keretéül szolgál. Ezek a szabályok és szokások közvetlenül érintenek engem is, így tehát nem vagyok azonos helyzetben a viszonylag objektív kérdéseket feltevő etnológussal (hiszen tudjuk, teljes objektivitás nem létezik), aki a pápuákat vagy Mali lakosait próbálja szóra bírni.

Bizonyára számtalan tényezőt egészen másként értékelek, mint egy idetévedt, idegen megfigyelő tenné. De nála jóval többet értek abból, amit egy, az ezredforduló idején élt ember elmond, mint a Pápua szavaiból, még akkor is, ha beszélem nyelvét, és a közlés megfejtése során nem keverek bele merőben idegen elemeket. S az a tény, hogy magam is érintett vagyok, fokozza szenvedélyemet, ami – mint már beszéltünk róla – nem elhanyagolható szempont.

G. L. – Egyetértés alakult ki köztünk abban a tekintetben, hogy – nagy vonalakban – a „minden történelem”-felfogást csakúgy elfogadhatjuk, mint az „új történelem” fogalmát (új témák, új kifejezésmód, új módszerek megjelenését, illetve alkalmazását).

Mindezek következtében valóban új fogalom körvonalazódik a történelemről. Az új módszerek között akad azonban egy, amely megkísérelt egyfajta függetlenségre szert tenni, önállóságot kivívni magának. S most az a látszat alakul ki, mintha ez az önállóság, amely eleinte az új témák osztályrésze volt, már önmagában is érték volna, mintha már – a korábbival ellentétben – ez határozná meg, hogy mi az érdekes és mi az érdektelen téma, attól függően, hogy hasznos-e vagy sem. Bizonyára sejti, hogy a „mérésről” van szó. Szeretném hallani erről a véleményét, nemcsak mint középkorkutatót, akinek ez ügyben szükségképpen meg van kötve a keze,* hanem a történészét is. Mi a véleménye: „mérhető-e mennyiségekben” a történelem?

G. D. – A történészek megrökönyödtek eme új módszer láttán. Némiképpen hasonló ez ahhoz a jelenséghez, amelyet a festészet történetében tapasztalhattunk. A festők még a részletekkel bíbelődtek a műteremben, amikor elkezdték a tubusos festékek gyártását, s így, felszereléssel a hátukon, végre kiléphettek a műteremből: „Á, örülök, hogy látom, Courbet úr!” – A számítógép mint eszköz másfajta munkamódszereket és feldolgozásmódot kínál, a korábbiakétól eltérő felmérést tesz lehetővé. Én mindezt kissé a kívülálló szemszögéből ítélem meg, noha Mâcont és vidékét kutatva jómagam is számításokba bocsátkoztam, mindenekelőtt a szavakkal kapcsolatban. Képzettségem, amelyet a földrajz tudományában szereztem, fogékonnyá tett a statisztikai megközelítésmód iránt (sorozatokat képezni, görbéket rajzolni, s a görbék leolvasásából megállapítani, melyek azok az időpontok, amikor a változások bekövetkeztek). Ezért tehát állíthatom, hogy nem csupán a számítástechnika fejlődése terelte ebbe az irányba a kutatásokat. Hogy mire alapozom ezt? Vegyük ismét az előző példát, a festészetet! Aligha kezdtek volna tubusos festékeket gyártani, ha a festők már nem szánták volna el magukat arra, hogy kivonulnak a műteremből. S hasonlóképpen, mi is, amikor olyan, kutatásra váró új témákra bukkantunk, amelyek nem időponthoz köthető esemé-

* Csak a XII. század utolsó negyedében követhető a gabona árának változása, csak ekkor válik lehetővé Európában a gazdasági jelenségek számszerű megközelítése; ez a határa „a mennyiségek mérésén alapuló történelemnek” (Georges Duby: *Katonák és parasztok.*)

nyek voltak, hanem hosszú és hullámzó folyamatok, nagy mennyiségű és hosszabb időszakra vonatkozó, de eltérő jellegű adattömeget (amelyet már „időzíthettünk” pontosan, mert sorozatot alkotnak) voltunk kénytelenek rendszertelenül feldolgozni. Ezeket az adatokat akkor dolgozzuk fel megfelelően, ha szabályszerű könyvelést végzünk, és csoportokba rendezzük a különféle összetevőket.

Az eljárás akkor válik hasznosíthatóvá, ha nagy mennyiségű s főként mindvégig azonos jellegű (tehát az idők folyamán nem változó) adattal dolgozunk. Efféle adathalmazmal szolgálnak például az iktatókönyvek, amelyekbe pontosan bejegyezték, mikor érkezett be, illetve hagyta el ezt vagy azt a kikötőt egy hajó, vagy az adófizetésre kötelezett családfelek nevét, az egy műhelyben dolgozóknak kifizetett bért. Ilyen nagy mennyiségű adat attól kezdve halmozódik fel – tehát viszonylag későn –, amikor a közigazgatási gépezet már bizonyos fejlődési fokot ért el, kellő érettségre tett szert. Ez az állapot Európa egyes térségeiben legkorábban a XIV. században, általában a XV. században következett be. Következésképpen elsősorban az új- és legújabb kori történészek élhetnek – vagy legalábbis élhetnének – efféle adatgyűjtéssel, és a dokumentumok feldolgozásához igénybe kell venniük olyan eszközöket, mint amilyen a számítógép. Ezt meg is tették, és látványos sikereket értek el egyes tudományterületeken, így a történeti demográfiában (a XVII. századtól kezdve) vagy az áruk és bérek történetének kutatásában, s az eredmények – amelyek minden esetben bámulatba ejtőek – fenekestől felforgatták tudományágunkat.

Meggyőződésem, hogy a középkor, illetve az ókor kutatójának is ily módon lehet és kell feldolgoznia – effajta feldolgozásra egyébként alkalmas – dokumentumanyagát, példának okáért a hiedelmeket, a gondolkozásmódot, az érzékelést, a szókészletben testet öltő világszemléletet, vagy – más vonatkozásban – a régészet rétegtanának alapvető kutatási anyagát megtestesítő kerámiatöredékeket.

Mindamellet ez a módszer – pótolhatatlan hozadéka ellenére – veszélyeket is hordoz magában, mégpedig szakmai-etikai veszélyeket. E módszer alkalmazása bizonyára hozzájárul a kutatásban dolgozók proletarizálódásához. Darabbérben fizetett „munkásokat” igényel, akiknek feladata nem lelkesítőbb, mint azoké, akik futószalag mellett dolgoznak, és naphosszat kártyákat lyukasztá-

nak, s nem mindig látják világosan, mire jó, mit eredményezhet munkájuk. Van azonban egy ennél súlyosabb probléma is. A mérés, a statisztikai adatsorok felállítása, a számtani feldolgozás a tudományosság látszatát kelti. Elhitei – hangsúlyozom: elhitei –, hogy olyan pontos és megbízható eredményekkel szolgál, mint a természettudomány. Megközelítően három tizedesnyi pontossággal határoznak meg egy-egy viszonzyszámot, arányt. És csak ritkán tudatosul a kutatókban, hogy ez a nevelésesen pontos szám volta-képpen nem jelent semmit, mert azok az adatok, amelyeknek alapján kiszámították őket, hiányosak, nem teljesek vagy éppenséggel nem győntetűek.

E módszerek alkalmazása tehát nem egyeztethető össze az objektivitásra törekvő kételkedéssel, ellenkezik az olyannyira kívánatos mértéktartással, amely az utóbbi időben a történészek sajátja. Megakadályozza, hogy kételkedjünk önmagunkban. Sőt, attól tartok: megbénítja a bíráló szellemet. Amikor a mérést túlzásba viszik, ez füstfelhő gyanánt beboríthat mindent, ürügyül szolgálhat. Hány középszerű elmének sikerül ezáltal jelentősebbnek látszania, mint amilyen valójában!

Másrészt, amikor számítógéppel dolgozunk, minden a program kidolgozásától függ – ez pedig igen nehéz vállalkozás. S kérdelem én, vajon a vizsgált jelenség nem szenved-e meg, hogy merev, már korábban kialakított, önmagától működő és nehezen változtatható rendszerbe próbálják beleszorítani?

Látja, ezek a fenntartásaim. Ennek ellenére továbbra is úgy vélem, hogy az adatok egy részét csak ily módon lehet érvényesen feldolgozni, de elengedhetetlen, hogy – miután kihasználtuk e módszer előnyeit – visszatérjünk a „klasszikus” kutatómunkához. Kifaragok erre egy példát. A számítógépbe betáplálunk néhány XII. században írott krónikát, s az általunk szerkesztett program eredményeképpen tökéletesített cédulaanyagot kapunk. De nem többet! Nélkülözhetetlennek tartom, hogy a cédulaanyag elkészülte után visszatérjünk az anyag természetes „feldolgozásmódjához”: az olvasáshoz.

Újra és újra olvassuk el a szöveget! Olvasás közben születnek – mint kipattanó szikrák – a legjobb ötletek. Olvassuk hát el újra a dokumentumokat, amikor megtehetjük, hacsak nem annyira hasz-

nálhatatlanok – ilyen egyébként alig akad köztük –, hogy lehetetlen vagy értelmetlen újraolvasásuk.

G. L. – A közkeletű kifejezésmódban magában – mennyiségi szempontból értékelő, kvantitatív történettudomány –, amelyet a történészek többnyire nem is használnak, nem rejlik-e az a veszély, hogy a történettudomány megosztható, egyfelől minőségi, másfelől mennyiségi történelemre, az előbbit pedig többé-kevésbé lebecsülik, és egyedül, valóban „tudományosnak” az utóbbit tartják? Holott a valóságban – a mérések végeztével és azokat követően –, mint ön is állítja, a történésznek ismét csak az olvasottakra, a képzeletére, azaz a minőségre (ahonnan elindult) kell hagyatkoznia, mert valójában minden a program meghatározásától függ.

G. D. – Pontosan ezért ösztöngöm, hogy ezeket a módszereket főként az alapjában véve hagyományos kutatómunka közbenső szakaszában alkalmazzuk, s ne engedjük, hogy eluralkodjanak. Elsősorban azért, mert ezek az eljárások – a régészeti ásatásokhoz hasonlóan – idő- és emberigényesek. Hozadékuk tekintélyes, különösen azért, mert ezek a régészeti ásatások (amelyeknek célja az élet tárgyi bizonyítékainak feltárása) olyan tényeket tettek nyilvánvalóvá, amelyek homlokegyenest ellentmondanak annak, amit a szövegekre támaszkodva – például, hogy milyen volt a megerősített települések népsűrűsége a XI. században vagy a fazekasok üzleti tevékenysége a XIV. századbeli Franciaországban – bizonyágnak hittünk. S ez csodálatos, termékenyítő ösztöngést ad nekünk. De ez a fajta kutatás újra csak szigorúan rangsorolt kutatócsoportot igényel: vezetőt, aki ötletekkel szolgál, a proletariátus legszegényebb rétegéből verbuválódó „tereprendezőket” és félproletár státusban lévő dolgozókat, akik a cserépdarabokból újra edényt csinálnak. S főként: ez a munka vagy rengeteg pénzt, vagy rengeteg időt emészt fel. Nemrég olvastam egy kiváló doktori értekezést, amely egy húsz éven át tartó régészeti ásatás eredményeit adja közre. A szerző egy eldugott kis falu – egy gombostűfej Provence térképén – lelőhelyén végzett ásatásokat. Mesés, ami ebből az értekezésből élénk tárul. Gondolja, hogy valaki ezt a húszévi gondos munkát másutt – de elég közel az eredeti helyhez, hogy a leletek összehasonlíthatók legyenek –, majd megint másutt újrakezdené? Holott elég kiterjedt területről begyűjtött tárgyi bizonyítékot kell

összevetnünk ahhoz, hogy valóban jellemzőnek tekinthessük mindazt, amit a különféle helyeken feltártak.

G. L. – Úgy vélem, természetes, hogy e rövid áttekintés – Lambert-től a *számítógépek* alkalmazásáig – végére érve, arra lennék kíváncsi, hogy most mit kutat éppen, milyen munkatervet dolgozott ki?

G. D. – Mint tudja, éppen most fejeztem be egy könyvet, amelyben azt vizsgálom, hogyan alakult a három funkció eszmetanának története a XI–XII. században és a XIII. század elején Franciaországban. Egy akkor még nem létező intézmény, a rendi országgyűlés világnézeti alapjait próbáltam meg feltárni, mert erre az alapra épül a forradalom előtt fennállt monarchikus államrend tartószerkezete.

Azaz, első ízben vizsgálom – az eredetéig visszamenve – egy ideológia, egy társadalmi és hatalmi ideológia történetét, megkísérelve persze az ezeket az anyagtalán szabályokat alakító tényezőket összekapcsolni mindazzal, amit egyébként – más módszerekkel – az anyagi természetű létfeltételek fejlődéséről tudhatunk.

Másrészt hosszasan, nagy körültekintéssel kutatom a hűbéreinek nevezett társadalom rokonsági viszonyait. Ezt a kérdést – azt hiszem – az elsők között kezdtem tanulmányozni nemzedékemből, majd huszonöt évvel ezelőtt. Öt év óta pedig munkatársaimmal a rokonsági rendszerek felderítésére összpontosítjuk kutatásainkat. Részeredményeket már közreadtunk. Jómagam az elmúlt esztendőben egy, a házasság témakörét elemző rövid, még igen kezdetleges, csupán „kísérlet”-nek tekintendő esszét jelentettem meg az Amerikai Egyesült Államokban.*

* *A házasság a középkorban (Medieval Marriage.* Baltimore, 1978) című munkáról van szó. A családról és a nemi kérdésről ígertzett, Duby által irányított, illetve kezdeményezett kutatásokra lásd a *Család és rokoni viszonyok a középkori Nyugat-Európában* című tanulmánykötet cikkeit, amelyek előadás formájában az azonos címmel megrendezett tudományos tanácskozáson hangzottak el. A kötetet – amely a római Francia Akadémia sorozatának XXX. köteteként jelent meg 1977-ben – Georges Duby és Jacques Le Goff szerkesztette és látta el bevezetéssel. Lásd még Duby: *A házasság a késő középkori társadalomban. (Il matrimonio nella società alto-medievale.)* Settimana di Studio del centro ital. di studi sull' alto Medioevo, 24. Spoleto, 1977.

Az ilyenfajta, a társadalom újratermelésének módjára irányuló vizsgálódásnak számos terület – az erkölcs, a teológia, a biológia, a nemiség, az ideológia, a vallás, a napi megélhetés – szempontjait kell egyszerre figyelembe vennie, és egymástól igen eltérő jellegű dokumentumok – levéltári anyagok, végrendeletek, családtörténetek, temetési leletek, szerelmi költemények, a lakóhely régészeti feltárása, liturgikus könyvek, középkori verses regények, krónikák stb. – feldolgozását igényli. Azt várom e kutatástól, hogy jobban megvilágosodjék előttünk, mit tekinthetünk alapszerkezetnek a középkori társadalom történetében. A tematika irdatlanul nagy, és az az érzésem, hogy a terület kutatása az én életemben semmiképpen sem zárul le. Hogy mi lesz a sorsa, hogy a kutatási eredményeket milyen formában hozzák nyilvánosságra – nem tudhatom. Mindenesetre most ez a fő kutatási területem. Persze közben sem téveszttem szem elől annak vizsgálatát, ami mindig is mélységes érdeklődést váltott ki belőlem, hogy milyen viszonyban van egymással a magaskultúra – kiváltképp a művészi kifejezés –, valamint a civilizáció egészének fejlődése.*

* „E könyv célkitűzése az, hogy legalább utaljon arra a néhány esetre, amikor az ember gondolata és azok a formák, amelyek ezt a gondolatot nem szavakban, hanem másképpen fejezik ki, s végezetül a világ, amelyben ez a gondolat és ezek a formák születtek, harmonizálnak egymással” (*Szent Bernát. A cisztercita művészet.*). Lásd még az idézetet követő részletet az olyanfajta „átfedésekről” – kölcsönös függésekről –, amelyekről „mind ez ideig egyetlen módszerrel sem sikerült biztonsággal állást foglalni”.

IV. Marx és a fürdővíz

Útirány

G. L. – A következőket javasolnám: ahelyett, hogy általánosságban filozofálgatnánk, s még inkább: politizálgatnánk a marxizusról, vizsgáljuk meg, hogy ténylegesen milyen szerepet játszott most és valaha a történész munkájában; mennyiben járult hozzá ehhez a tevékenységhez?

G. D. – Abból indulok ki, amit ön kiválóan megírt a *Joszif Sztálin halála* előszavában, különbséget téve tudományos és vulgáris marxizmus között. Jómagam valamelyest eltérően jelölném meg a különbséget: a marxizmus mint a történelemtől vallott nézetek rendszere más, mint a politikai rendszerek szolgálatában álló marxizmus.

Bevezetésként röviden elmesélem a magam esetét. Nagyon fiatalon ismerkedtem meg a marxizmussal, 1937-et írtak. Abban az évben sok filozófiát tanultunk. Történelemtanárunk néhány órát szánt arra, hogy megmagyarázza nekünk a marxizmus elméletét. Sohasem felejttem el, hogy ekkor hallottam először az extraprofitról, az osztályharcról, a termelési módról, a termelési viszonyokról és így tovább. Azt hiszem, tanárom nem volt elkötelezett (vagy ha az volt is, inkább a jobboldal irányában), de tisztában volt vele, hogy tanári feladatát látja el, amikor bennünket, fiatalokat megismertet azzal, ami akkortájt még meglehetősen ismeretlen volt értelmiségi körökben. Mindenesetre az olyan korú fiatalok, mint én, nem ismerték.

Hozzáteszem, hogy ebben az időszakban, 1936-ot* követően, a kommunista eszmének nem sok híve volt sem a diákok, sem a

* Franciaországban a parlamenti választásokon a Népfront győzött, és Léon Blum vezetésével baloldali kormány alakult. – *A ford. megjegyzése.*

tanárok körében. (Ráadásul a miénk egy kis, vidéki gimnázium volt.) A tanárok döntő többségének politikai nézeteit valamiféle ködös, eltérő színezetű, olykor forradalmi szocialista beállítottság jellemezte. A diákokat viszont – már amennyire emlékszem – inkább az anarchizmus vonzotta. Szenvedélyes érdeklődéssel követtük a spanyol polgárháború eseményeit, különösen a spanyol anarchista szövetség ténykedésére figyeltünk. Gondolkozásmódom formálódásában – ami tehát személyes sorsomat illeti – a marxizmus-sal való ismerkedés kezdettől fogva elkülönült attól, ahogy e tanokat politikai szervezetek önös céljaikra felhasználták. Ezért teljesen elfogulatlanul ítélem meg. Sőt, ez könnyíti meg a válaszadást arra a kérdésre, amelyet előadásaim után gyakorta hallottam, amikor azt suttogták az emberek: „Nem marxista ez a Duby?” A marxizmus soha nem váltott ki belőlem lelkesült politikai támogatást, nem tartottam megfellebbezhetetlen dogmának. Egy elemzési módszernek tartom a sok közül. Igaz viszont, hogy heurisztikai ösztönzőereje rendkívüli.

Térjünk vissza azonban az eredeti kérdésre, arra, hogy milyen szerepet játszik a marxizmus a francia történettudományban. Jóval jelentékenyebbet – úgy hiszem –, mint amennyit ma hajlandóak vagyunk beismerni. Meg kell mondanom, hogy megütközöm, valahányszor – időről időre – ilyen durva és zavarósnak tekinthető kijelentéseket hallok történészek szájából: „Mi? A marxizmus? Az sohasem számított!” És például Georges Lefebvre – kérdem én? Igen tekintélyes része annak, ami a francia történettudományban érdekes és izgalmas volt, vagy a marxizmus ellenében, vagy marxista szellemben, eredményeit felhasználva született. Jól tudom – természetesen –, hogy mindezt megelőzte az 1929. évi nagy gazdasági válság, amely kézzelfoghatóvá tette, milyen jelentős a gazdaság szerepe. Elfogadottá vált az a vélemény, hogy a gazdaság kihat mindenre. Mégis úgy gondolom, hogy se Marc Bloch, se Lucien Febvre nem írta volna azt, amit írt, ha nem ösztönözte volna őket ez a többé-kevésbé világosan, érzékelhetően ható elmélet. Meggyőződésem, hogy a marxizmus – közvetve vagy közvetlenül – nagyon mély, hathatós benyomást gyakorolt fiatalságom idején a kor történészeire. A középkor kutatásával foglalkozó történészeket a marxizmus mindenekelőtt arra ösztökölte, hogy megszabaduljanak a

Geistesgeschichte jármától, amely a szellemet teljesen elszakította a valóságtól.

Ha most megkísérlem visszamenőleg megítélni pályafutásomat, az az érzésem, hogy igen erősen ösztönzött mindaz, amit a marxizmusból – persze inkább csak részleteiből – közvetlenül megismerhettem. De nyilvánvaló, hogy a földrajztudomány, Marx Bloch műveinek olvasása indított arra, hogy érdeklődjem a hűbéri társadalom gazdasági alapja iránt. Fontosnak tartom azonban azt az időszakot is, amikor – Althusser, Balibar könyveit elolvastván – világosabban kezdtem látni, hogy abban a korszakban, amelynek szakértője vagyok, a gazdaság szerepe más meghatározó tényezők-höz viszonyítva csak másodlagos. Ezt mintha előre megéreztem volna. Már a Mâcon vidékéről írott doktori értekezésemben nyomtatékosan hangsúlyoztam, milyen roppant erejűek voltak a hatalmi gépezet működésében – amelyet akkor a gazdasági viszonyok alakítójának tekintettem – bekövetkezett változások.

Majd később – az ötvenes évek közepén, amikor érdeklődni kezdtem a rokonsági kapcsolatrendszerek iránt, vagy amikor sikerült valóra váltanom régi vágyamat: megvizsgáltam, hogy miként viszonyul egymáshoz a művészi alkotásformák története és a társadalom története, azután nemrégiben, amikor felvettem azt a kérdést, hogy miként kapcsolódik az eszmerendszerek története a társadalom történetéhez – érdeklődésem az anyagi világ jelenségeiről egyre inkább a gondolatiságra terelődött. Mindemellett nyilvánvaló, hogy amikor Szent Bernátot és a cisztercita művészetet tanulmányozom, továbbra is az motoszkál a fejemben: milyen viszonyban van egymással egyfelől a termelési mód (amelyet nem hűbérinek [*féodal*], hanem inkább földesúrnak [*seigneurial*] neveznek) lassú fejlődése, másfelől az erkölcs, a világszemlélet, illetve azok a látható formák, amelyek ezt a világszemléletet és erkölcsöt megjelenítik? Midőn – mint nemrégiben is – arra keresek választ, hogy a társadalom eszményi képe miképpen változhatott a XI. század eleje és a XIII. század kezdete között, magától értetődően kitüntetett figyelmet szentelek annak, hogy mi megy végbe – mondjuk így: a mélyben – azon a szinten, amelyet (gazdasági) „alaprak” neveznek, megkísérelve olyan szempontból vizsgálni a jelenségeket – legalábbis úgy vélem – mint az ifjú Marx. Azaz megállapítani, miként tagolódnak, fedik át egymást és mennyire eltérő ütemben az

ún. szellemi jelenségek, valamint azok a jelenségek, amelyek viszont – az előbbiekkal ellentétben – igenis az „anyagi lét” fogalomkörébe tartoznak.

G. L. – Mielőtt folytatná, nyomban kiemelnék valamit: amikor a termelési módot *földesúrinak* s nem *hűbérinek* nevezi, ezzel – úgy vélem – a politika imént hangsúlyozott elsőbbségére utal.

G. D. – Nézze, a „hűbéri” szó maga is a politikára mutat. Azért használok más jelzőt, mert ezzel is nyilvánvalóvá akarom tenni azt aényt, hogy – mondjuk – az ezredforduló előtt a dolgozók kizsákmányolásának, a többletmunka megcsapolásának módja főként a földesúri birtokon, tőkén vagy egy nagy földterület tulajdonjogán alapult: a kizsákmányolók a nagybirtokosok voltak. A kizsákmányolásnak ezt a módját váltja fel azután egy sokkal hatékonyabb, keményebb és véleményem szerint még inkább elidegenítő rendszer, amely – voltaképpen – az „uradalmon”, azaz egyetlen ember hatalmán alapul, aki az adott területen belül minden lakost – kivéve a papokat és a katonákat – munkára foghat, ítélkezhet felettük, kicsikarhatja tőlük azt, amit keresnek vagy megtakarítanak, mert közjogi, úgyszólván királyi hatalommal van felruházva. Hatalma nem a javak, földek birtoklásából származik: a földesúr a király szerepét tölti be, az égi hatalom egyfajta képviselőjének tekinti magát (s annak is fogadják el), akinek az a feladata, hogy az adott területen biztosítsa a békét.

Nyilvánvaló, hogy az uradalom gazdasági szervezet (mégpedig a legnagyobb fontosságú), és az az észrevétlen változás, amely a termelési viszonyokban a X–XI. században megy végbe, nem választható el a technológiai fejlődéstől és a népszaporulattól. Mindazonáltal az, amiben az ezredforduló előtti és az azt követő időszak eltér egymástól, lényegében a *politikai* viszonyok módosulásával, s nem a gazdasági szervezet belső fejlődésével magyarázható.*

* Lásd például a következő szövegrészt: „A korszak meghatározó tényezője, mely a földesúri gazdálkodás fejlődését irányította, a hatalom gyakorlásának újfajta megoszlása volt” (Georges Duby: *Mezőgazdaság és falusi élet a középkori Nyugat-Európában.*). Másutt pedig ezt írja: „Ebben az időszakban [a XII. század végén] még nem a tökefelhalmozás, hanem a földet és embert egyaránt ellenőrzése alatt tartó hatalom akkumulációja volt a gazdasági fejlődés ösztönzője” (Georges Duby: *Katonák és parasztok.*).

G. L. – Igen, sokkal helyesebb azt állítani, hogy ekkor a hatalom gyakorlásának formája befolyásolta a gazdaságot (sőt, egyenesen alakította a rendszert), s nem az ellenkezője volt az igaz.

G. D. – Én főként abban hiszek, hogy a szóban forgó korszakokat kutató történészek nagyon gondosan körül kell határolnia a gazdaság szféráját, nem a maga gondolkozásmódjának, hanem ama felfogásoknak, értékeknek és megnyilvánulási formáknak megfelelően, amelyek a korszak embere számára kötelező érvényűek voltak. El kell töprengenie például azon, hogy mit is jelentett számukra a tulajdon fogalma. S amit rendkívül fontosnak tartok: a XIX. században kialakított gondolkodásmódot (a marxizmust vagy a hajdan politikai gazdaságtannak nevezett tudományág bármiféle formáját) a maga fogalomrendszerével, XIX. századbeli látásmódjával és magyarázataival – úgy, ahogy van – nem lehet alkalmazni egy teljesen eltérő gondolatvilágra. Kerüljük az anakronisztikus értelmezést, amely minden bizonnyal a legsúlyosabb vétség. Ráébredünk például, hogy a tulajdon fogalma beleolvad az érdekközösség fogalmába, s hogy a gazdaságot át- meg áthatja a szellem, a vallás. A halottak iránti kötelezettségek – mint mondtuk – fontos gazdasági követelményekkel járnak. Abban, amit mi gazdaságnak nevezünk, a X. század végén és a XI. században bekövetkező leglátványosabb változás – melynek mozdítóereje a vallás – az, hogy a vagyon gazdát cserél, nem kis részben a kegyes ajándékok, az élők s főként a holtak lelki üdvéért végzett, áldozati adományokat igénylő szertartások eredményeképpen.* Mert hogyan is használhatnánk az elképzelt hűbéri társadalom elemzésében – finomításuk, sőt, azt mondanám: teljes megváltoztatásuk nélkül – olyan mai fogalmakat, mint termelés, értékesítés, haszon, fogyasztás? Ebből adódik, hogy milyen alapvető annak tanulmányozása, amit – meglehetősen pontatlanul – gondolkozásmódoznak neveznek.

G. L. – Abban, amit az előbb említett – tudniillik, hogy a hatalom milyensége éppúgy hat a gazdaság milyenségére, mint megfor-

* „A kegyes adományok szakadatlan áradata éltette e szinte teljes pangásnak indult kor legerőteljesebb gazdasági mozgását. Az örökségek újrafelosztásával megszabta az akkoriban ismert egyetlen jelentékeny vagyónátruházást” (Georges Duby: *A katedrálisok kora*, 51. lap).

dítva, s hogy egy gondolatrendszer (és kiváltképp a vallás) döntően meghatározhatja a javak termelését és körforgását –, egyetlen olyan elem sincs, amelyet Marx ne mondhatott volna a magáénak, még ha valójában nem mondott is ilyeneket.

A marxizmus politikai tartalmának elemzésében újdonság volt, amikor elutasították, hogy a szocializmus csupáncsak tiszta fogalom, amelyet mindenki a neki tetsző tartalommal tölthet meg; amikor elutasították azt a folyton hangoztatott érvelést, hogy még nem a szocializmus érkezett el, tehát megítélni sem lehet – és a valódi, *létező* szocializmust vizsgálták, azt kérdezve, hogy a valódi szocializmus, az milyen? Ami végeredményben nagyon is Marxra jellemző gondolatmenet!

S szerintem ugyanezt kellene tenni, hogy megítélhessük a tulajdonképpeni marxista elméletnek a történettudományra gyakorolt hatását. Másképpen fogalmazva: ahelyett hogy egy ideális, tiszta, de nem létező marxizmus-képet alakítanánk ki – amelyet aztán bárki bármiféleképpen értelmezhetne – Marx írásából kiindulva – amelyekben, mert lángész volt, mindig többet találunk, mintsem képzelnénk – arra keresnénk választ, hogy a létező marxizmus mennyiben és milyen módon hatott ténylegesen a történeti kutató-sokra.

Pillanatig sem kételkedem abban, amit az imént a marxizmus hajdan oly pezsdítő hatásáról mondott. Azt hiszem azonban, hogy végső soron sokkal inkább a *nem marxista* kutatókat befolyásolta, nem pedig a marxistákat. Úgy gondolom viszont, és ez (kétségtelenül) az előbbiekből is következik, hogy azoknak a gondolkodására, különösképpen témaválasztására, akik a marxizmusra támaszkodva fogalmazták meg állításaikat, igen figyelemre méltó hatást fejtett ki.

Természetesen bizonyos kérdések felvetését – ha Marx írásaihoz tartjuk magunkat – a marxizmus nem tartja teljességgel lehetetlennek, de története során ténylegesen *elhanyagolhatóvá* tette őket. Az ön életművének – véleményem szerint – egyik legnagyobb értéke, hogy önt éppen azok a kérdések izgatták, amelyeket a marxizmus elhanyagolhatóvá tett. Ezért fogalmaztam úgy, hogy ön *megkerülte* a marxizmust, még ha egyébként némely tekintetben képtelen is kivonni magát hatása alól.

Sorra vehetnénk mindazokat a területeket, amelyeket a marxizmus a társadalmi fejlődésben kiemelt jelentőségűnek tart, bizonyítva, hogy ön mindegyikkel kapcsolatban feltett ilyen elhanyagolható kérdéseket. Csak néhány példát említek, pusztán azokat, amelyek éppen eszembe jutnak. Ami a gazdaságot illeti, Marx persze sohasem tekintette a profitszerzés reményében folytatott cserét a csere egyedüli formájának. Ennek ellenére ez a modell szinte teljesen háttérbe szorította a csere egyéb formáinak kutatását. Ezért, amikor ön – Mausst követve ebben – felhívta a figyelmet arra, hogy a középkori társadalmakban milyen jelentős volt az adomány, a jóakaró ajándékozás, más vizekre hajózott, mint amelyeket a vulgármarxizmus járható útvonalként bójáival kitűzött. Hozzáteszem, hogy amikor a marxisták érdeklődni kezdtek a hasonló típusú megközelítések iránt, nem Marx műveiben, még kevésbé a hagyományos marxista felfogásban lehettek valóban biztos támaszra. Ez pedig – azt hiszem – valóban példa értékű, mert Mauss kétségkívül Marx hatására – aki, mint ön említette, az akkori ismeretelmélet egészére befolyást gyakorolt – kutatta a társadalomban fellelhető csereformákat, ám így Marx szelleme, valóban tudományos hagyatéka, kerülő úton jutott el hozzánk (pl. Mauss által), vagyis a marxizmuson kívülről, s nem belőle. Hasonlóképpen: az osztály fogalma – a politika szintjén – egyáltalán nem előbbrevaló a többi fogalomnál. Igaz viszont, hogy kizárólagos módon próbálták felhasználni. És amikor ön ráébred az „ifjak” jelentőségére a középkor arisztokratikus társadalmában, világos, hogy a vulgármarxizmus szerint téves kategóriát alkot. Végezetül: világos, hogy Marx nemcsak elismerte az ideológia „viszonylagos önállóságát”, hanem többet tett ennél, bár megtalálható nála az a tézis is (amelyből azután a kínaiak a kulturális forradalomban valóságos rendszert csináltak), hogy az okozat saját okának okává válhat – mindenki tisztában van azzal, hogy milyen kárt okozott a visszatükrözés metaforája (amelyet nem volt elegendő csupán tagadni, ez önmagában még nem vértezett fel ellene), s hogy egyetlen marxista sem írt olyan könyvet, amilyen az ön *Szent Bernátja*.

Egyszóval, még ha Marx gondolatrendszere elvben nem akadályozhatta is az olyanfajta megközelítéseket, mint az önéi, a gyakorlatban viszont a marxizmus széles körben tiltott minden hasonlót.

G. D. – Ha csupán a középkorkutatókat és a francia történeiszeteket tekintjük, az az érzésem, hogy tiltó hatása csak roppant szűk körben érvényesült. Úgy érzem, hogy a francia középkorkutatók mindig megőrizték a gondolkozás szabadságát ezzel a, mondjuk így, *gyertyaoltó marxizmussal* szemben.

Nyilvánvaló, hogy mi kivételes helyzetben vagyunk. Kutatásunk jellegének, elsősorban tárgyának, a középkori civilizációnak köszönhetjük ezt a szabadságot, mert fékezhetetlenül arra ösztökél bennünket, hogy kitérve előlük, mint ön mondja, megkerüljük a karikatúraszerű, eltorzított marxizmus megfélemlítő elveit. Én és a hozzám hasonlók azt szerettük volna elérni, hogy – elismerve a XIX. századbeli társadalom marxista elemzésének kétségbevonhatatlan értékét – megfosszuk Marxot teljesen történetietlen és dogmatikus, örök érvényű látszatától, amellyel fel akarták ruházni, és őt magát a lehető legpontosabban *elhelyezzük*, beleillesszük a történelembé, hogy így felbecsülhessük, miféle értéket is képvisel gondolkodásmódja.

G. L. – Alapjában véve vajon nem az-e a bökkenő, hogy a marxizmus egyfajta egyetemes történelemnek minősül (szinte abban az értelemben, ahogy azt Bossuet megfogalmazta)? Jóllehet Marx valóban páratlanul jó történetírója volt a tökefelhalmozásnak, a kapitalista termelési mód működésének (amit mindezekről állít, azt hiszem, lényegében igaz), olyasvalakit csináltak belőle, akinél az egyetemes történelem értelme keresendő (meg kell hagyni persze, hogy maga is mindent megtett ennek érdekében)!

G. D. – Természetesen, mégpedig oly mértékben, hogy azt akarták elhitetni velünk, hogy a marxizmus tudomány, holott csak *egy elmélet* a többi között, s hamar meggyőződhetünk róla, hogy az ismeretelmélet bizonyos részterületein alkalmazható, másutt pedig nem. Vagyis azt kell észrevenni, hogy ez a nyugati világ három legutóbbi évszázadára vonatkozóan roppant szilárdan felépített elmélet csak vázlatosan alkalmazható a világ többi részére és a történelem más korszakaira. Marxnál minden, ami nem érinti közvetlenül a kapitalista termelési módot, nagyon hézagos, vázlat-szerű csupán. Ez pedig tág mozgásteret biztosít – mint már említettem – a középkorkutatónak. Az ebből adódó nagy-nagy rugalmassággal én igen szabadon éltem. Olyan szabadon, mint az Afrikát vagy Óceániát kutató etnológusok – mint Meillassoux vagy Gode-

lier – tették. Egy vázlatból indultam ki, majd töröltem, kiigazítottam, de nem azt megtagadva, hanem követve igyekeztem mind messzebbre jutni.

Az imént említett egy korosztályt (bár több ez, mint korosztály, jóval bonyolultabb annál), a XII. század főúri társadalmának nagy jelentőségű csoportját, az *ifjak*nak nevezett férfiakat. Azonnal meg kell említenem, hogy ez a társadalmi csoport, amelyet maguk a kortársak is valóságos társadalmi csoportnak tekintettek – megvan a státusuk, erkölcsük, a gazdasági viszonyokban elfoglalt pontos helyük, öntudatuk – csak egy nála nagyobb társadalmi csoport (amely viszont a marxista terminológia szerint valóban osztály) részeként funkcionálhat: ők a hűbéri termelési mód haszonélvezői. Az „ifjak” meghatározott helyet foglalnak el, meghatározott szerepük van a két tábor egyikében, amelyet a hűbéri örökségelosztás gépezete egymással szembeállít. Nos, látja, úgy ítélem meg, hogy annak az elnagyolt vázlatnak, amelyből kiindultam, egy eleme továbbra is helytálló, s nincs okom a kutatás előrehaladtával kitörölni. Egy filozófus barátommal majdnem összevesztem, mert helytelenítette, hogy egyik munkámban használom az „osztályharc” kifejezést. Miért is ne használnám, amikor helyénvaló? A hűbérurak közt akkoriban kíméletlen harc folyt azért, hogy mind messzebbre terjesszék ki fennhatóságukat, ahol sarcot szedhetnek. Követeléseikkel szemben ellenállás alakul ki, fellázadnak a parasztok. Ez teljesen nyilvánvaló, annak ellenére, hogy a szövegek erről nem beszélnek. E vizályok tanulmányozása tökéletesen elvégezhető a marxista elemzés segítségével, hiszen a termelési mód nyilvánvalóan kibékíthetetlen ellentétet szült kizsákmányoló és kizsákmányolt között. Az is igaz viszont, hogy ez a dolgok túlzott leegyszerűsítése. A kizsákmányolói hatalommal felruházott hűbérurak csoportján belül számos különbség, torzulás figyelhető meg. Ezt az osztályt láthatóan olyan belső ellentmondások gyötörték, amelyeknek semmi közük a gazdasághoz. Másfelől mindkét táborban, a társadalmi hierarchia tetőpontjától alapzatáig, adva van egy alapvető jelentőségű, közvetlen keret: a család, az otthon. Terveink közt szerepel egy kutatás, amely éppen azt vizsgálná behatóbban, hogy mi történik ebben a keretben. Létezik ugyanis egy „házi, illetve családi termelési mód”, amelyet elemeznünk kell majd. Néhány marxista etnológus munkássága e tekintetben irányadó lehet.

Ismétlem, noha a rokoni kötelékekkel összefűzött egységen belül a gazdaságnak is megvan a maga jelentősége, amit fel kell mérni, számos más tényező is szerepet játszik benne. És a vizsgálódás irányának kijelölésében Freud legalább olyan fontos szerepet játszik, mint Marx.

Nos tehát, mindez igen világos számomra. Nem látom be, miért ne vehetném át – teljesen szabadon döntve arról, mi legyen az – a marxisták némelyik tételét, melyet az általam vizsgált korszakra érvényesnek tartok, anélkül persze, hogy megváltoztathatatlannak, kétségbevonhatatlannak tekinteném őket. Éppen ellenkezőleg: apró változtatásokkal, bizonyos alkotórészek elrendezésén módosítva, az illeszkedéseket csiszolgatva, fokozatosan helyesbítjük a modellt.

Az osztályok

G. L. – Az előbb említette, hogy ha a szükség úgy kívánja, használja az osztály fogalmát. Az ön művei olvastán azonban – úgy ítélem meg – nem kerülhetjük meg azt a kérdést, alkalmazható-e ez a fogalom a középkori társadalmak esetében is. Itt és most kifejezetten történeti kérdést teszek fel önnek. Nevezetesen: ez a XIX. század polgári történészeitől s nem Marxtól származó fogalom (egyébként ezt ő maga állítja, elismervén, hogy nem csupán a XIX. századra helytálló, hanem, visszamenőleg, arra a fellendülésre is, amely végül megteremtette azt a társadalmat, amely tökéletes fejlettségi fokán megalkotta e fogalmat) milyen mértékben alkalmazható a középkorra?

G. D. – Nem használtam gyakran az *osztály* szót, s ha igen, mindig némi idegenkedéssel. Eleinte összevissza használtam, például doktori értekezésemben „lovagi osztályról” írtam, ami ostobaság, hiszen a lovagság nem volt osztály. Még legutóbbi műveimben is előfordult, hogy éltem vele, mert a lehető legnagyobb mértékben meríteni kell abból a fogalomkészletből, amely olvasóink körében használatos. A történetírás nem más, mint a múltról alkotott felfogásunk érthetővé tétele, ha olyan korokról szólunk, amikor a szavaknak más jelentésük volt, amikor másként gondolkodtak a világról. Ki kell választanunk – ennek megfelelően – mai szókészletünkben a korabeli fogalmaknak leginkább megfelelő szavakat,

persze tudván tudva, hogy ezek mindig tökéletlenek. Ma is közköz-
zen forgó fogalmakat kell használnunk, de olyanokat, amelyeknek
jelentése nemcsak megfelelő, hanem érthető is. Ezért használom
például a „termelési mód”, „termelőerő” kifejezéseket.

G. L. – Azt, hogy a XIV. század utántól ez helyénvaló fogalom,
magam is készséggel elismerem. De azt megelőzően? Kérdés tehát,
hogy nem ennek a meg nem felelésnek az érzése (bár néha használja
az osztály fogalmát, nyilvánvalóan azért, mert mellőzését vagy
elvetését indokolatlannak tartja) készíti-e önt arra, hogy lényegé-
ben – ahogy mondani szokás – „fenomenológiai” típusú módszert
alkalmazzon, vagyis visszatérjen ama keretek közé, amelyek közt
ezek az emberek maguk is gondolkodtak? Tulajdonképpen ezért
választ előszeretettel, igen gyakran olyan – az osztályfogalomtól
eltérő – kategóriákat, mint: „várurak”, „katonák”.

G. D. – Mint említettem, itt a megfelelésről van szó. Mindig a
korszak szóhasználatából, az akkori emberek által jól ismert osztá-
lyozási rendszerből kell kiindulni, felfogni azt, miként vélekedtek
ők önmagukról. Arra is törekednünk kell azonban – mint az antro-
pológusnak, amikor megkísérli értelmezni a kérdéseire kapott vála-
szokat –, hogy megismerjük, miként működött valójában mindez
egy szinttel lejjebb, a gondolkozásmódban. Az oklevelekben példá-
ul ezek a latin szavak szerepelnek: *dominus*, *miles*. Belőlük indulok
ki, de amikor látom, miként rendezkedik be az új uralom, melynek
birtokosát joggal nevezik „hűbérúr”-nak, *dominus*nak, s aki hatal-
ma birtokában kényszerít, ítélkezik, büntet, irányítja a társadal-
mat, és hatalmát kiterjeszti vára körül, továbbá amikor azt érzéke-
lem, miként szolgálják hatalmát s osztoznak javaiban ezek a ban-
dába összeverődött fegyveresek, akiket *militēs*nek, „katonáknak”
vagy inkább – ahogy akkoriban tették – lovagoknak neveznek,
világossá válik számomra, hogy a *dominus* és a *militēs* osztályt
alkotnak. A nehezen berendezkedő hűbéri hatalom, amely sokszor
láadásba torkolló ellenkezést váltott ki, feszültségeket okozott,
alapvetően megosztotta a társadalmat. Míg egyesek sarc fizetésére
kényszerültek – most ugyanazt a szót használom, mint a korabeli-
ek, noha e kifejezésnek akkoriban nem volt rossz kicsengése –,
megrabolták őket, megkövetelték tőlük, hogy a közrend fenntartá-
sa érdekében fizessenek, addig mások az adóztatásból hasznot
húztak vagy egész egyszerűen mentesültek alóla.

A gazdasági viszonyok teljesen átalakulnak, vagyonok cserélnék gazdát ez idő tájt, ami érezteti is hatását, és kibékíthetetlen ellentétet teremt a haszonélvezők és a kizsákmányoltak között. Miért is ne nevezném osztálynak a társadalom egyik vagy másik részét, ha széles szakadék választja el őket egymástól? Ez ugyebár nem jelenti azt, hogy a vulgármarxizmus oltárán áldozunk? Ezzel kapcsolatban természetesen felvetődik a kérdés, hogy beszélhetünk-e valóban népfelkelésekről, s hogy milyen formában *nyilvánul meg* (így vagy úgy) az az ellentét, amelyről az imént beszéltem.

G. L. – Csakhogy az osztály fogalmának a marxizmusban egy gondolatrendszer részeként van értelme. Másrészt viszont, egyébként, Marxszal számolnunk kell. Például. . .

G. D. – Marx valóban nem elhanyagolható tényező. Felhaborító, amit eszméivel – ürügyként – némelyek és néhol műveltek, de azért még nem kell a gyereket is kiönteni a fürdővízzel. Ma – véleményem szerint – súlyos hiba volna csak azért, mert az értelmiség java része viszolyog a valóban visszataszító és türhetetlen tényektől, elutasítani egy különösen értékes gondolatot.

G. L. – Szíves-örömet egyetértek önnel, mert sohasem gondoltam, hogy Marxszal – az ön kifejezését használva – „döglött kutya-ként” kellene bánnunk. (A „marxizmus” persze más lapra tartozik.)

Jelentősége – legalábbis a filozófus szemében – éppen abban mutatkozik meg, hogy rendszert alkotott. Ahhoz tehát, hogy az osztály fogalma érvényes legyen a középkorra, meg kell vizsgálni azt is, hogy vajon az ebbe a rendszerbe tartozó többi fogalom is érvényes-e rá. Nos, Marx rendszeréből az következik, hogy van egy gazdasági szempontból uralkodó osztály, amelynek uralma a másik két instanciában is – igaz, más és más módon – tükröződik (persze egyenlőtlenül, eltérően, rosszkor, megkésve, túl későn vagy idő előtt). A gazdasági hatalom nem jelent egyben politikai, még kevésbé ideológiai hatalmat. Tény azonban, hogy az uralkodó ideológiát az uralkodó osztály ideológiájaként, azaz hatalmának ideológiájaként értelmezik.

A kérdés mármost a következő: Milyen értelemben beszélhetünk „uralkodó ideológiá”-ról a középkorban? Bizonyos, hogy van ilyen, mégpedig abban az értelemben, hogy összeköti a társadalmat, egyetértést teremt, segít szorosabbra fogni a társadalmi köte-

léket mint olyat, de abban a szigorú értelemben, ahogyan azt Marx meghatározta, nem hiszem, hogy beszélhetnénk róla.

Valóban, az eszmét, a gondolatot – azaz a középkorban minde-
nekelőtt a spiritualitás, a vallásosság formáit – egyetlen intézmény,
az egyház közvetíti, amely kellő önállósággal rendelkezik – nem-
csak az uralkodó osztályhoz, hanem a társadalom egészéhez fűző-
dő viszonyában is – ahhoz, hogy érdekeit, amelyek más rétegek
érdekeivel valóban ellentétesek, próbára merje tenni. Képtelensé-
gekre vezet, ha az egyházat „eszköznek” tekintjük az „uralkodó
osztály kezében”. Kénytelenek vagyunk – mint ön is teszi – szembe-
állítani egyfelől a világi hatalom, másfelől az ígét hirdető egyház
méltóságait.* A marxistát nem hozza zavarba, s nem lát semmi
rejtélyeset abban, hogy az uralkodó osztály különböző rétegei nem
alkotnak egységes egészt. Az viszont már kérdéses számára, hogy
e rétegek egyike az ideológia monopóliumát élvezné. A probléma
tehát valójában az, hogy az értelmiség, az a réteg, amely a közép-
korban (legalábbis a tulajdonképpeni hűbéri korban, amely önt
kiváltképpen érdekli, mert később, amikor a hűbérurak hatalma
meggyengül, és a királyi hatalom megerősödik, majd a skolasztika
végképp diadalmaskodik, ez a kérdés minden bizonnyal másként
vetődik fel) az ideológiát megteremti, a bennünket foglalkoztató
időszakban végül is nem az uralkodó osztály fizetett kiszolgálója,
hanem ténylegesen is összevegyül ennek az osztálynak egy saját-
ságos rétegével, amely viszont teljes jogú tagja a tulajdonképpeni
értelemben vett uralkodó osztálynak. Azaz: ezek az emberek *köz-
vetlenül* érdekeltek a termelésben, s ezért védeniök és képviselniök
kell pontosan körülhatárolt és sajátos érdekeiket, amelyek valóban
ellentétesek az uralkodó osztály egyéb rétegeinek érdekeivel. Ebből
adódik az a paradoxon, hogy éppen azért, mert ez a réteg – vélemé-
nyem szerint – sokkal inkább és közvetlenebbül kötődik a kizsák-
mányoló gépezethez, mint a modern értelmiség, képtelen olyan
ideológiát teremteni, amely valóban összetartaná az uralkodó osz-
tály egészét. Miközben saját érdekeit védi, kénytelen harcolni is
ellene és leleplezni azt a gépezetet, amelyet más rétegek a kizsák-

* „Az uralkodó osztályon belül törés keletkezett a háború és az imádság urai
között” (*A katedrálisok kora*. 41. lap).

nyolás érdekében működtetnek. Mivel azonban a kizsákmányolás módja valójában ugyanaz, mint amiből maga is hasznot húz, igen gyakran csak általánosságban ítéli el a kizsákmányoló gépezetet. Egyszóval, attól kezdve, hogy ez nyilvánvalóvá válik, szerintem lehetetlen csak úgy, általánosságban, ideológiáról beszélni, mintha az holmi lepel vagy takaró lenne.

G. D. – Mély benyomást gyakorolt reám az ön elemzése, melyet igaznak tartok. Mindig is őrizkedtem egyébként attól, hogy azokat a témákat, amelyeket kutatok és ideológiának nevezek, lepelnek vagy valami más visszatükröződésének tekintsem. Önnek valóban tökéletesen igaza van. Az értelmiségiek egytől egyig a papság képviselői, s ezért még fölös hatalmat is élveznek. Nem csupán közvetlen vagy közvetett haszonélvezői a hűbéri termelési módnak, de azokkal (a világi hűbérurakkal) szemben, akikkel a hasznon osztotznak, óriási előnyben is vannak: övük az írott kultúra monopóliuma. Még ebben a korszakban is hatalmas előny ez, de történelmi távlatban szemlélve aránytalanul nagy, mert minden ismeretünk írott forrásból származik, gyakorlatilag csak erre figyelünk. Ezért meg vagyok győződve arról, hogy az, amit mi, történészek az ideológiából érzékelhetünk, nem terjed ki az uralkodó osztály ideológiájának egészére. Mint arra legutóbbi könyvemben rámutattam, még a legkiválóbb értelmiségiek körében is akadtak ennek ellentmondó példák. Az is bizonyosnak látszik, hogy megint más példát mutattak a világi főurak és a szolgálatukban állók, akik uraik gondolatait fogalmazták meg és mondták ki, de csak mondták, nem írták le őket, következőképpen ma sem tudjuk, mit beszéltek akkor.

Ugyancsak egyetértek önnel abban, amit arról az ellentmondásról állít, amely a papság képviselőit – azaz nem az ideológia, csupán az általunk felfogható ideológia megteremtőit – a kizsákmányolással kapcsolatban valóban kétértelmű magatartásra készítette. Én azonban egy másik ellentmondást, vagy az ellentmondás egy másik oldalát hangsúlyoznám. Mert a papság gondolkozásában is ellentmondás mutatkozik: másként vélekednek akkor, amikor gondolataikat anyagi érdekeik sugallják, s a gazdasági hatalom részeseként cinkosságot vállalnak a nép kizsákmányolóival (hogy efféle, a kizsákmányolóról elhangzó szavakat használjak), és másként akkor, amikor a keresztény egyház főpapjaiként kell gondolkodniuk, és úgy érzik,

ez arra kötelezi őket, hogy a nép pártját fogják. Bizonyos értelemben nem is tehetik meg, hogy ne a nép oldalára álljanak.

Térjünk vissza arra a témára, amelyet ebben a nemrég megjelent könyvemben vizsgáltam. A papság bizonytalan, mindegyre vívódik – a XI. század elején éppúgy, mint a XIII. század kezdetén –, hogy osztályreflexének engedjen-e (a szó marxista értelmében), s olyan ideológiai rendszert alkosson, amely képes kielégíteni „osztályérdekeit”, s ugyanakkor fenntartja és véglegesíti a termelési viszonyokat, avagy az evangélium, a Biblia tanaiból fakadó reflexének engedjen, amely – ellenkezőleg – arra készíti, hogy azt mondja: az urak a nép vérét szívják, s ezért ügyelni kell arra, hogy ez a kiszípolozás ne folytatódjék a végtelenségig. Ez egyébként azt eredményezte, hogy ama eszmék terjesztői között, amelyek megkérdőjelezik az egyház ideológiáját, s egyszersmind ideológiául szolgálhatnak az elnyomottak számára – s minden, elfojtásukra irányuló erőfeszítés ellenére mégis hatnak –, az élen találjuk a papokat.

G. L. – Szívem szerint úgy fogalmaznék inkább, hogy a vallás gondolatvilága mint uralkodó ideológia (azaz mint az egész társadalmat uraló ideológia) végeredményben éppen annak köszönhetette befolyását, hogy képtelen volt uralkodó ideológiává, egyetlen osztály uralmának ideológiájává válni. Mert ha van – s végül is úgy látszik, van – valami meglepő a középkorban, az nem más, mint a kifejezések, vélemények valóságos egyezése. Úgy tetszik, az egész társadalom egységes abban a tekintetben, hogy képtelen más fogalmakban gondolkodni. S ebből fakad, hogy az ön által az imént említett „ellenzéki” mozgalmak végtére is csak jelentéktelen különbségekbe kapaszkodnak bele. Helyreigazítanak ezt-azt, ami a szegénységet, a test, a vágy megvetését illeti, majd szembehelyezkednek a kereszténység közvetítésével érvényesülő manicheista* szemlélettel. Nyilvánvalóan ehhez társul még az a tény, hogy az uralkodó osztály gyanakvással fogadja a legapróbb nézetkülönbséget is. Ebből adódnak a teológiai viták, amelyeket akkoriban

* Mani (latinul Manicheus) a III. században élt perzsa vallásalapító. A kereszténység és Zarathusztra óperzsa filozófus kettősségen alapuló tanait igyekezett összebékíteni. Eszmerendszerét eretneknek nyilvánították. A manicheizmus a Jó és Rossz – e két örök érvényűnek tekintett kozmikus elem – szembeállításán alapul. –
A ford. megjegyzése.

rendkívül fontosnak tartottak, míg ma úgy ítéljük meg, hogy csak részletkérdéseken vitatkoztak.

G. D. – *Mai szemléletünk szerint* ténylegesen a keresztény gondolatvilágból és szókészletből táplálkozó ideológia kebelén belül alakul ki nézeteltérés. Mindkét fél valóban egységesen hivatkozik bizonyos fogalmakra, és az uralkodó osztály valamennyi képviselője, akiket hallhatunk, egyetért abban, hogy minden ember egyenlő, mert egyaránt Isten gyermeke, de véleményük már megoszlik abban, hogy az emberek közti egyenlőtlenség szükségszerű-e vagy sem. Ismétlem: „szerintünk”. Mert ne feledjük, hogy mihozzánk csak az jut el az ideológiából, amit a papság közvetít. Okunk van feltételezni, hogy a nézetek kevésbé voltak egységesek, mint kútfőink állítják.

G. L. – Mikor arról kérdeztem, mennyire lehet helyénvaló az osztályfogalom használata a középkor vizsgálatában, egy nem túl vulgáris marxista számára is elfogadható kérdést tettem fel. Kérdéseim egyébként a marxizmus fogalomrendszerén belül maradvá fogalmazódtak meg. Most e fogalom sokkal erélyesebb bírálatát kívánom vitára bocsátani!

A köznép véleményéről szólván ön *flatus vocis*ről beszélt. Olyasvalamiről, amiről semmit sem tudunk, ami feltételezés, a képzelet szüleménye – nevezzük, aminek akarjuk. De tágabb értelemben nem mondhatjuk-e el ugyanezt az osztály fogalmáról? Noha ez kétségekívül jóval bonyolultabb kérdés (éppen bonyolultsága zavarunk oka, amikor e fogalmat használjuk), mert azt hiszem, hogy a fogalmak összekeverésének kockázata állandósul, ha – a szóban forgó ideológiai instanciát illetően – nem tisztázzuk: pontosan milyen szerepet játszik ez a fogalom? Megmagyaráznám, mire is gondolok, vállalva azt is – s ezért elnézését kérem –, hogy a kelleténél hosszabb leszek.

Az osztály fogalma elvont fogalom. A valóságban nem léteznek osztályok, mint ahogy a tölgy vagy a kutya fogalma sem létezik. Csak ilyen vagy olyan tölgy, kutya van. Ugyanígy a társadalomban mindig egyénekkel van dolgunk, akik közül az egyik cipész, a másik tanár vagy vezérigazgató. Péter, Pál, Jakab a nevük (noha joggal állíthatnánk, hogy elegendő megnevezni őket ahhoz, hogy ezzel eltüntessük valódi sajátosságukat), mindenesetre egyikük sem egy osztály pusztá tartozéka. Ez egyébként önmagában még nem

bírálat, mert nem áll szándékomban felújítani az *univerzália*król folytatott hajdani vitát. Csupán arra utalok, hogy kizárólag akkor jogos általános érvényű fogalmakat alkotni, ha utóbb a tudományban absztrakcióként használhatjuk őket.

Azaz csak akkor, amikor egy meghatározott dolog – a szó tágabb értelmében vett – kiszámítását, matematikai képletbe foglalását teszik lehetővé. Joggal hiszem, hogy az osztály fogalma Marxnál a gazdaság szintjén ezt a szerepet játssza. Egyáltalán nem áll távol tőlem az a gondolat, hogy Marx *A tőke* megírásával valóban új tudományt teremtett a közgazdaságtanból.

Az osztály fogalmának használatát a közgazdaságtanban azért tartom teljesen helyénvalónak, mert pusztán tudományos elvonatkoztatásról van szó. Az osztály – gazdasági értelemben – csupán a termelési mód függvénye, ami számításokra jogosít fel. Amikor azonban *politikai* szempontból beszélnek osztályról, már bizonyosan egészen másról van szó. Voltaképpen azért, mert ebbe – az előbbtől eltérően – az egyént is szükségképpen belevonják. S így a kérdés azonnal egészen másként vetődik fel. Ekkor valójában a *tudattal* összefüggésben álló meghatározottságról van szó, mert kifejezetten *politikai* szinten a tudat, a közös tudat adja meg az osztály összetartó erejét. Márpedig nyilvánvalóan nem igaz, hogy egy és ugyanaz az az osztály, amelyről egyfelől azt állítják, hogy a termelési szerkezetben meghatározott helyet foglal el, másfelől azt, hogy tudata van. A fogalmat mindkét esetben eltérő értelemben használják. Az első esetben – ismétlem – az osztály a termelési mód függvénye, pusztán tudományos absztrakció, amelyet oszthatatlan egységnek kell tekintenünk. Amint azonban tudattal ruhazzák fel, ez az egység megbomlik, elemeire esik szét, megannyi egyénre, akikben ez a tudat egyáltalán megjelenhet, mert enélkül „misztikusá” válik (amiért Marx annyi mindenkinek tett szemrehányást). Hogyan is lehetne az osztályt mint olyat tudattal felruházni! Az osztálytudat végül valamennyi ember esetében visszavezethető a „beskatulyázásra”: mindenki eldöntheti, hogy ide vagy oda sorolja-e be magát, maga határozza meg, polgár-e vagy proletár. Bizonyos értelemben Marx is ezt állítja, amikor különbséget tesz osztály-hovatartozás (ami az egyén gazdasági helyzetével határozható meg) és osztályálláspont között.

Marx számára azonban ez nem öncélú, elhatározásától függő felcímkézés. Néha talán igen (ezt nevezi osztálytudat-tévesztésnek), de az is előfordulhat, hogy nem. Meglehet, hogy valakinek az önmagáról alkotott tudata egybeesik a valósággal. S akkor teljesen tudatában van – mondhatnánk – osztályérdekeinek. Az „érdek” fogalma döntő jelentőségű a rendszerben, amit – logikai szempontból – mélységesen helyteleníték, mert lehetőséget nyújt arra, hogy olyan következtetésre jussunk, amilyenre csak akarunk – azaz a politikai és ideológiai instancia megegyezik egymással, összefügg, sőt izonómiát alkot. Az „érdek” fogalma kezeskedik azért, hogy a szemfényvesztés – a kétféle osztályfogalom összemosása – eredményes legyen.

Az én véleményem szerint viszont – Freud és Lacan nézetéhez híven – a címke szükségszerűen pusztán a képzelet szüleménye, nem más, mint maszlag. Amint ugyanis egyénekről vagy alanyokról van szó, amint valóságos személyekkel van dolgunk, akiknek vágyaik vannak, nem hagyhatjuk figyelmen kívül (Freud és Lacan tanításának szellemében) ez utóbbiakat, mert a vágy alapvetően megkülönbözteti egymástól az embereket. Márpedig ahhoz, hogy valakit valamilyen politikai osztályba sorolhassunk, olyan tulajdonságokkal kell rendelkeznie, amelyek lehetővé teszik, hogy másokkal összeadjuk őt (mint: $1 + 1 + 1 + 1$), vagyis azt, hogy az alanyok egymással felcserélhetők legyenek. S így jól látható, hogy éppen az „osztályérdek” fogalma hivatott elfedni a vágyat. Érthetővé válik, hogy ha az osztályfogalom a gazdaság fogalmköréből (ahol – mint tudományos absztrakció – tökéletesen helyénvaló) áthelyeződik a politika fogalmkörébe, holmi maszlaggá válik, amelyet a hatalom birtokosai mindenkor arra használtak, hogy ámítsák az alattvalókat, hogy hazudjanak nekik – nehogy tisztán lássák önnön vágyaikat. De félreértés ne essék: ezzel egyáltalán nem azt akarom állítani, hogy – vulgárisan szólva – „osztályok márpedig nem léteznek”, hanem arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a történésznek az osztály fogalmát is úgy kellene értelmeznie – a tudat összegező műveletének eredményeként –, mint a népet, azaz valóságos szerepet tulajdonítva neki, és semmi egyebet.

G. D. – Legutóbbi könyvemben alapjában véve ugyanazokat a kérdéseket tárgyalom, amelyeket ön feszeget. Meggyőződésem, hogy gazdasági szinten kimutathatók azok a meglehetősen világos

álláspontok, amelyek a különböző társadalmi csoportok között a szemben álló feleket meghatározzák. Amikor *A három rend* című könyvemben földesúri termelési módról beszélek, azaz arról, miként cserél gazdát a megtermelt értékek egy része két társadalmi csoport között (mert ez a dolog lényege: a földesúri hatalom osztja el az alávetettek munkájának megcsapolásából eredő hasznot a hatalom gyakorlásában közreműködők között), akkor feljogosítva érzem magam arra, hogy az osztály fogalmát használjam és osztályharcról beszéljek, mert az a véleményem, hogy a hűbéri intézményrendszer két, egymással szemben álló társadalmi-gazdasági csoportra osztja a társadalmat. A kérdés egyébiránt az, hogy e megosztottság eredményeként kialakult helyzet vajon kiváltja-e az összetartozás érzését legalább egy részükben, tudatosul-e bennük, hogy egyazon csoportba tartoznak, s következőképpen azt a vágyat – igaza van, ez a megfelelő szó –, hogy jól érezhető, tudatosult, közös érdekeiknek megfelelően cselekedjenek. Történész vagyok, s ebben az értelemben igyekszem megszabadulni az osztályozás megszokott gyakorlatától, hogy megfejtsem, vajon mi foglalkoztatta hajdan az emberek elméjét. Ezt csak egyféleképpen tehetem meg: ha elemzem azokat a szavakat és írásokat, amelyek fennmaradtak. Valamennyi – ismétlem: valamennyi – egyetlen forrásból származik: egytől egyig a földesúri kizsákmányolás szenvedői írták őket. A szövegekben szerepel az a szó, hogy „nép”. Megpróbálom kideríteni, mit is jelent ez. Hamar kiderül, hogy e fogalom jelentéstartalma rendkívül eltérő, egymástól igen különböző társadalmi egységeket jelölt: hol a keresztények összességét értik rajta, hol – szembeállítva a papsággal – a híveket, de nagyon gyakran előfordul az is, hogy a földesúri birtok egész szolganépét, azaz az én két osztályom egyikét. Az a tény, hogy az „uralkodó osztály” is tudta, kikkel áll szemben, kellőképpen bizonyítja: volt önmagáról alkotott, legalább nemleges tudata. Sőt, azt is megkockáztatom, hogy a világi főurakban – bizonyos időszakokban – tudatosult összetartozásuk. A lovagság története érzékletesen mutatja, hogy egy cím, egy társadalmi szerep körül miként kristályosodik ki fokozatosan a nemesség. Őrizkedem azonban attól, hogy a lovagságot osztálynak tekintsem. Beszéljünk végezetül a tudomány, az írott közlés birtokosairól, a főpapságról. Velük kapcsolatban az a kérdés merül fel, hogy hatalmuk külön „osztályba”

sorolja-e őket, azok fölé kerülven így, akik e hatalom alárendeltjei, azaz az írástudatlanok fölé, mint amilyen éppenséggel a lovag-ság is.

Vajon tudatában vannak-e ennek? Azt tapasztaljuk, hogy az „írástudók” csupán a „lovag” és a „nép” szavak használatával képesek érzékeltetni azt, hogy ők maguk milyen sajátos társadalmi csoportot alkotnak: egyfelől azokhoz az emberekhez viszonyítva, akiknek kizsákmányolása révén eltartják magukat; másfelől azokhoz viszonyítva, akikkel nap mint nap találkoznak az uralkodó udvarában, s akik igyekeznek elvitatni tőlük az őket megillető részt a befolyó földesúri javakból. Következésképpen történészként – elnézést kérve azért, hogy igyekszem a magam illetékességi köréből vett példákkal élni, s kerülöm az elméletalkotást – az írott nyelv használatát vizsgálom. Azoknak a kifejezéseknek a történetét próbálom megírni, amelyek – úgy látszik – bizonyos időszakban és helyen meghatározták a társadalmi szerkezet bizonyosfajta „tudatosulását”. Arra figyelek, milyen értelemben használják a „rend” vagy a „társadalmi helyzet”, „társadalmi rang” szavakat. Igyekszem azonban más jelekre is figyelni, azt elemezni, hogy milyen képet sugallt önmagáról a társadalom díszkíséreték, körmenetek, szertartások szervezésével, a templomban, az udvarban vagy nyilvános helyeken. S akkor még nem is említettem a jelképeket, a rituális jeleket, a ruhákat, a törvényes vagy tiltott jelvényeket. Mindezeket a jeleket azonban a szóban forgó korszakot kutató történészek még csak szórványosan tárták fel. Terveim közt e jelek tanulmányozása is szerepel. Szeretném kideríteni, hogy a társadalom jelkészletének szemiológiai vizsgálata vajon megerősíti-e a gazdasági viszonyokról, a gazdagság, szegénység, kizsákmányolás fogalmáról vallott nézeteinket. Vajon a csoporttudatot és a csoport kiterjedéséről alkotott fogalmat milyen viszony fűzi a megosztottságot előidéző termelési módhoz?

G. L. – Nos, ha jól értem, ön azt állítja, hogy a történész munkájának legalább egy szakaszában – mondhatnánk úgy is – fenomenológiai kutatást végez. Részletekbe menően tanulmányozza, hogy milyen ismérvek alapján gondolták azt az emberek, hogy egyik vagy másik csoporthoz tartoznak.

G. D. – Természetesen, miközben kényszerűen ügyel arra, nehogy saját gondolkozásmódját, osztályozási szempontjait megfigyelése

tárgyának tulajdonítsa, majd gondosan elhatárolja – mint ön tette kérdésfelvetésében – a politikai tényezőt. Előfordul, hogy az emberek megmozdulnak, összefognak, megerősödik bennük a hit, hogy egységet alkotnak, mely harcban áll egy másik egységgel. Ezt tapasztaljuk azokban a lázadásba torkolló erőszakos megnyilvánulásokban – mint amilyen a „csuklyásoké” is volt –, amelyekről tudomásunk van. Ám ezek csak múltó fellángolások. De mi volt előttük, utánuk?

Nem győzöm ismételni, a legnagyobb nehézség az, hogy a hűbéri társadalmat kutató történésznek sohasem sikerül lehatolnia a – nevezzük így – „néplélekbe”.

Kereszténység és marxizmus

G. L. – Parázs vita folyik arról, hogy milyen hatást gyakorol Marx vagy Freud elmélete a történész munkájára, de – elég furcsa módon, holott ez is megérné a fáradságot – arról már nem beszélünk, hogy milyen hatást gyakorol tevékenységére a kereszténység. Mi ennek a magyarázata? Netán a kereszténység annyira átítatott bennünket, hogy képtelenek vagyunk megállapítani, mit kaptunk tőle, elválasztva attól, amit máshonnan tanultunk? Mintha ez „magától értetődő” volna? Vagy talán azért, mert ma nem divat bizonyos dolgokra hivatkozni? Leszámítva azokat a történészeket, akik a kereszténységből élnek (és néhányan igen jól megélik belőle, bővelkednek a lehetőségekben, bizton számíthatnak olvasóközönségre, eredményes pályafutás és nem csekély haszon kecsegteti őket – hogy csak Daniel-Ropsot említsem), rajtuk kívül tehát, akiknek ez kenyeret ad, a többiek ritkán foglalkoznak a kereszténységgel. Javaslom, hogy beszéljessünk erről.

G. D. – Azt nem tudom, miben hiszek, abban viszont biztos vagyok, hogy nem végezhetném középkorkutatóként a munkámat, ha bizonyos dolgokat nem éreznék át. Nem tudnék hasonló könyvnyedséggel behatolni a vizsgált emberek gondolatvilágába, ha nem ismerném a szent szövegeket, ha nem tudnám legalább némiképp úgy értelmezni e szövegeket, ahogyan ők értelmezték. Ennek értelmében fogalmazódik meg bennem az a gondolat, hogy a középkori történelem kutatásának fejlődését bizonyos mértékig hátráltatja.

hogy a keresztény szellemiség teret veszített kultúránkban. Már húsz évvel ezelőtt, egyetemi oktatóként felvetődött bennem, vajon nem kellene-e – mint a középkor történetének segédtudományával – a vallás elemi kérdéseivel és a rájuk adott válaszokkal (a bibliai történettel, ahogy gyerekkoromban nevezték) megismertetni a hallgatókat, mert mind több olyannal találkoztam közöttük, akinek fogalma sem volt arról, mi az, hogy Szentháromság, keresztelés, megváltás, s hogy ki volt Noé.

Szakmánkban ez igen fontos szempont, még fontosabb azonban annak az értékrendszernek az ismerete, amelybe a történelmi szemlélet behatolt, formálván azt – példa erre az a hiedelem, hogy a történelmi fejlődésnek iránya van.

G. L. – Mintegy ellentételeként annak, amit az imént mondott, eszembe jut Bloch híressé vált mondása: „a kereszténység történet-szvallás”. Úgy vélem, azért foglalkozunk olyan keveset azzal, hogy jelentős vagy jelentéktelen szerepet játszik-e a kereszténység mai történetírásunkban, mert mi csak egyféleképpen írhatunk történelmet, ez a történelem pedig keresztény történelem. Egyszóval: meggyőződés, hogy azért írunk történelmet, mert „keresztények” vagyunk.

G. D. – Igaza van: a keresztény gondolkodásmód nem egyéb, mint a történelem. S vajon a történettudomány nem Nyugaton született-e? Mit jelent a történelem Kínában, Indiában vagy Fekete-Afrikában? Az iszlámnak voltak csodálatos földrajztudósai, de történetírói?

G. L. – Ami egyetemesnek nevezhető – úgy tetszik –, az a múlt iránt tanúsított érdeklődés, de az már egyáltalán nem egyetemes, hogy ez az érdeklődés történelem formájában jelentkezik-e.

G. D. – Az a gondolat, hogy az emberiség történetét mint egyvonalú és egyirányú fejlődést tekintsük, a keresztény kultúra egyik lényeges eleme. Krisztus élete egyszerre az emberi faj fejlődésének előképe és beteljesülése. Az emberiség történetét Ádámtól a világ végéig életrajznak tekinthetjük, egymást követő „korszakokkal”, növekedéssel és hanyatlással. Ezt a történelmet figyelmesen kell tanulmányoznunk. Jómagam annak köszönhetem, hogy bármit is megtudhatok a XIII. század eseményeiről, hogy e korszak emberei – Isten szolgálói – megfigyelték, időrendbe szedték az eseményeket. A történetírást – az imához hasonlóan – liturgikus cselekedetnek

tartották. Része volt annak, ami működésükben – a látható és láthatatlan közötti kapocsként – nekik megadatott. Az időben egymást követő eseményeken, szerencsétlen véletleneken, fordulatokon és kitérőkön elmélkedni – amelyek kihatottak az emberi társadalom fejlődésére – Isten igéjének értelmezését, egy közlés megfejtését jelentette számukra. Ahhoz hasonlatosan, ahogyan Jézus (szinoptikus evangéliumokban lejegyzett) cselekedeteinek jelentését fejtették meg. S mindezt azért, hogy megállapítsák: mi a helyes ösztönzés, mi a helyes cselekedet, s következésképp előmozdítsák, hogy ez az előrehaladás egyenes úton történjék, az üdvözülés felé irányuljon. Az egységekre osztott, múltó és a jövő felé haladó idő, a történetiség fogalma lényeges eleme a kereszténységnek.

G. L. – Még ha „természetesnek” tetszik is a korszakolás (amikor középkorról, reneszánszról stb. beszélünk), nemde ez is a keresztény gondolatvilág öröksége? Azokat az időszakokat, amelyeket a történelemből hasítunk ki, a rómaiak nem tekintették „korszakoknak”. Ezek a korszakok egy nyilvánzó mentén, a nyílhegy irányában rendeződnek el, ez élte a váltakozást, s szab irányt neki. Egyszóval ezek azok a korszakok, amelyeket a kereszténység töltött meg tartalommal, s ennek értelmében beszélhetünk „világvégről”.

G. D. – A korszakolás gondolatát pedig az a szükségszerűség szüli, hogy – a bibliamagyarázat szándékával – hozzáfogtak a történetíráshoz. Sőt, ebben még több is rejlik: megtalálható benne magának a fejlődésnek, az ok-okozatiságnak a gondolata. Márpedig napjaink komolyan veendő történetírása megkérdőjelezi a fejlődés és az okság fogalmát.

Itt az ideje, annak, hogy hangsúlyosabban utaljunk arra a változásra, amelyet beszélgetéseinkben itt-ott már érintettünk, valamint arra, hogy bizonyos dolgok kérdésessé tétele milyen lényeges, megdöbbentő eredménnyel jár.

Mindenekelőtt arra a tényre utalnék, hogy a történész többé nem hajlandó úgy megfogalmazni a kérdést, hogy x milyen hatást gyakorolt y -ra, hanem csak úgy, hogy e kettő milyen viszonyban áll egymással – nagyon fontosnak tartom a megfogalmazásmód változását –, ami halálos csapást mér mind a tudattalanul bennünk

munkáló és munkánkra befolyást gyakorló kereszténységre, mind a tudattalanul munkánkra ható marxizmusra.

G. L. – Mindez, véleményem szerint, jól érzékelhető az ön *Szent Bernátjában*, amely – úgymond – egyáltalán nem marxista mű (ami persze nem jelenti azt, hogy marxizmusellenes). E könyvében ön valóban olyan, az egymással felcserélhető ítéletek változatos elrendezésére, a kölcsönhatásból fakadó következményekre és ezernyi hasonló dologra kínál példát, amelyek sokkal kifinomultabbnak és lényegesebbnek látszanak az oksági viszonyoknál.

Azaz, nincs a könyvben egyetlen olyan megállapítás sem, amelyről azt lehetne mondani: ez esetben a gazdaság, avagy a politika volna a meghatározó tényező. Ezek – merjem-e kimondani – bizonytalan megállapítások.

G. D. – Véleményem szerint nem kell törődni azzal, hogy végső soron mi az alapvetően meghatározó tényező: ez álprobléma. Ilyen tényező ugyanis nem létezik. Egyedül a teljesség, az összefüggés, a kölcsönhatás számít. Ismétlem: éppen az összefüggések megteremtése érdekében szükséges érvényesíteni az időrendiség szigorát.

Maradjunk még ennél a témánál, mert – véleményem szerint – a történeti kutatás új irányzatait az a veszély fenyegeti, hogy a történetészek lekicsinylik az időrend kérdését, korszakokon át kedvükre kalandoznak, feltárnak – nagyon is jogos igényrel – és rendszerbe illesztenek seregnyi, gyakorlatilag keltezhetetlen adatot. Az eseményeket mindig korszakhoz, a lehető legpontosabb időhöz és helyhez kell kötni. A tudományos kritikának, a megújított tudományos szemléletnek egyik legfontosabb célkitűzése lehet, hogy finomítsa azokat az eszközöket, amelyekkel még szorosabbá fonhatjuk az időszövetét, amelyben az egymástól eltérő instanciák működése összefügg, amelyen az összefüggő egész egymástól elválaszthatatlan viszonyai nyugszanak, és amelynek különféle alkotóelemei nem azonos ütemben változnak. Éppen ezért kell a lehető legnagyobb pontossággal időhöz kötni, mikor nincs köztük egyezés, illeszkedés, mikor marad vissza vagy el egyik a másikhoz képest, mikor jelenik meg valami újdonság.

G. L. – Azt hiszem, nem mond ellent ennek a gondolatának, ha ingatag egyensúlyról beszélünk, amelyben hol ez, hol az a szempont kerül előtérbe, s élvez *elsőbbiséget* a többihez képest, anélkül persze, hogy az egyik meghatározná a másikat.

G. D. – Nem, meghatározottságról szó sem lehet, vagy ha igen, akkor ez kölcsönös determináció. Mindent meghatároz valami, és ezt a valamit is minden meghatározza.

Talán kölcsönöznünk kellene a természettudományok, a biológia fogalomtárából az „érintkező felület”, illetve a „hártya” kifejezéseket, és gyakrabban kellene tanulmányoznunk – úgy hiszem, érdekünk ezt követeli – minden egyéb metaforát is, amelyekkel ezek a tudományok szolgálnak.

G. L. – Mivel a biológiát említette, mint ami metaforákkal, új oksági modellekkel szolgálhatna számunkra, szeretném ezt az alkalmat megragadni arra, hogy egy sokkal általánosabb érvényű kérdést tegyek fel. A történészek, de az antropológusok és a filozófusok is – azzal a kijelentéssel, hogy „minden kultúra” – vajon nem feledkeztek-e meg (bizonyos mértékben vagy túlságosan is) arról, hogy milyen változás következett be a biológiában? Azt hiszem, senki sem kételkedik abban, hogy amikor az emberről, a beszéd képességével megáldott és társadalmat alkotó, egy adott kultúra vonzaskörében élő lényről van szó, valamennyi biológiailag szükség-szerű, alapvető tényező teljesen érvényét veszíti, kulturális és társadalmi szempontból viszont érdemlegesen megszilárdul. Vajon eléggé tisztában vagyunk-e azzal, hogy ezek a biológiailag szükség-szerű tényezők azért még továbbra is hatnak? S nem áll-e érdekünkben kissé közelebből vizsgálandni a biológiában, mint amennyire általában tesszük? Nevezetesen abban a tudományágban – az etológiában vagy állati viselkedéstanban –, amely az elmúlt száz esztendőben megdöbbentően nagy fejlődést ért el, és századunkban – mindent összevetve – olyan jelentős felfedezésnek számít, mint Darwiné volt a maga korában, még ha így újabb sebet ejt is az ember önimádatán, növelve a hajdan Freud által már elősorolt sebek számát.

Mindezzel azt akarom érzékeltetni, hogy ha az emberiséget az élőlények egyik fajának tekintjük, akkor számos olyan, parancsoló szükség-szerűséggel szembe kell néznie, amelyek tényszerűen más fajok létét is meghatározzák: azaz táplálkoznia kell, élettérrel rendelkeznie, szabályoznia a születések számát, korlátoznia agresszív megnyilvánulásait. Ez gépies módon nyilvánvalóan nem történhet meg, mert az ember olyan fajt alkot, amelyben a természet által lassan, türelmesen alakított és az állatvilágban érvényesülő, ösz-

tönszerű biológiai egyensúlyt végül is „felborította” a nyelv, a tudat, a halál képzetének kialakulása, s ez azt eredményezte, hogy mindazt, ami az állatvilágban magától értetődően történik, az ember esetében a kultúrának kell – átvállalva e „szerepet” – biztosítania.

Ismétlem tehát, hogy minden olyan kísérlet, amely a természet jelenségeiből szolgai módon, gépiesen vezeti vagy másolja le a kultúra jelenségeit, kudarcra van ítélve, és szükségképpen teljes zűrzavarhoz vezet. Az állatvilág egészében feltétel nélkül érvényesülő néhány szükségszerűség olyan iránymutatóul, vezérfonalként szolgálhat számunkra, amelynek segítségével különbséget tudunk tenni a kultúra funkciói között; meg tudjuk állapítani, hogy melyek közülük azok, amelyeket feltétlenül elsődlegesnek tekinthetünk, lehetővé téve ezáltal (természetesen minden egyedi esetben meghatározva, miként felel meg a kultúra a természet igényének), hogy megeljük azoknak a legegyszerűbb meghatározó tényezőknek azt a sorozatát, amely minden végtelenül bonyolult és végtelenül gazdag kulturális alakulatban szerepet játszik.

Visszatérek a népességszabályozó mechanizmusok kérdésére. Az az újkeletű gondolat, hogy az emberiség a kultúrában találta meg a túlnépesedés megakadályozásának megfelelő módzatait (amelyet az állatvilágban az ösztönök szabályoznak), nos, ezt az ötletet rendkívül termékenyítőnek tartom. Évelyne Patlagean merész, sőt – amint azóta tőle megtudtam – kockázatos következtetésére gondolok – vajon a szerzetesi élet hajdan nem játszott-e efféle szabályozó szerepet? –, amelyet *A szegénység Bizáncban* című doktori értekezésében fogalmazott meg. Mintaszerű kijelentés, mint mondtam, éppen azért, mert fölöttébb összetett kulturális jelenségre utal, amelyről azonnal kiderül, hogy képtelenség egyedül erre visszavezetni, egyáltalán ebben keresni az egyik „okot”. Ugyanis szó sincs arról, hogy itt alattomban megkísérelné visszacsempészni a „végső meghatározó instancia” fogalmát! Arra törekszik, hogy megértse, miként sikerül bármiféle biológiai igénytől teljesen független leleményességgel igényekre kitérő, burkolt választ sugalmaznia a kultúrának. S ez nem is a hegeli „csel” újabb változata, mert egy pillanatig se higyjük azt, hogy az így szavatolt válasz bármilyen módon a jelenség (amelyen élösködik) „végét” jelentené.

Egyszóval, összegezőképpen, nem gondolja-e, hogy mindenfajta emberi közösségnek – a maga módján, azaz teljesen *más szemszög-ből* – választ kell adnia számos biológiai követelményre, és a választásban ez az egyszerű állítás talán több segítséget nyújthatna?

G. D. – Teljesen meg vagyok győződve arról, hogy igen. Egy társadalom – mint már mondtam – élőlényhez hasonlatos, s mint minden élőlény, a társadalom is ugyanazon szerkezetekben való fennmaradásra, szaporodásra, terjeszkedésre törekszik. Mindazonáltal, ami az emberi társadalmat illeti, a sejtekben, az élő anyag esetében fellelhető kódokhoz újabb, a szellemet szabályozó kódok társulnak. Az ember nemcsak kenyéren él. Én is, mint hajdan, a XII. században élt tudóstársaim, meggyőződéssel vallom, hogy a lényegbevágó fogalom – ismétlem – a megtestesülés: azaz, hogy az ember egyszerre anyag és szellem. A túlélését biztosító mechanizmusokban, a társadalom mint egység újratermelődésében nemcsak azok a fejlődést és a védekezést meghatározó mozzanatok játszanak szerepet, amelyeket a kromoszómák előírnak, hanem ezen túl egy egészen másfajta mód is, amely kevésbé durván és nem olyan gépiesen, de éppoly közvetlenül megszabja az ember viselkedésmódját. E nyilvánvaló ténynek megfelelően fogalmaztam meg néhány kérdést (így például a házasságot), amelyeket manapság vizsgálok. A házasság nemcsak biológiai, hanem kulturális tényező is egyben. Nyilvánvaló, hogy azok a kulturális szabályok, amelyeket egy társadalom a házassággal kapcsolatban kinyilvánít, a természet követelményein alapulnak, hogy a lehető legkielégítőbb módon, a legkedvezőbb körülmények között tegyék lehetővé valamelyik társadalmi csoport szaporodását. Nyilvánvaló például, hogy a hűbéri korban az arisztokrácia körében érvényben lévő házassági szokások némelyike – nevezetesen a házasság korlátozása a férfiak esetében – a születés szabályozásának, az öröklés alakulásának ellenőrzésmódjában hatásos eszközül szolgált, és lehetővé tette, hogy a főurak nemzedékről nemzedékre megőrizze uralkodó helyzetüket. Valamennyi családban csak egy fiú házasodhatott, a többi agglagény maradt. Ez persze nem akadályozta meg őket abban, hogy utódokat nemzzenek, de ezek nem számítottak törvényes leszármazottnak, s ily módon nem formálhattak jogot az örökség egy részére. Mivel kizárták őket a hagyaték felosztásából, az egészében öröklődött, s nem csökkentette a családi vagyont

(*patrimonium*), a leszármazási ágak nevezett szervezet anyagi alapját. Így, annak a tudatos vagy nem tudatosult célnak az érdekében, hogy az adott társadalmi csoport (nem az egész társadalom, hanem csak bizonyos összetevői) a lehető legnagyobb hasznot húzza leszármazásából, a szokások, tilalmak, kötelezettségek sajátos rendszere alakult ki. Azt is látnunk kell azonban, hogy ezek a kódok nem örök érvényűek, elég hajlékonyak ahhoz, hogy alkalmazkodhassanak a környezet változásához. Ön az imént biológiai metaforáról beszélt. Nos, azt hiszem, hogy a családot úgy kell elképzelnünk, mint egy sejtet, amely kapcsolatban áll a vele szomszédos sejtekkel. Küzd azért, hogy – a többi rovására – minél nagyobb térre tegyen szert, hogy ellenálljon a környezet és a gazdasági rendszer kényszerítő erejének. Világos azonban, hogy nemcsak a természetes, hanem a kulturális folyamatokat is figyelembe kell venni. Ez utóbbiak nem annyira gépiesen érvényesülnek, mint az előbbiek, de hatásuk teljes mértékben meghatározó.

G. L. – Egyetértek azzal, hogy az embernek a kultúra közvetítésével kell kielégítenie alapvető biológiai igényeit, hiszen természetes módon nem teheti. És ez a tény valóban mindent megváltoztat: nincs többé semmi, ami kifejezetten a szükségletből fakad, és nincs többé semmi, ami ne vezetné tévútra a vágyat.

Szóval tökéletesen helytálló, hogy az emberek, az „emberi egyenjogúság” társadalmában – ahogy Rousseau oly keményen hangsúlyozta – minden a kultúrában eredezik, ezért hát minden történelem. Bizonyos értelemben az is igaz viszont, hogy az előbb említettek – azt hiszem – lehetővé teszik, hogy félreértés nélkül újraértelmezzük a kultúrát (ahogy a filozófia történetében sokan megtették), úgy értelmezve, mint ami „tökéletesíti” a természetet.

G. D. – Abban az értelemben, hogy a kultúra bizonyos mértékben kiteljesíti, és egy eltérő szabályozásnak megfelelően, más tartalommal tölti meg a természetes törekvéseket, amelyeket – ha a kód jól illeszkedik hozzájuk – megerősít, hatékonyabbá teszi a szükségletekből fakadó természetes törekvéseket.

Ritka azonban, hogy a két szabályozórendszer igazodna egymáshoz. Az ellentétek – amelyekben a kulturális, az erkölcsi szabályrendszer alulmaradni látszik – abból adódnak, hogy a kettő nem egyezik. Az egyház 1100-ban olyan szabályokat akart a világi főurakra rákényszeríteni (a hetedíziglen unokatestvérek sem háza-

sodhatnak össze; a lány, akarata ellenére, nem kényszeríthető házasságra stb.), amelyek – ha életbe lépnek – nem a leszármazási ágaknak nevezett élő szervezet (a biológiai szükségleteknek megfelelő?) érdekeit szolgálták volna. Hosszas küzdelem után – amelyet kiátkozások, gyötrelmek, megvesztegetések kísérték – az egyháznak végül is engednie és enyhítenie kellett – az adott társadalmi viszonyoknak megfelelően – követeléseit szigorán.

G. L. – E kitérő után arra kérném, hogy térjünk vissza – egy sajátos kérdés vetületében vizsgálva – a korszakolás kérdésére. A középkor fogalma valóban nem jelent semmit?

Persze, jól tudom, hogy többféle „középkor” létezik, de vajon mégis, nincs az a benyomása, hogy azonos fajta kulturális környezetről van szó? Én ezt a sajátos szellemi légkört szívem szerint a vallás valóban roppant súlyának, a kereszténységhez fűződő lényegbeli viszonyoknak tulajdonítanám. Egyben arról is meg vagyok győződve, hogy a középkorban *többféle* kereszténységről beszélhetünk, s hogy a IX. századbéli keresztény nem azonos a XIII. századi kereszténnyel. Nem tudom elfojtani magamban azt az érzést, hogy mégiscsak van valami, ami ezeket az embereket összeköti, s ez az összekötő kapocs a kereszténységhez fűződő viszonyuk – mondhatnám – ereje, hőfoka. S ha e hosszú évszázadokban egységet keresünk, ez talán abban lelhető fel, hogy mindannyian és együtt egy nagy kaland – a kereszténység felvételének – részesei voltak.

G. D. – Mi az, hogy középkor? Nem tudni pontosan, mikor kezdődött (nincs is sok értelme ezt kutatni), de azt sem, mikor végződött. Mindenesetre hatalmas időszakról, ezer évről van szó.

Olyannyira, hogy ha mindenáron meg akarjuk határozni a „középkor” fogalmát, akkor ez azzal a kellemetlen következménnyel jár, hogy megtörjük az időrendet, az egészet azonos színben látjuk; kivetítjük az egészre a legjobban ismert korszakról (az utolsó) alkotott szemléletet, a trubadúr-stílust, amelyet a romantikusok élesztettek fel. S így Szent Johannát és Nagy Károlyt kortársaknak tekintjük, holott az utóbbit több idő választotta el tőle, mint Szent Johannát tőlünk. Ha ezt a szemléletet követjük, figyelmen kívül hagyjuk, hogy a világ éppoly gyorsan változott akkor is, mint a XIX. században. Ezt jól érzékelem akkor, amikor az általam ismert korszakban, a XI–XII. században, egyik nemzedékről a másikra a

viselkedés- és gondolkozásmód változását tapasztalom. Ami tehát a középkor fogalmát illeti, én inkább ellene lennék. A „kulturális közeg” fogalmát jobbnak tartom. E fogalmon belül méltó helyet kapna az is, amit a kereszténység jelentőségéről mondott. A nyugati kereszténység, a római katolicizmus valóság, egy pontosan körülhatárolható, sajátos kultúra gerincét alkotja.

A középkor fogalmának csak ezen belül van értelme. Teljesen nyilvánvaló, hogy nem alkalmazható más esetben, mint a nyugati kereszténység történetében. Nem létezik sem bizánci, sem mohamedán, sem kínai középkor.

Ismétlem, ez a fogalom a nyugati kereszténység korszakolásának óhajából ered, s maga is szorosan kötődik a fejlődés fogalmához. A „középkor” becsmérő kifejezés, amely egy átmeneti, sötét, megvetésre méltó és elhanyagolható korszakot jelöl – az „aranykort” és a „megújulást” (a reneszánszt) köti össze.

Ezek után felvetődik a kérdés: Vajon a XVII. században élt franciákat – hogy az ön kifejezésével éljek – kevésbé „szoros” szájak fűzték, kevésbé „heves” érzelmek kötötték volna a kereszténységhez, mit Kis Pipin* vagy Szent Lajos** kortársait? Ez

* Kis Pipin (kb. 715–768), Martell Károly fia, akit 741-ben választanak Neusztrázia (a Meroving Birodalom nyugati része), Burgundia és Provence hercegévé. Fivére, Carloman 747-ben lemond javára Asztrázia (a Meroving Birodalom keleti része, a Karoling Birodalom bölcsője) uralmáról. 751-ben – Zakariás pápa beleegyezésével – a frankok királyává választják. Halála után a birodalma két részre szakadt: az egyiket (két fia közül) Nagy Károly, a másikat Carloman örökölte. – *A ford. megjegyzése.*

** IX. (Szent) Lajos (1214–1270), 1226-tól Franciaország királya, melynek területét – az angolokkal kötött párizsi békszerződés után – 1259-ben Normandia és Poitou tartományával, az Anjou grófsággal és a majnai hercegséggel növelte. A Szentföld felszabadítására kereszties hadjáratot indít az egyiptomi szultán ellen. Mansurahnál azonban 1250-ben csatát veszít és fogságba esik. Váltásdíj fejében szabadon bocsátják, de csak négy esztendei szentföldi tartózkodás után tér vissza Franciaországba. Átszervezi az országot, megerősíti a központi hatalmat, megreformálja az igazságszolgáltatást. A *Sainte-Chapelle* (Párizs egyik leglátogatottabb műemléke, a korai gótika remeke), a *Sorbonne* (a párizsi egyetem) az ő utasítására épül meg. Környezete, tanácsosai kérésére ellenére, 1270-ben ismét a keresztiesek élére áll. Tunisz felé hajózik, de célját nem éri el, a partraszállást követően, Karthágónál a pestis végez vele. – *A ford. megjegyzése.*

esetben is finomítani kell az állítást, attól függően, hogy melyik vidékre vagy milyen társadalmi körre vonatkozik!

G. L. – Most már jó ideje – ha kimondatlanul is – végeredményben a „történelem irányának” buta kérdése körül forgunk. Úgy-hogy ezzel az erővel akár tisztázhatnánk is, azt hiszem.

A fogalmat évtizedek óta mindenki használja. S ez nem annyira Marx, mint inkább a vulgáris marxizmus számlájára írható. Világos, hogy azt az elképzelést, amelyet e fogalom takar, nem a marxizmus találta ki. Sőt, ezzel ellentétben, a marxizmus hatásában (abban, hogy agyunkra rátelepedhetett) nem kis része volt annak, hogy a Nyugat sajátosságának tekintett rögeszmés képzetek egyik alkotóelemére reagált, s e mesterkedése minden különösebb nehézség nélkül beleilleszkedett a már említett keresztény történeti hagyományba. A szerzeteseknek – akik a közvetítő szerepét játsszák az érzékelhető és az érzékelhetetlen között – a történelemről kialakított képétől kezdve Bossuet-n és az ő *Értekezés az egyetemes történelemről* című művén át az egymást követő termelési módok elméletéig valóban megfigyelhető ez a vezérfonal. S talán ez a legmakacsabb álm, amelyben a Nyugat mindeddig ringatta magát. A tudós Marx mellett – akiről már beszéltünk, s akit ön kellőképpen méltatott – van egy másik Marx is, aki – Hegel nyomán – a történelem teológiáját írja tovább.

Ezek után – azt hiszem – felvetődik egy kérdés, amely elől nem lehet kitérni. Az, hogy a „történelem irányának” témája egy adott kultúrát jellemez, még nem jelenti azt, hogy nincs mire támaszkodnia; az, hogy egyesek egy előre megírt forгатókönyv alapján vélik megvalósulni a történelmet, bármilyen meghökkentő, még nem jelenti azt, hogy – akár rögeszme gyanánt is –, de ne „bökné ki” valós tény.

Hadd magyarázzam meg! Amikor Marx azt állítja, hogy a történelem a termelőerők fejlődésének története, nem hiszem, hogy állításának másutt, mint Európában értelme lehetne. Itt viszont – azt hiszem, igenis – van, hiszen éppen ön, ami a középkort illeti, nem kíséerte-e figyelemmel a VII. század óta a termelőerők fejlődését?

G. D. – Dehogynem. Ez a fejlődés azonban pillanatnyi fellendülést, pangási időszakokat, sőt visszaesést mutat, de ennek észrevételét az egyenesvonalú és egyenes irányú fejlődés mítoszában rejli

erő megakadályozza. Másfelől, tisztázzuk a fogalmakat! Senki sem kételkedik abban, hogy a történelemnek – mint életünknek, minden életnek és minden történelemnek – értelme, iránya van. Minden élő szervezet és minden társadalom, amely maga is élő szervezet – valamilyen irányú – visszafordíthatatlan fejlődést mutat. Tekintsük az élet valóságát, amiből az következik, hogy mindannyian érzékeljük a növekedést, és aggódunk amiatt, hogy lassul, látjuk, hogy megáll, majd átadja helyét a hanyatlásnak. Reménykedünk benne, hogy a természetes elöregedést, hanyatlásunkat itt a földön valami legyőzheti. És ez az, ami az „értelme” szónak más jelentést ad. Ez a reménykedés, ez a dühödt vágy egyszerre sugallja azt, hogy a történelemnek értelme van – ez nem lehet képtelenség –, s hogy ez az értelem, amellyel rendelkezik, az a mozgás, amely elragadja, egy *cél* felé viszi: az egyenes irány felfelé és előre mutat, vissza- vagy elvezet az elveszett paradicsomba, illetve egy kedvezőbb szakaszba, folyamatos fejlődés közepette. Ez a szemlélet az emberiséget egy zárandokúton mutatja be. *The Pilgrim's Progress*: útban az ígéret földjére. E kulturális séma rabjai vagyunk, melyet a keresztény szövegek tanulmányozásának szentelt, több évszázados elmélkedés szilárdított meg, majd a nyugati civilizáció századokon át tartó növekedése tényleges tapasztalatával igazolt, éltetett. A növekedés nem volt szükségszerű, és ma – nem kis félelemmel – kezdünk kételkedni abban, hogy még sokáig eltart. Ez a mítosz – amely a mítosz minden követelményének eleget tesz – mindenképp megnyugtat, és igazol is egyfajta viselkedésmódot. Utópia ez, sőt: maga az *utópia*.

Emlékszem, hosszasan vitatkoztam erről egyik barátommal, Marcel Daviddal, aki nagyon szép könyvet írt *A munkásság és történetének értelme* címmel. A zsidó vallású David – maga is történész – ebben az esetben keresztényként érvelt, és teljes nagylelkűségével a munkásosztály előtt menetelt, másfajta reményt kínált, mint a marxizmus. Meggyőződéssel vallotta, hogy a történelemnek van értelme, hogy a végzet nem teljes. És ki az, aki ne hinne ebben legalább szemernyi, és ne éltetné a feltámadás, a forradalom vagy egy osztályok és megosztottság nélküli társadalom reménye? Ha nem, hát mivégre jó a szenvedés, hogyan tudnánk elviselni a rosszat? És ezen a ponton már elérkeztünk az élettani szövet és a szorongás szintjére.

G. L. – A keresztények számára a történelemnek lényegében két értelme van, hiszen két országról, két világról beszélünk.*

Azt értem ezen, hogy mindannyian elmondhatjuk: „*Mundus senescit*” – vagyis az emberiség elöregedik, megfogyatkozik, felbomlik a fertőben, míg másfelől követi a másik, a felfelé ívelő történelmet. Amint azonban világi távlatban szemlélődünk – ahogy a marxista teszi –, amelyben a két ország egybeolvad, egységet alkot, a földi élet végén a mennyei létre kell lelnünk, s a világ, ahelyett, hogy elöregedne, megifjodik.

G. D. – A XI–XII. század keresztényei, gondolkodói valóban kétféle történelemben hisznek: az egyik az emberiség érzéki gyönyöreivel okolható pusztulásának, a másik felemelkedésének, üdvözülésének története. Krisztus mindkettőt felvállalja: az emberi aljasság küldi a halálba, s megdicsőülve támad fel. Ez a *történelmi* esemény – a feltámadás, Húsvét napja – az időrend kiindulópontja abban a korszakban, amelyről beszélünk. Ez az esemény köti össze elkerülhetetlenül a Krisztus előtti és utáni korszakot, azaz a két történelmet. Pontosabban: a két jelentés egyikét (az érzékit, a negatívot) semmisnek nyilvánítja.

A marxista gondolkodás – fölöttébb nyilvánvalóan – a kereszténység megrögzött kényszerképzeteit újra beépíti a maga eszmérendszerébe. Ugyanaz a kizárólagosság, egyoldalú szembeállítás figyelhető meg benne. Eszményíti az anyagot (mi más is volna ez?), s ezzel ugyanannak az igénynek felel meg, mint a kereszténység, amely a szellemet magasztatja fel.

G. L. – Rendkívüli erejét éppen ez adja.

G. D. – Valóban, mert minden utópia rendkívüli ereje abból fakad, hogy megszabadít az öregedéstől való félelemtől.

G. L. – Azt hiszem, hogy megállapítása mélységesen igaz. Végezetül leszögezhetjük: a marxizmus tehát nem eszméinek köszönheti befolyását, hanem annak, hogy élvezetet okoz az embereknek akkor, amikor azt állítja: „a történelemnek jó vége lesz”; pontosan azt teszi, mint amikor a gyerek, akinek mesélnek (s a mese félelmet kelt benne), magát megnyugtató, afelől érdeklődik: „Mi lesz a vége”? Az életben ugyanígy: a bajba jutottaknak, akiket mindenfe-

* Utalás Szent Ágoston *Isten Országa (Civitas Dei)* című művére. – A ford. megjegyzése.

lől csapás ér, akik felfordulnak, betegek, nemi életre képtelenek stb., azt mondják: „Nyugalom, a végén minden rendbe jön”. A film elszomorító, de jól végződik. Értelmet adnak valaminek, aminek nincs értelme, s ezt azért teszik, hogy az emberek elviseljék az elviselhetlent.

G. D. – Igen, hogy elviseljék a halált, mert végül is ez az elviselhetetlen. És elgondolkodtató – úgy vélem –, hogy akkor, amikor kultúránkban az, amit a remény beteljesítőjének hittünk (a kereszténység, a marxizmus), meghátrálni látszik, vajon mi veheti át szerepüket.

V. Áthatások, összefüggések, változó elrendeződések

A vidék

G. L. – Szeretném, ha most megkísérelnék – sokkal kézzelfoghatóbban és kifejezettebben az ön kutatási területére vonatkozó kérdések megvitatásával – némiképp kimutatni, hogy mit jelentenek, illetve miképpen érvényesülnek azok a bizonytalan egyensúlyi helyzetek, az a kölcsönös vagy többirányú meghatározottság, amelyről az imént beszélgettünk már. Eközben azonban, természetesen, nem mondhatunk búcsút Marxnak. Valahányszor nyíltan vagy burkoltan, szükségképpen rá hivatkozunk, azokat a fogalmakat tesszük próbára, amelyeket ő alkotott.

Térjünk vissza mindenekelőtt a földrajzra, amelyről már elmondta, milyen szerepet játszott képzésében. Javaslom, vizsgáljuk meg pontosan azt (ami, úgy látszik, még nem eléggé tükröződik a köztudatban), hogy milyen viszonyban van egymással a földrajz- és a történettudomány. Jó kiindulópontul kínálkozik – ha arra keressük a választ, miként alakul ki a kölcsönös meghatározottság, miként szövi át egymást a politika és a gazdaság – a táj vagy vidék fogalmának vizsgálata. Előjáróban azonban egy megállapítás: kultúránkban a tér és idő elhatárolódik egymástól. Mi, naivan, azt képzeljük, hogy a történelem tárgya az idő, a földrajz pedig a tér. A földrajzban megnyilvánuló szigorú tudományosság, amelyet ön bíráló tárgyává tett, lényegében csak megerősíti ezt a gyermeteg felfogást, miután álláspontja szerint vannak, akik a teret, a „tényleges valóságot” tekintik kutatásuk tárgyának, míg mások az időről elmélkednek. Holott – véleményem szerint – a két dimenzió kiboríthatatlanul keveredik: az idő felismerhető a térben, a tér az időben.

Továbbá az a meggyőződésem, hogy a táj vagy vidék fogalmának az az érdekessége – olyasfajta értelmezésben, mint az öné –, hogy a tér és az idő megkülönböztethetetlen illeszkedési, találkozási pontjához próbál meg kapcsolódni.

G. D. – Úgy van! Való igaz, hogy jó néhány könyvemben fellelhető e törekvés számos nyoma. Doktori értekezésemet az egyes vidékekről írott monográfiák (Étienne Juillard vagy Daniel Faucher, Demangeon vagy André Allix értekezései) mintájára készítettem, olyasfélét írtam, mint amit akkoriban a francia földrajztudományi iskola produkált. Ez egy-egy vidék szűk körzetében végzett vizsgálat eredménye volt, s a kutatás azt tűzte ki céljául, hogy alapvetően meghatározza a vidék jellegét. Én csupán csak áthelyeztem e kérdéskör vizsgálatát a múltba, helyesebben azonmód eltoltam az időben (nem a XX. századból a XVIII. századba, hanem a XIII. századból a X. századba). Mindössze ennyit tettem.

Étienne Juillard például azt tárta fel, miféle változást észlelünk az elzászi síkság arculatán, ha egy vagy két évszázadot visszamegyünk az időben. Én a Cluny apátság vidékét választottam, kihasználva, hogy túlságosan is bőséges, rendkívül jó minőségű és mind ez idáig majdhogynem kiaknázatlan dokumentumanyag áll rendelkezésre, és a XII. századból kiindulva, ugyanezzel a módszerrel egy vagy két évszázadra visszanyúltam. Miután a vidék, az ott élő emberek, parasztok, hűbérurak, tulajdonosok, piacok és vásárok ugyanezen szempontból érdekeltek, s mint Daniel Faucher vagy Pierre Deffontaines, akik mindketten a történész munkáját is elvégezték, én is arra voltam kíváncsi, hogyan alakították – kedvezően és kedvezőtlenül –, rombolták a tájat ezek az emberek öt vagy hat nemzedéken át. És pusztán azzal, hogy módszerüket a távoli múlt-ra alkalmaztam, a történelmet, s nem a földrajzot részesíttem előnyben. Földrajzi képzettségem nyoma kétségkívül még nyilvánvalóbb a mezőgazdaságról írott, későbbi könyvemben, amelyben a vidék iránt tanúsított érdeklődésemet egyébként Marc Bloch gondolatai befolyásolták.*

* Bár DUBY előszavában felhívja a figyelmet arra, hogy a *Mezőgazdaság és falusi élet a középkori Nyugat-Európában* az összegezés szándékával, „egészen más szelvényben” íródott, mint az egyes vidékekről készült monográfiák, amelyek „szinte

Ez a hatás érződik a Bouvines-ról vagy a cisztercita művészetről írott munkáimban is.

Nem hiszek abban, hogy a társadalomban élő emberek tanulmányozása során figyelmen kívül hagyhatjuk a két alapvető tényezőt, az idő és a tér egyikét vagy másikat. A két tengely – mint mondotta – elválaszthatatlanul összefonódik egymással.

G. L. – A vidék fogalmában – véleményem szerint – egy másik, gyümölcsöztethető szempont is van. Ugyanis jól megmutatja, hogy az idő, önmagában, nem kevésbé reális tény, mint a tér, s nem az emberek róla alkotott képzetétől vagy leírásától függően létező valóság, s hogy az, ami mindenekelőtt – ha mondhatom ezt – tisztán „anyagi”-nak tűnik föl számunkra, valójában már képek egész sorában, érzékelhetően megjelenített ábrázolás.

Kantnak végül is igaza volt, amikor azt állította, hogy az idő és a tér az érzékelés *a priori* formái. Az ember számára valóban minden tapasztalást megelőzően létező formák, és – csak segédmükkel tapasztalhat bármit is a világból, feltéve persze, hogy világosan megfogalmazzuk: e formák nem a „természet” meghatározta, objektív tények, nem közös sajátosságok, amelyek egy elvont alanynak, az embernek mint olyannak tulajdoníthatók, hanem mindenekelőtt a nyelvben kifejeződő, kultúra teremtette formák (gondolok itt természetesen Benjamin Lee Whorf munkáira), amelyek a történelem alakít.

Említsünk egy példát arról a területről, amelyet némiképp ismerek. Az első szerzetesek nem egy, a többtől semmiben sem különböző vidék darabjának tekintették a *sivatagot*, amelynek sajátos voltáról a geológus objektív képet alkothat. Számukra a sivatag mindenekelőtt jelentést hordozó szó, megnevezés egy szövegben, egy képzetrendszer középpontjában álló kép. Azt a helyet jelöli, ahol nincs kultúra, ahol minden ellenkező előjelet kap, mint a társadalmi valóságban. Az a kiváltságos terep, ahol harcban állnak a gonosszal, ahol gyakoriak és úgymond érzékelhetővé válnak a

földközélen” vizsgálják a vidéket, azért csak a vidék fogalma a rendezőelv ebben a művében is, éppúgy, mint a Mácon-vidékről írott doktori értekezésben, s ezek a kérdések (az eszközök, a mezőgazdasági munkák, az étkezési szokások, a lakóhely) továbbra is kísérletiesen foglalkoztatják a *Katonák és parasztokban*.

szellemvilágot gyötrő összecsapások, amelyeket az átlagember nem is vesz észre. Guillaumont szép cikket írt arról, hogy a szövegek és képek egész sorozatában található utalást a sivatagra. Ugyanez állítható az *erdőről*. Ön a *Szent Bernát* című könyvében részletesen leírja mindazokat a képzeletbeli lényeket, akik az erdőt lakják; seregnyi képet és jelképet idéz, amelyeknek keletkezése egyáltalán nem a véletlennek tudható be (például lovagok, mint Perceval,* aki harcra száll a cserbenhagyott szüzekért; remeték, akik a szerelme-
seket vigasztalják).**

A *Katonák és parasztok*ban van egy – a vidék és az étkezési szokások viszonyáról szóló – részlet, amelyet igen szemléletesnek találok. Idézem önt: „Ne higgyünk, hogy az emberi társadalom abból él, amit a föld (ahol megtelepedett) adottságai folytán leginkább megterem”. És számos példát hoz fel, amelyek (ebben, de más műveiben is) arra utalnak, hogy – éppen ellenkezőleg – az étkezés hagyománya és a benne kifejeződő értékek – ez esetben döntő szerepet játszik az egyház nyomasztó súlya – miképpen képesek átalakítani a természetet és formálni a tájat.*** Ugyanis az egyház szerepének jelentősége szolgál magyarázatul arra, miért úgy dolgoztak az emberek, ahogy dolgoztak, s melyek voltak a tevékenységük színteréből következő „valóságos” kényszerítő erők.

Azt hiszem, ez a dimenzió, nemcsak a marxizmus, hanem bármely más gondolatrendszer vizsgálódási körén is kívül esik, a bizonyos mértékig – a „tisztá” termelőtevékenységet elkülöníteni igyekezve, ugyanakkor szembeállítva vele a civilizációt megelőző állapotot – érintetlen, alakítható-alakítandó területet kínál fel számunkra. Miként a festő, akként a történész témája – a „természet” – sem különíthető el képzeletünk történetétől, mégpedig egyik eset-

* Perceval (német nevén: Parsifal) a Kerekasztal lovagja, Chrétien de Troyes egyik lovagregényének (*Perceval avagy a Szent Kehely története*) hőse. – *A ford. megjegyzése.*

** Chrétien de Troyes hőseinek és a szénégető remetéknek erről a „más világról”, amelyet az erdő jelképez, lásd Duby *A három rend* című művét.

*** Lásd *Katonák és parasztok*. – Amit „a szerzetesség és a mezőgazdaság” viszonyában jól szemléltet a monostorok gazdasági tevékenysége (azt, hogy ez utóbbit nem a termelékenység határozta meg, hanem a hagyomány törvényesítette igények, a szokás megszabta követelmények), fokozottan érvényes a hűbéri gazdálkodásra.

ben sem; a táj fogalma mindkét esetben azt fejezi ki, hogy a „természet” teljes egészében magán viseli a hagyomány alakító hatását.

G. D. – Teljesen igaza van. A földrajztudósok arra tanítottak, hogy a táj az ember, a társadalom beavatkozásának eredménye. Éppen úgy, mint az anyag alakítása, amely csökönyösen ellenáll ebbéli törekvésünknek, s az ember képtelen teljesen a maga képére formálni. Nem tehet vele – magától értetődően – azt, amit akar, de a kultúra előírásainak megfelelően alakítja át. Azaz, a természetet a kultúra tárgyává teszi. A táj arculatának formálásában nyilvánvalóan egyaránt szerepet játszanak gazdasági szempontok és technológiai eljárások – mindenekelőtt meg kell termelni a rendelkezésre álló eszközállománnyal a létfenntartáshoz szükséges élelmet –, de nem csak erről van szó. Az anyag, a tényleges valóság átalakítása az előzetes elgondolás sémáinak megfelelően történik. Az ember saját létfeltételeinek megteremtése érdekében, de elődei szelleméhez híven rendezi a területet (a szokás hatalma itt ismét megmutatkozik), ami megfelel világszemléletének, a rendről alkotott elképzelésének. Az ember nem épít házat akárhol; nem mindegy, hol alakít ki kertet vagy szántóföldet körülötte, nem akármilyen termést akar betakarítani, hanem olyat, amelyet a hagyomány megkövetel tőle. És az ideológiai rendszer (amely előírja, hogy milyen tetőzettel fedje be házat, hogy melyik napon pihenjen és melyik évszakban mit fogyasszon) nyilvánvalóan kényszerítő erővel határozza meg a technológiát.

A tereprajz – melyet a földrajztudós jól ismer és próbál megérteni – persze olyan, anyagi természetű tényezőktől is függ, mint a földtani alakulatok, de az ideológia képzetei, értékrendszere sokkal inkább hatnak rá, mintsem gondolnánk. A tereprajz tehát az adott kultúra egészének tükröződése, földbe vésett felirata.

Amikor hosszú kutatói pályám kezdetén olyan anyagi eszközök tanulmányozásából indultam ki, mint amilyen az eke vagy a lakóház, és olyan szellemi dolgok vizsgálatánál kötöttem ki, mint amilyenek a hiedelmek vagy az ideológiai rendszerek, ez talán – sőt, bizonyosan – annak köszönhető, hogy olyan emberek alakították szemléletemet, akik a kor történéseinél jobban odafigyeltek arra, mit tanít Marc Bloch vagy Lucien Febvre, s akik meggyőződéssel vallották, hogy az anyagi és szellemi valóság vizsgálata elválaszthatatlan egymástól, ha egy társadalom állapotáról térben és időben

egyaránt számot akarunk adni. Ezzel kapcsolatban emlitem meg, hogy van a marxista elméletben egy roppant érdekes metafora, a társadalmi alakulat – persze csak akkor érdekes, ha az *alakulat* kifejezésnek olyan szigorúan meghatározott tartalma van, mint azt a felszínalaktan megköveteli, amely mindarra utal, ami a tájban a legtisztábban anyagi természetű tényező. Marx persze nem tekinthető földrajztudósnak, de bizonyos marxisták igen, mint például Emilio Sereni kollégám, akiről ön is tudja, hogy – Marc Bloch nyomdokain haladva – megírta az olasz vidék tájtörténetét. Nem hiszem, hogy érdektelen volna utalni arra az összefüggésre, amely a történeti földrajz iránt tanúsított érdeklődése és a „társadalmi alakulat” fogalom használata között áll fenn.

Mindenesetre, ha a felszínalaktanban a maga teljes gazdagságában használjuk az „alakulat” metaforát, akkor fel kell adnunk azt a leegyszerűsítő és felszínes elgondolást, hogy a különböző vízszintes rétegek egymásra épülnek: azt, hogy ami legalul helyezkedik el, az ún. *alépitmény*, a meghatározó, a másik pedig, amelyik fent helyezkedik el, az ún. *felépitmény*. Továbbá figyelembe kell vennünk, hogy a legtöbb földtani alakulatban vannak törések, vízszintes eltolódások, benyomulások, áttolt redők, nemcsak vízszintes, hanem függőleges szerkezetek is, a felhajtó- és feszítőerő pedig keresztveződik. Azt hiszem, hogy akkor egészen más módon szemléljük a termelési módok fejlődését, és rugalmasabban használhatjuk a meghatározottság fogalmát.

G. L. – Nem zavarja, ha arra kérem, hogy néhány példa említésével fejtse ki, valójában mire is gondol?

G. D. – Megpróbálhatok abból példát meríteni, amit a Burgundiától délre elterülő Mâcon vidékének kutatásakor (első tudományos munkám végzése során) tapasztaltam. Lankás táj ez, tele domboldalakkal, vagyis azok közé a térségek közé tartozik, amelyet elsőként választott ki magának még a csiszolt kőkorszakban élt ember, hogy a tájhoz illő s nem azt kizsigerelő művelési rendszert honosítsa meg.

Földművelésre utaló nyomokra bukkantam, és megkíséreltem, hogy időrendi sorrendet állítsak fel közöttük.

Számos jel – elszórta szereplő helynevek Cluny oklevélanyagában, összevetve a XIX. században készített telekkönyvekkel és a jelenleg látható tájjal – arra utalt, hogy több, egymásra rakódott

réteg különböztethető meg. A legmélyebben fekvő réteg, amelyről még a dombtetőn elhelyezkedő falvak tanúskodnak (egy szerteágazó dülőúthálózat), azt mutatja, hogy ezt a legelső területrendezést már földművelők alakították ki, akik gabonát termeltek, de főként a természetből fedezték (gyűjtögetéssel, állattartással) élelmiszer-szükségletük java részét. Erre az alapra települtek – nagyon jól meghatározható pontokon (amelyeket előszeretettel ajánlottak letelepedésre a római mezőgazdászok, mint pl. Columella) – fűzér alakban, egy bizonyos szinten a rómaiak korában az ún. mezei lakások vagy falusi házak (latinul *villák*). Ezek jelentős részéből, amikor – ha mondható így – én találkoztam velük, azaz a XII. században, majorságok lettek. Ekkor még elég jól érzékelhető volt azonban, hogy a letelepedés már egy másfajta művelési rendszeren alapuló településszerkezet szerint történt, amelyben a gabonatermesztésnek jóval fontosabb szerep jutott, mint a dombtetőkön elhelyezkedő, nagyon régi falvak esetében. Az utóbbi réteg egy sajátos úthálózatnak, következésképpen a vidéknek, a földdaraboknak megfelelő nyomokra utalt. Az úthálózatot ésszerűbben, derékszögben alakították ki, ami a földművelés rendszerességére utalt, de annak a politikai törekvésnek is megfelelt, hogy körülzárják a teret. Ez már a római császárság terjeszkedésének időszakában történt: kényszerrel fejezett ki, s ez egyenes határokat, egyenes utat követelt. A politikai beavatkozás nyilvánvaló mindazokban a jelenségekben, amelyekről szóltam.

A második területhódító hullám e vidéken még nyilvánvalóbbá tette a különbséget a sík, felszabadított, kis parcellákra osztott földterületek és a még műveletlenül hagyottak között. Különbségük még a XII. században is jól érzékelhető volt. A két rendszer azonban – a kora középkor homályba burkolt évszázadai során – egymásba olvadt: a római kort megelőzően már létező, régi falvakban az emberek (amikor én „találkoztam” velük, azaz a X. század végén) kezdtek hozzászokni ahhoz, hogy főként ne levest, hanem római módra készült kenyeret egyenek. Mivel ehhez, következésképp, több gabonára volt szükség, fokozatosan csökkent a megélhetéshez hajdan oly nélkülözhetetlen, gyűjtögetésből és állattartásból származó táplálék részaránya. A táplálkozási szokások – a hatalmon lévők életmódjának bővületében, annak utánzásával –

átalakultak, és – mintegy visszahatásként – a mezőgazdaság, következőképp a vidék arculata is megváltozott.

Az új hatalom, a keresztény szellemiség időközben megteremtette a maga köbe vésett emlékeit (kápolnákat, plébániatemplomokat), amelyek közül nem egy a hajdani, akkorra már teljesen feledésbe merült vallási kultusz helyszínén épült fel. Ezek az épületek a hűbéri korszakban, amelyben a társadalmi fejlődést tanulmányoztam, a vidék roppant jelentős, kizárólag a szellemiség, az ideológia meghatározta átalakulást jelképezték. Ezt a vidéket a XI. század elején hatalmába kerítette az isteni béke eléréséért indított mozgalom – azaz a rendről alkotott sajátos elképzelés –, mert kiderült, hogy azt a király képviselői már képtelenek biztosítani, és lassacskán kezdett kialakulni az a politikai szerkezet, amelyet hűbéri rendszernek nevezünk.

Miként tükröződött vissza a vidék arculatának átalakításában az a gondolat, amelyet nagy műveltségű emberek, püspökök és apátok terjesztettek, hogy az isteni akarat szerint a béke uralkodjék a földön? Isten békéjének szabályai előírták, hogy a katonák, a martalócok (az a katonai réteg, amelyik a parasztság körében tanyázott, belőle élt) – ha lelkük üdvössége fontos számukra, ha nem akarnak haláluk után rettenetesen bűnhődni – kerüljék el a templomokat és azok környékét. A templomokat mind tökéletesebben igyekeztek megépíteni az említett időszakban ezen a vidéken, amely a román stílusú építőművészet egyik bölcsője volt.

Ne csak kerüljék, de a legnagyobb elővigyázattal közelítsék meg a katonák a templomot; felszentelt, azaz a szentélyt körülvevő területre, amelynek határait a templom felé vezető utakon, néhány lépésre tőle, kitűzött kereszttek jelezték, csak fegyvertelenül léphetek be. Jelképesen bekerített területek, képzeletbeli határokkal megvont szigetekké voltak ezek, amelyek azonban vidéken gyors ütemben, ténylegesen is kialakultak. E védett területeken, ahol nem szabadott kifosztani, se túlon túl, mértéken felül megadóztatni, se fölös robotra kötelezni a parasztot, a falusiak építkezni kezdtek, s a temető, mert hiszen erről van szó, ahol továbbra is elföldelték a halottakat, élőkkel népesült be. A lakóhelyek között ekkor egyfajta kiválasztódás következett be: néhány, régóta lakott terület teljesen elnéptelenedett – vagy azért, mert a hűbérúr túl követelődző volt,

vagy azért, mert ott nem tüzték ki a keresztek. Közben a legvéde-
tebb területek jókora községekké terebélyesedtek.

Nyilvánvaló, hogy a termelőerők fejlődése önmagában nem ma-
gyarázhatja a falusi lakóhely ilyenfajta átalakulását. Gondolom,
hogy a művelés alá vont terület (a Saône folyót környező rengeteg
erdőségek irtásával) további növekedését a XII. században két
tényező gátolta meg. Elsősorban a nemesség ideológiája, amely
előírta, hogy a hűbérúr vazallusainak nagy vadászatokot köteles
rendezni. Másodsorban a vallási ideológia, amely lehetővé tette,
hogy a ciszterciák remeteségük védelmében megakadályozzák a
további erdőirtást ott, ahol letelepedtek.

Az állam, a népi ellenállási mozgalmak, a család

G. L. – A marxizmus végérvényesen lerombolta az osztályok
fölötti állam mítoszát, amely – miután már többféle alakot öltött
– például a természetjogban megfogalmazott elméletekben öltött
testet (olyan fogalmakban, mint közérdek, közjó, a szerződés zálo-
ga stb.). Nem hiszem, hogy kételkedhetnénk abban, hogy az állam
valójában apparátus, eszköz, amellyel az uralkodó osztály a ki-
zsákmányolást biztosítja. Úgy látszik azonban, hogy volt némi
igazság is abban – noha ábrándba burkolva –, amit a marxizmus-
nak (a bírálattal lévén elfoglalva) voltaképpen nem sikerült bizo-
nyítania. Nevezetesen ahhoz, hogy egy osztály majdan, adandó
esetben, kizsákmányolásból élhessen, mindenekelőtt az szükséges,
hogy a társadalmi kötelék mint olyan ne lazuljon meg túlságosan;
meg kell óvni az önzés, a túlzott kizsákmányolásra irányuló hajla-
mok hatásától, amelyek lazítására irányulnak, s amelyekben túlsá-
gosan is megnyilvánul a halálösztön (csak zárójelben jegyzem meg,
hogy Freud erről jóval több tájékoztatással szolgál, mint Marx).

Ebben – és csakis ebben – az értelemben van némi igazság az
osztályok fölötti állam ábrándjában, s ez utóbbi nem pusztán
egyetlen osztály hatalmi eszköze.

Mi erről a véleménye a középkor kapcsán?

G. D. – Először is világos, hogy az állam feladata – a középkor
embere szerint – egyensúlyban tartani a társadalom „rendjeit”. A
társadalmi rend fenntartása annak a feladata, akit természetfölötti

hatalommal ruháztak fel, s úgy uralkodik a földön, miként Isten a mennyben. Valójában ilyen képet alkot magáról a királyság, a középkori fejedelemség: kiegyensúlyozó erőnek képzelet magát. Nyilvánvaló, hogy a valóságban a hatalom birtokosai, akiknek szellemét ez a szemlélet itatta át, mindig is igyekeztek nagymértékben korlátozni ember ember által való kizsákmányolását. Emlékezzen csak Geoffroy Plantagenêt-nek,* az állam első emberének történetére: neki nem volt tudomása arról, hogy harácsolásból gazdagszik. Amint viszont megtudta ezt, mértékletességre intette az adóbehajtás címén sarcolókat. Mindenesetre ez az a tanulság – az általam idézett szövegben –, amelynek megszívlelésére inteni kívánja utódait.

Valóban megfigyelhető, hogy amikor a XII. század végén, a XIII. század elején (a Karoling Királyság szétesése, pusztulása után) az állam újraszerveződik, maga szüli meg saját apparátusát, egy új társadalmi csoportot. Amikor államról beszélek, azon nemcsak a világi hatalmat értem, amelyre elsőként gondolnánk, hanem az egyházat is, amely állam az államban. Ne feledjük, hogy az érdekezésség, amely a kettőt összefűzi, egyben lappangó harccal párosul, amelyet a két, egymásba illeszkedő, de pontosan egybe nem eső államszerkezet vív egymással. Mindkettő „kitermelt” magából egy osztálynak nem nevezhető társadalmi csoportot (a hivatalnokokból álló államapparátust), amely mind nagyobb jelentőségre tesz szert. Az államapparátus az a szerv, amely talán a legélénkebb „közlekedőedény-rendszer”, amelyben a lovagok, írások, közemberek között az egyébként elfogadott társadalmi különbségek elhalványulnak, s amelyben sikeres pályát futhat bárki, függetlenül attól, honnan származik.

Azaz tehát, amint az állam megerősödik, alkotóképessé válik, létrehoz egy olyan testületet a társadalomban, amely a megszokott osztályozási rendszer egyetlen kategóriájába sem sorolható, igyekszik az állam fölébe kerekedni. Bár nem válaszoltam közvetlenül az ön által feltett kérdésre, de az elmondottak elvezetnek a válaszhoz.

* V. Geoffroy, Anjou grófjának ragadványneve, mely arra utal, hogy annak az uralkodóháznak a leszármazottja ő, amely 1154-től 1485-ig az angol királyokat adta. – *A ford. megjegyzése.*

Akkor most válaszolok rá néhány szóban. Nem hiszem, hogy bárki is állíthatná, hogy a középkori állam kifejezetten egy társadalmi osztály „szolgálatában” áll. A játéknak valójában három szereplője van: egyfelől az egyszeri adóztatás vagy dézsma haszonélvezői, másfelől a kizsákmányoltak (egyfelől a „hatalmasságok”, másfelől a „szegények”, ahogy a Karoling-korszak gondolkodói nevezték őket), s harmadikként hozzájuk társul az uralkodó, aki hivatalnoki apparátusával nem része, hanem kívülálló döntőbírája az egésznek, és nem kizárólag az uralkodó osztály érdekeit szolgálja. Természetesen legalábbis összejátszik, cinkosságot vállal vele, de amilyen gyakran csak lehet – az elnyomott osztályra támaszkodva –, kiterjeszti hatalmát az uralkodó osztályra is.

G. L. – Ismétlem, úgy vélem, hogy a legfontosabb szempont az, hogy a társadalmat összetartó kötelék csak akkor tarthatja valóban össze a társadalmat, ha a kizsákmányolást bizonyos keretek közé szorítják. Még akkor is, ha igaz, hogy ezek a keretek a végtelenségig tágíthatók. A vulgáris marxizmus voltaképpen úgy igyekezett beállítani a dolgokat, mintha a társadalom nem is szolgálna másra, mint hogy az uralkodó osztály mindenféle korlátozás nélkül érvényesíthesse kizsákmányolási vágyát; mintha a társadalom akadálytalanul kínálkozna fel kirablóinak. Holott a valóságban szükségszerű, hogy a társadalmi kötelék ne lazuljon meg, azaz: minél kevesebb lázadásra kerüljön sor.

G. D. – Egyfelől nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a hűbéri társadalomban az uralkodó osztály nem egységes, önmagát is ellentétes törekvések jellemzik, és mindegyik táborban, amelyek megosztják, mindegyre azt hangoztatják, hogy a kizsákmányoltakat csak ők képesek a maguk oldalára állítani, megnyerni. A középkori egyház nagyon jó példa erre, hiszen egyszerre hajlik a gazdagok és szegények felé. Az uralkodó pedig – hogy pórázon tarthassa – nem mulasztja el kihasználni az egyház kettős kötődését. Másfelől nyilvánvaló, hogy ki kell egyensúlyozni a munkából származó nyers bevételt és a belőle „lecsípett” sarcot. Az uralkodó – a béke, az üdvözülés és az általános jólét kezelése – eme egyensúlyi helyzet valódi biztosítója, melyet jótékony adományai-val tart fenn (emlékezzünk csak Flandria grófjára!), de igyekszik megfelelő keretek közé szorítani a hűbérurak kapzsiságát is. Az egészséges egyensúly egyébként magától is helyreállni látszik. Ami-

kor „osztályharcról” beszélek, főként arra a néma, passzív, makacs, de fölöttébb hatásos ellenállásra utalok, amelyet a középkori hűbéri társadalom alattvalói kifejtettek. Az pedig, ami lényegében az állam működését biztosította – még mielőtt a királyi hatalom újra kialakult volna –, nem volt más, mint a szokás. Azaz, a még rögzítetlen, változó s következőképp bármikor átrendeződésre kész szabályok összessége; az a jog, amelyet a közös emlékezet őrzött meg. Ahhoz, hogy ezt meg lehessen ismerni, hogy kikötéseit pontosan meg lehessen határozni, össze kellett gyűjteni az embereket, ki kellett faggatni az emlékezetet. Megbeszéléseket folytattak, tényeket rögzítettek, gyűléseket hívtak össze, amelyeknek törvénykezési jogát a hűbérurak és alattvalóik magukra nézve egyaránt kötelezőnek ismertek el. A szokásalkalmazás játszmájában, a vizsgálatok mozgásterében szembesültek, ütköztek össze az urak és a falusi közösségek érdekei, s ez utóbbiak, a falusi közösségek, az elnyomás mértékében erősödtek meg, alkottak egységes csoportot. (Tekintettel arra, hogy a majorságok kialakulásának egyenes következménye, velejárója volt, hogy a majorság jobbágyait összefűző kötelékek azonmód szorosabbá váltak.) Tehát ne hangsúlyozzuk túl ezt az „osztályharcot”. Ez *szócsata*, ún. kitérő politika formájában zajlott: a földesúr sokat követelt, de a jobbágy keveset adott; mindkét fél visszahúzódott, leplezte szándékát, s végül is az egyensúly fennmaradt. S amikor az állam végre újfent megszületett, egyfelől biztosította ezt az egyensúlyt, a jó „szokások” életben tartását, másfelől viszont – saját érdekében – felborította azt, részt kért magának a jövedelmekből, s azután szétosztotta azok között, akik szolgálták.

G. L. – Mintegy utolsó megjegyzésként szeretnék visszatérni e két szorosan egymáshoz kötődő állami feladathoz – kezeskedni a „biztonságért” és korlátozni a megsarcolást –, melyek az állam révén megszilárdítják a társadalmi köteleket (csökkentvén a halálösztön erejét), s bebizonyítják, hogy a hatalom nem csupán egyetlen osztály érdekeinek szolgálatában áll. E küldetése – úgy tetszik – igen látványos módon éppen akkor nyilvánul meg, amikor és ahol az állam felbomlik (mint a hűbéri rendszerben), s kiderül, hogy az állami előjogok és a kizsákmányoló osztály igényei teljes mértékben egybeesnek. Azt látjuk, hogy – mivel királyi előjogokat sajátítanak ki – a főurak személyisége megkettőződik: az egyik – ha

kell, a másik ellenében – lényegbevágó küldetéseként a legszegényebbek érdekvédelméért, biztonságáért kezeskedik, gondoskodik arról, hogy a sarcolás ne lépjen túl bizonyos határokat. A *Katonák és parasztok* című művét olvasva, az a benyomásunk támad, hogy addig, amíg létezik egy olyan állam, amely nem azonos a főúri osztállyal, az utóbbi nem szab gátat kizsákmányoló hajlamának, mert a főurak tisztában vannak azzal, hogy van aki közbelépjen, határt szabjon ennek. Amint azonban a királyi hatalom bizonytalan időre ezer darabra hullik szét, s előjogait a főurak gyakorolják, ők maguk nyirbálják meg saját sóvárságukat.

G. D. – Természetesen ezt a saját érdekükben teszik: a kizsákmányolhatók száma véges, mégiscsak kímélni kell őket, nem szabad levágni az aranytojást tojó tyúkot. Tegyük hozzá, hogy ebben az időszakban a hatalom végletesen megoszlik egyfelől a hűbérurak között (bármily csekély hatalommal rendelkezzenek is egyesek), másfelől az urak és a jobbágyok között. De részt kér belőle a közvetítők ama csoportja is (az e feladatra szakosodott bizalmas emberek vagy familiárisok, az ún. hivatalnokok, ahogy akkoriban nevezték őket), amely már az államapparátus előhírnöke, összetételében fölöttébb vegyes: jobbágy vagy nemesi ivadék egyaránt megtalálható soraiban. Ők pontosan tudják, hol húzódik meg az a határ, amelyet már nem szabad átlépni. Ők felelnek igazán az egyensúlyért, ők egyeztetik össze a lehetőségeket a felmerülő igényekkel.

G. L. – Egyetértene-e azzal, ha ezt a réteget „bürokráciának” nevezném?

G. D. – Nem egészen, mert a „bürokrácia” kifejezés már felgyülemlett aktahalmazra utal. Habár, végeredményben, az állam, az államapparátus újrateremtése és az írás, számolás, könyvelés igénybevétele között (amit bürokráciának nevezhetünk, s ami a szakemberek egy csoportjának kialakulásához vezet) valóban van összefüggés. A szakemberek különböző néprétegekből toborzott csoportja azonosul azzal a hatalommal, amelynek alkalmazásában áll; e csoport a középkorban valódi „feltörekvő osztály”. E ponton lényegében eltávolodom a középkor gazdaságának és társadalmának attól a történeti felfogásától, amelyet Henri Pirenne idejében alakítottak ki, amikor a XIX. század liberális társadalmának képe kényszerítő erővel hatott. Akkoriban – a távlatokat tekintve még

a marxistákat is túlszárnyalva – végeredményben azt hitték, hogy a feltörekvő osztályt lényegében a tőkés alkották. Holott a hűbéri korszakban az, ami ha csekély mértékben is, de a kapitalizmus előhírnöke lehetett, az államapparátusnak csak járulékos része volt, és az uralkodó házanépe, szolgálói, hatalmának kiszolgáló személyzete köréből került ki. A „feltörekvő osztályt” valójában az udvari szállítók, a pénzverők, az adószedők és a mindenre elszánt bérecek alkották, voltaképpen a nem nemes szolgaszemélyzet, akik nem a nemesség szokásait követték, nevezetesen: nem kótyavetyélték el a korábban keresett pénzt.

G. L. – A hűbériség korszakáról előszeretettel állítják, hogy akkoriban az állam nem is létezett. Noha – a végtelenül sok várúr vagy a kis- és középnemesség középszerű csoportja mellett – mégiscsak ott voltak a nagy, hűbéri államalakulatok, mint Champagne, Elzász, Flandria grófsága vagy a XII. században a Plantagenét uralkodóház francia birtokai. Elmondaná nekünk néhány mondatban, hogyan is működtek ezek az „államok”?

G. D. – Először is különbséget kell tenni a különféle korszakok között. A középkor roppant időszak, a hűbériség korszaka maga is hosszú, s közben a dolgok változtak. Nyilvánvaló, hogy a politikai kristályosodás egészen másként alakult az ezredforduló, mint a XII–XIII. század táján. Másfelől azt is látnunk kell, hogy még a hatalom legerőteljesebb szétforgácsoltságának, a hűbéri szétaprózottságnak az időszakában is élénken élt az a hit, hogy vannak időtlen idők óta létező, tág politikai keretek, amelyeknek megléte az isteni akarat kifejeződése. Ilyen volt mindenekelőtt a Birodalom, a Római Birodalom képzeletben élő újraéledése, amely az egész nyugati kereszténységet magában foglalta, s amelynek egyetlen vezetője Isten földi helytartója volt, feladatul kapván tőle, hogy a kereszténység egészét az üdvözülés felé vezesse. Majd ott voltak a császár ugyancsak képzeletbeli hatalmának alárendelt egyes vidékek, amelyeket Isten egy-egy általa kiválasztott, a felszentelés liturgikus szertartásával, csodatevő, mágikus hatalommal felruházott uralkodó gondjaira bízott: ezek a vidékek voltak a királyságok. Az ezredfordulón vagy a XII. században senki sem kételkedett abban, hogy az adott területen belül, amelyet pontosan körülhatároltak – ismétlem, soha senki sem kételkedett abban, hogy az adott határon belül –, Isten óhaja szerint kialakult rendszerben, az Ő akara-

tát a király személye közvetíti (akinek nevét általában ismerték ugyan, de őt magát látni sohasem látták), s hogy ő a közvetítő és senki más. (Elterjedt hiedelem, hogy a középkorban az államhatárokat csak elnagyoltan rögzítették. Ez igaz a hercegségek esetében, de nem fedi a valóságot a királyságokkal kapcsolatban. Nagyon jól tudjuk, hogy az ezredfordulón hol húzódott az a határ – két egyházközség között, egy adott folyó közepén, ilyen meg ilyen sziget között –, amely a francia királyságot Burgundiától elválasztotta.) Nos, voltak tehát királyságok, és bizonyos szempontból a királyi hatalom (az égi hatalom földi mása) helyreállítását eme felszentelt uralkodók tekintélyének fokozatos megerősödése tette lehetővé. Elérkezett az a pillanat, amikor a Capeting-király hatalma elvesztette misztikus jellegét, de ennek fejében hatékonyabbá vált. Különbséget kell tenni azonban a szilárd, ősrégi, a gondviselésnek köszönhető politikai alakzatok és a feudális hercegségek között, amelyek a X–XII. század folyamán alakultak ki, s bizonyos „hatalmasok” kezén voltak, akik a hajdani királyok szövetségeseinek örökösei közül kerültek ki. Rangjuk szerint grófok vagy hercegek, de voltak köztük egyszerű várurak is, akik azt a helyzetet fordították előnyükre, hogy váraik az utak mentén, a fejlődésnek induló városokhoz közel helyezkedtek el. A hatalom, amelyben elődeik az uralkodó jóvoltából részesültek, az ő kezükben saját érdekeiket szolgálta; fokozatosan mind szélesebb területre terjesztették hát ki, kihasználva a forgandó hadiszerecsényét, élve a törbe csalással, s ezáltal egyre nagyobb jövedelmet zsebeltek be. Idővel a szomszédos hűbérurak fölé kerekedtek, és elsőnek „princepsnek”, hercegnek nyilvánították magukat, s hatalmukat – mint ahogy az olajfolt terjedt – mind szélesebb körre terjesztették ki. Őket nem szentelték fel, nem is állították azt, hogy az Úr megbízottai, noha – nyilvánvalóan – azt hangoztatták, hogy „Isten kegyelméből” lettek grófok, hercegek, de szavuk egyáltalán nem azonos súllyal esett a latba, mint azé, akit hajdan olajjal szenteltek fel a püspökök. Nem voltak képesek varázslatra, csodatevésre, görvély gyógyítására, de mégiscsak hasznot húztak a történelemből, a maguk céljára használták ki a vidéken életben tartott nemzettudatot. Amikor a XII. században az anjoui vagy flamand lovagok megszólaltak, szavaikból érződött, hogy „népet” alkotnak, s hogy ki nem állhatja a többieket, szomszédaikat, a bretonokat vagy a lotaringiaia-

kat. Ezt a vidék szerinti nemzettudatot nyilvánvalóan életben tartották, szították azok, akik az uralkodói hatalom birtokosaként jelöltként számba jöhettek.

Másfelől a „haza védelmezőiként” állították be magukat: csapatokat szerveztek és irányítottak, megszervezték a vidék teljes védelmét a betolakodókkal szemben. Mindez hatásos is volt mindaddig, amíg tartott a létbizonytalanság, tehát elég hosszú időn át (a vikingek például egészen a XI. század közepéig fosztogatták Aquitania partvidékét). Ebből láthatja, hogy ez a katonai vezető réteg a nemzeti érzületre alapozta tevékenységét, s ennek alapján élvezett támogatást, míg lassan-lassan megszilárdultak kiváltságai (például ellenőrzést gyakorolt a főpapság felett, a felsőbb fokú igazságszolgáltatás és a fellebbviteli bíraskodás ügyében, kiváltképpen pedig a pénzverésben). Olyannyira, hogy adott időszakban Anjou grófját, Normandia herceget vagy Flandria grófját valóban elismerték egy-egy erős állam fejeként. Bárókból alakult főúri társasággal vették körül magukat, velük egyenrangú várurakkal, akik a váraik körül kialakult helyi hatalmat kezükben tartották. Ők az urai azoknak a grófságban vagy hercegségben található erődítményeknek, amelyekben nem maga a gróf vagy a herceg parancsolt. Az ő kezében voltak viszont, elszórtan, a legerősebb várbirtokok, a városok, s ezért tetemes erőfölényben volt a lovagsággal, a papsággal vagy a városi-falusi „néppel” szemben. E politikai alakulatok közül egyik vagy másik lassanként mind szilárdabbá vált. Ilyen esetben azonban a királyi hatalom még gyorsabban „rendezte sorait”. Olyannyira, hogy a király – a végletekig kihasználva a felkent királyság még mindig élő mítoszát – a XIII. század kezdetétől a piramis csúcsán helyezkedett el, s körülötte vagy alatta, szép sorban: a többé vagy kevésbé csökönyös, de zömében behódolt hercegek, a francia királyság főurai.

G. L. – Nos, ha jól értettem a mondottakat – ami működésmódjukat illeti –, a szó ma használatos értelmében ezek inkább hatalmas hűbérbirtokok voltak, s nem államok.

G. D. – Valóban, de egynémelyikükben már kialakult a politikai gondolkodás csírája, s ezeket a főurakat mégiscsak „államfőjüknek” tekintették a champagne-iak vagy a burgundok.

G. L. – Végül is a középkorban élesen elkülönül a hűbéri korszakot megelőző és az azt követő időszak. Először felbomlik a királyi

hatalom, megszületik a hűbéri rendszer. Majd ezt követően, fokozatosan felbomlik a hűbéri rendszer és újjászerveződik a királyi hatalom. Nos, ebből adódik a kérdés.

Az első jelenségről – úgy emlékszem – világosan kifejtette, hogy az tulajdonképpen *politikai* természetű. Nem hiszem, hogy rosszul értelmezem a gondolatát, ha úgy fogalmazok, hogy a Karoling Birodalom sikere az, ami a monarchikus rend vesztét okozza. Abban az értelemben, hogy fennállása idején tiltja a belháborúkat, rákényszeríti a királyokat arra, hogy lemondjanak hadvezérségükről, s ezáltal katonáikat fosztogatásra, erőszakra, pusztítással végződő nagy ünnepségekre ösztönzi. Ez végül is nem csupán politikai kérdés, hanem – nyugodtan kijelenthetjük – mindenekelőtt gondolkozásmód kérdése. Ha ezek az emberek kifejezetten tudati szinten nem érezték volna katonának magukat, nem úgy válaszoltak volna a királyság változására, mint ahogyan tették, azaz: megváltak tőle. A másik ok, amely a királyi hatalom fokozatos csökkenését eredményezi – ahogy ön is utalt erre –, legalább annyira politikai természetű, mint az első. A normannok, szaracénok,* magyarok betörései a bizonytalanság légkörét teremtik meg, és – úgy látszik – egyedül a helyi hatalmasságok képesek a valóságos védelemről gondoskodni. Ön egyébként azt tartja – sokkal szélesebb értelemben is –, hogy a hűbéri korszak teljes időtartama alatt a gazdaság működését és fejlődését meghatározó szempont politikai természetű, vagyis az irányító hatalom, amely a föld és az emberek dolgában egyaránt rendelkezik, a korábbtól eltérő módon oszlik meg – összpontosul.

A második jelenségről, a királyi hatalom újjászerveződéséről azonban – úgy tetszik – nem annyira kiforrott a véleménye. Mindezt összevéve, miért bomlik fel a hűbéri rendszer? Vajon azért-e, mert a királyi hatalom újra megerősödik? S ha igen, miért erősödik meg újra? Vagy azért erősödhet meg újra, mert a hűbéri rendszer már lezüllőfélben van? Ha igen, mi zülleszti le? Mindez milyen irányban halad?

S e mögött a kérdés mögött, természetesen, ott rejlik a másik: a jelenség ez esetben is kifejezetten politikai természetű, vagy ezúttal

* Így nevezték a középkorban az arabokat. – *A ford. megjegyzése.*

– végre – a termelőerők növekedésének köszönhető, ami új politikai egyensúlyhelyzetet követel?

G. D. – Erre nincs egyszerű magyarázat. Ismétlem: minden mindennel összefügg. Nyilvánvaló, hogy a fejedelemségek újraelakulásához, ahhoz, hogy a fejedelmek, hercegek, grófok vagy királyok a távolból is érvényesíthessék hatalmukat, gazdasági növekedésre volt szükség, csak így szabadulhattak ki a hűbéri rendszer politikai béklyóiból. Nevezetesen: módjukban állt, hogy alkalmazottakat szerződtessenek és bért adjanak nekik, s ezáltal jobban kézben tarthatták őket, mint annak idején, amikor öröklődő hűbérbirtokkal kellett őket megfizetniük. Másfelől a jövedelemtermelés áthelyeződött a növekvőfélben lévő városokba, néhány helyen összpontosítva a pénzzel rendelkező gazdagabb alattvalókat, akiket így könnyebb volt megadóztatni – mindez újfent rangsorolta a hűbérurakat. Azok, akiknek birtokában nemcsak falvak és erdőségek, hanem átkelőhelyek is voltak, akik városok felett rendelkeztek – s ezek éppen a grófok, hercegek, királyok –, anyagilag előnyösebb helyzetbe kerültek, mint társaik. Csak ők voltak képesek a XII. században zsoldosokat tartani, korszerű várakat építtetni. Ők azok, akiknek összehasonlíthatatlanul nagyobb volt a törvényes kényszerítő erejük, mint a többieknek. Következésképpen nekik módjukban állt elfojtani a függetlenedési törekvéseket, az egyszerű várurak önállóságát csorbítani, s a maguk hatalmát az övék fölébe helyezni. A gazdasági fejlődésnek, nevezetesen a mindjobban bővülő pénzforgalomnak köszönhetően, politikai fölényre tettek szert. Így tehát az a véleményem, hogy a gazdaság szerepét nem lehet teljesen kizárni a monarchikus államszervezet újjászerveződését eredményező tényezők közül. Az is nyilvánvaló azonban, hogy az újjászervezett, az egész vidékre kiterjedő, békés és hatásos hatalmi szerkezetre elviselhetetlen teherként nehezedtek a helybéli uraság követelései. Többé már nem ő felelt a békéért, az emberek biztonságáért – nem volt mit várni tőle. Miért fizették volna akkor továbbra is neki az egyébként megcsappant értékű régi adókat, amelyek eredetileg azért illették meg, amiért védelmet nyújtott jobbágyainak? A hűbéri arisztokrácia fokozatosan kiszorult a vidékről, részben a parasztok ellenállásának eredményeképpen. A falusi emberek kitartó, passzív rezisztenciája sikerrel járt: a helybéli hűbérúr idővel felhagyott követeléseiével. Mindebbe belejátszott a királyi

udvar és a város vonzereje, amelynek hatására ez a főúri réteg nemcsak városiasodott, hanem fel is kínálta szolgálatait az uralkodónak. Többé már nem remélt tetemes hasznot hűbértartásból; már nem élt ott folyamatosan, s abban bízott, hogy az állam bőkezűen bánik vele.

Ezek a változások az egymást kölcsönösen meghatározó tényezők hatására, az általános fejlődésben mutatkoztak meg, amelyben minden összefolyik. Miután nyilvánvaló, hogy az állam újjászületése (amelyhez döntő mértékben hozzájárult) ösztönzően visszahat a gazdasági növekedésre, a választ nem lehet csupán az ok-okozati viszony alapján megfogalmazni.

G. L. – Csak úgy zárójelben jegyzem meg e rendkívül fontos jelenség, a népesség roppant mérvű csökkenése kapcsán, amelyet a XIV. század „válságaként” emlegetnek, hogy ön azt állítja, hogy a népesség csökkenése a katasztrófák előtt kezdődik meg. Vajon – mivel ez rendkívül „aktuális” kérdés a közgazdászok, népességkutatók stb. körében, ezért merem önnek, a történésznek feltenni – van-e valamiféle elképzelése arról, mi okozhat ilyen mértékű népességcsökkenést?

G. D. – Hogy erre válaszolhassak, el kell távolodnom attól az időszaktól, amellyel foglalkoztam, s át kell lépnem a XIV. századba. Véleményem tehát a középkorkutatók körében legerősebb nézetet tükrözi. Az történt, hogy egyfajta aránytalanság alakult ki a mezőgazdasági termelés fejlődése és a népesség növekedése között. Az első szakasz – a már jól ismert gazdasági mechanizmusok eredményeképpen – adott időpontban lezárult. Attól az óhajtól vezetettve, hogy minél nagyobb mennyiségű élelmiszert állítsanak elő, a művelést bizonyos idő óta a rendkívül alacsony hozamú, félreeső területekre is kiterjesztették, melyek termőképességét csakhamar kimerítették. Másfelől szertelenül ösztönözni kezdték a régebbi termőföldek művelését, amelyek azután ugyancsak kimerültek. Szóval ez idő tájt túllépték a mezőgazdaság technikai rendszerével összefüggő termelékenység határt. Elérkezett az a pillanat, amikor a mezőgazdasági hozamok, a termelékenység növekedése már nemcsak megállt, hanem csökkenni kezdett. Ebből élelmiszerhiány keletkezett, amely a XIII. század végétől mind súlyosabbá vált, mert a népességszaporulat ugyanakkor nem csökkent.

Úgy látszik, ekkor növekedett az elhalálozások száma. A túlnépesedés következtében a lakosság nem elégíthette ki kellőképp táplálkozási igényeit, és sokkal érzékenyebbé vált a betegségekre. A XIV. század első évtizedeiben a lakosság jelentős része – minden jel erre mutat – immár mind kevésbé reménykedhetett abban, hogy az idős kort megéri. Az emberek megromlott egészségi állapota magyarázatul szolgál arra a rettentő pusztításra, amelyet a pestis 1347–1348-ban okozott. Jóval ezt megelőzően azonban baljós jelenségek sorozata – termeléscsökkenés, elégtelen táplálkozás, növekvő halandóság mind a gyermekek, mind a felnőtt lakosság körében – vetítette előre ennek árnyékát.

G. L. – Tehát nem ért egyet azzal, hogy a demográfiai jelenségek alakulásában ideológiai szempontok is szerepet játszottak?

G. D. – Ebben az esetben nem. Más időpontokban azonban bizonyára szerepet játszottak. Vegyük példaként – amennyiben egyetért velem – a VII., illetve a XII. században bekövetkezett jelentős gazdasági növekedést. Persze mindkét esetben megfigyelhetők a házassági szokásokból következő meghatározó tényezők, de semmiképpen sem adnak magyarázatot mindenre. Az első esetben szerintem – semmi kétség – a rabszolgaság, mégpedig a gályarabság felszámolása a lényegbevágó tényező, mert a szaporodást a lehető legkedvezőtlenebbül befolyásolta. Amikor a rabszolgákat házaspáronként letelepítették, és a mezőgazdasági termelésben felelős szerepet kaptak, ezzel lehetővé tették számukra, hogy születendő gyermekeiket fel is neveljék. A második esetben – a X–XII. században – viszont kifejezetten ideológiai tényező – egy újfajta házassági erkölcs kialakulása – játssza a meghatározó szerepet. Az egyháznak, ha lassan is, de végre sikerült elfogadtatnia azt az erkölcsi értékrendszert, hogy a világiak csak a házasság keretében élhetnek el nem ítéltető szexuális életet. Hajlok arra, hogy a házasság effajta felfogása fordulatot hozott a népesedésben.

G. L. – Az ön műveinek figyelemre méltó vonása, hogy még ha talál is valamely kulturális jelenség esetében közvetlen gazdasági vagy politikai természetű meghatározó tényezőt, mindig fontosnak tartja, hogy rámutasson a jelenség összetett voltára, arra, hogy az sohasem egyértelmű. Nevezetesen arra, hogy ha egy kulturális jelenség önmagában egységesnek tetszik is, azt még számos, egymásnak kifejezetten ellentmondó gazdasági és politikai ok határoz-

hatja meg. Gondolok itt például arra, amit annak a képződménynek (a lovagságnak) a történetéről állít, amelyet (Tellenbach tanítványaival együtt) ön újított meg. Kialakulásának történetét – ha helyesen értelmezem az olvasottakat – két, egymásnak gyökeresen ellentmondó meghatározó tényező kiemelésével magyarázza, amelyek két évszázad választ el egymástól. Mindenekelőtt azzal, hogy a királyi hatalom felbomlik, a hűbéri társadalom szétesik, s mint eszmény – melyet Isten békéjének biztosítása tart össze ürügyként – kialakul a lovagság. Az eszmény győzedelmeskedését azonban végül is – éppen ellenkezőleg – a XII. és XIII. század fordulóján megerősödő, tekintélyes, regionális fejedelemségek biztosítják: ezek zúzzák szét a várbirtokokat, bomlasztják fel – a közönséges hűbéri kötelezettségeket a töredékére korlátozva – a kisebb vagy közepes erejű helyi hatalmakat, arra törekedvén, hogy elnyerjék a lovagok hűségükjét és közvetlen szolgálatait. Ezáltal fokozatosan csökken a rangbéli különbség az arisztokrácia két rétege között, és a nemesség viszonylag egységes osztállyá válik, amelynek jelvényeit ezentúl mindenki viselheti. Így tehát a lovagság történetét kezdetben – mondhatnám – éppen ellenkező tényezők határozzák meg, mint a végén.

G. D. – Igen. Mégpedig – ténylegesen – azért, mert e két évszázad során a gazdasági és politikai környezet alapvetően megváltozott. Ugyanaz a szó, ugyanaz a jelképegyüttes fokozatosan más és más jelentéssel telítődött. Olyannyira, hogy e fejlődési folyamat végén e szavak és jelek jelentése ha nem is ellentétes, de teljesen eltérő mártól, amellyel eleinte rendelkeztek. Azt hiszem, a társadalmat kutató történész – aki a szavak és jelek jelentésén elmélkedik – feladata éppen az, hogy közvetlen közélről figyelje ezeket a jelentésváltozásokat, és megpróbálja őket a gazdaságban, politikai szervezetben, a kultúrában vagy a technikában bekövetkezett változásokkal (a lovagság esetében a haditechnika változásával) összefüggésbe hozni. A kultúra esetében megváltozik a vallásos érzület, a társadalmi értékrendszer, a felfogás arról, hogy az egyes kategóriákat alkotó emberek Isten szándéka szerint milyen szerepet töltenek be a társadalomban. A katonának a jól berendezett keresztény társadalomban játszott szerepéről alkotott felfogás gyökeresen megváltozott az ezredforduló és a XIII. század kezdete között.

G. L. – Legutóbbi könyvében végeredményben arra mutatott rá, hogy ugyanaz a téma – ha időszerű – teljesen eltérő jelentéseket vehet fel.

G. D. – Igen, ugyanazt a gondolkodási formát és szót használják, de ennek tartalma teljesen eltérő valós tényekre utal aszerint, hogy milyen időpontban és milyen társadalmi környezetben forog.

G. L. – Abban a korszakban, amely bennünket foglalkoztat – mint azt ön többször és hangsúlyozottan kifejtette –, a politikai tényező szerepe meghatározó. A hűbérurak egy része ebben a korszakban valóban a tizedből, az urasági malmokból, a földesúri sütőházakból származó jövedelemből tartotta fenn magát. Politikai hatalma az emberek kizsákmányolásán és egyáltalán nem a földtulajdonon vagy a hűbéri birtokon alapult. Ez a rendszer az, amely valóban a legjobban tanúskodik a bennünket érdeklő korszakról.*

G. D. Igen. Az imént éppen egy új típusú kizsákmányolási rendszer – nevezzük „hűbéri”-nek, miután a „hűbérúr” (ez a korabeli kifejezés) hatalmán alapul – megteremtéséről beszéltem, amely békéltető szerepét kiaknázva jogot formál arra, hogy megadóztassa azoknak a javait, akik védelme alá helyezik magukat. Attól kezdve, amint a kizsákmányolás, a megszarolás eme módja kialakul – azaz Franciaországban a XI. század elején –, azonmód jóval előnyösebbnek bizonyul, mint a sarc másik, a korábbi időszakból fennmaradt formája. Ez utóbbi az ún. uradalmi sarc, ami azt jelenti, hogy a birtok ura ingatlanaiából, földtulajdonból álló tőkéből és az ókori rabszolgaság lealacsonyított formáját megtestesítő, valóban „kisajátított” munkaerő után földjáradékot élvez. Ez a kezdetleges, szükségleteit tekintve igen szerény, technikailag alacsony fejlettségi szinten álló, alig tagolt társadalomhoz illő rendszer valaha elegendő jövedelmet szolgáltatott ahhoz, hogy a főurak életviteléhez szükséges költségeket biztosítsa, amelyeket lényegében nem a birtokból származó jövedelem, hanem a hadvezérként elismert uralkodó bőkezű, fosztogatásból szerzett adományai elégítettek ki. A későbbiekben – a XI–XII. század folyamán – az uradalmi sarc

* Lásd pl. *A chunyi uradalom hasznának állományjegyzéke*. (In: *Emberek és struktúrák a középkorban*, vagy a XIII–XIV. századot illetően: *A hűbérbirtok és a parasztgazdálkodás*. In: i. m.)

biztosította a közönséges lovagok létfenntartási szükségleteit, de – hűbéruruk bőkezűsége révén – másik jövedelmező forrásként, további kedvezményben részesültek: abból a haszonból, amelyet uruk a hűbéri rendszerből húzott. Valójában össze sem lehet hasonlítani az adózás és a robot rendszeréből származó hasznot azzal, amit a politikai hatalom feje, a béke záloga, a várnak és környezetének hatalmas ura élvezett, hiszen kötelező érvénnyel büntetést, pénzbírságot róhatott ki, javakat kobozhatott el, és a neki tetsző mértékben rendszeresen „megcsapolhatta” a védelmét „élvezők” vagyonát. Őn korábban említette már, hogy mekkora haszna származott az uraságnak a malomhasználat díjából, a dézsmából, a földesúri sütőházakból. Valóban, a XII. században ezek a földjáradéknál sokkal többet jövedelmeztek, mert a rájuk kivetett sarc – a gazdaság és a népesség növekedésével – azonnali hatállyal és egyenes arányban nőtt. Az – s nem feltétlenül a politikai hatalom birtokosára gondolok –, akinek módjában volt épületeket emeltetni, a faluközösség rendelkezésére bocsátani valamilyen költséges eszközt, amely példának okáért a gabona őrlésére, a kenyér sütésére szolgált, mégpedig abban az időszakban, amikor a kenyérfogyasztás mind elterjedtebbé vált; vagy az a személy (ő sem szükségképpen azonos a politikai hatalom gyakorlójával), aki elődeitől magánkézben lévő templomot örökölt, és ennek következtében azt a jogot, hogy az egyházközségben tizedet szedjen – miután a népesség növekedett, ami megsokszorozta a termelők számát, a táplálkozási szokások pedig átalakultak, aminek következtében több lisztet fogyasztottak, mint annak előtte; a föld termelékenységére is nőtt, azaz több gabonát termeltek, és ugyancsak a learatott és kérébe kötött gabona mennyisége, mely a kérében megváltott gabonadézsmának az alapja – nos, ez mind-mind oka annak, hogy ezek az emberek a leggazdagabb tőkepénzesekké váltak a XII. században a vidéken. Megesett, hogy a politikai hatalom helyi képviselője hivatalból kötelezte a parasztokat, hogy használják a földesúri sütőkemencét vagy malmot. A haszon ez esetben a hűbérúr volt. Az is előfordult azonban (ugyanilyen gyakorisággal), hogy a malmot, sütőkemencét a felhasználók rendelkezésére bocsátották. Az a haszon, amelyet ebből a malom vagy a kemence tulajdonosa húzott, ezúttal a dézsma része, a dézsmából származó haszon.

G. L. – Egyetlen dolgot emelnék ki – utolsóként –, amelyet a politikának vagy ez esetben inkább az ideológiának a gazdaságra kifejttet hatásaként értelmezek: azt, amit ön a mezőgazdasági áraknak végső soron a *szokásjogon alapuló* mivoltáról állít. Számunkra, kifejlett piacgazdaságban élők számára felfoghatatlan, hogy a mezőgazdasági árakat – és a munkaszükséglet mértékét is – a szokás hatalma és a hagyományok határozzák meg.*

G. D. – Erre csak azt válaszolhatom, hogy igencsak meglepett, XIV. századbeli provençe-i kéziratokat olvasva (a vizsgálat az irtalmasrendiek roppant nagy területen, szétszórtan elterülő hűbérbirtokainak jövedelmét volt hivatott pontosan megállapítani) azt tapasztaltam, hogy az árak számunkra jól ismert, törvényszerű alakulásától eltérően – s erre nincs magyarázat – falunként milyen jelentős aránytalanság figyelhető meg a gabona ára és az arató bére között. Ezeket a különbségeket semmi sem magyarázhatja. Így például nem ad magyarázatot erre az sem, hogy a talaj mennyire alkalmas mezőgazdasági termelésre, hogy milyen a termelő földesúr helyzete a kereskedelemben vagy a piacokon, hogy a népesség mint tényező milyen szerepet játszik ebben – az égvilágon semmi, ilyenfajta tényező nem szolgálhat okul. Azt a végkövetkeztetést kellett levonnom, hogy az árakat és a béreket minden egyes faluközösségben a szokás egyfajta íratlan joga határozta meg, amelyet a közösség őrzött meg emlékezetében, és ezeket az árakat és béreket alig befolyásolták a kifejezetten gazdasági tényezők, mint például a fogyasztás, illetve a munkaerőpiac hullámzó változásai. Az árak és bérek eme cseppfolyós jellege azonmód érthetővé válik, ha figyelembe vesszük, hogy e szokások és viselkedésmódok azokat a társadalmakat jellemzik, amelyeket az emlékezet kizárólagos hatalma irányít, s amelyekben feltehetően semmi sem változik meg az emberek akaratától. Az emberek közti viszonyt – akár alá- vagy fölérendeltségi, akár érzelmi vagy gazdasági viszonyról van szó – ez az íratlan, a közösség emlékezetében őrzött és megváltoztathatatlan tekintett szokásjog szabályozza (ami persze korántsem megváltoztathatatlan, csak annak hírében áll). A szokásjog miatt az emberek évek, sőt évtizedek múltán is tanácstalanok (annak ellenére, hogy a pénz értéke például a XIV. században nagyon

* Lásd *Az uradalmi és paraszti gazdálkodás a Dél-Alpok vidékén 1338-ban*. In: *Emberek és struktúrák a középkorban*.

gyorsan változik), vajon egy dénárral többet vagy kevesebbet adjanak-e a felfogadott munkásnak (aki egyébként nem is álmodik arról, hogy ezt a többletet kérje). Az emberek haboznak, vajon kérhetnek-e egy dénárral többet, elfogadhatnak-e eggyel kevesebbet attól, aki bizonyos mennyiségű gabonát vásárol tőlük. Ez a példa jól mutatja, milyen veszéllyel jár, ha e korszak társadalmi-gazdasági viszonyainak és közegének vizsgálatakor saját tapasztalatainkból indulunk ki, mi, akik fejlett kapitalista társadalomban élünk, s ezt a tapasztalatot igyekszünk a vizsgálatban gyümölcsösíteni.

G. L. – Beszélgessünk most – ha ön is egyetért vele – a népi ellenállási mozgalmak, a parasztlázadások kérdéséről, amelyet már több ízben is érintettünk.

Tudom, hogy a X. század végén a normandiai parasztok fellázdak a földre, a jövedelemre kivetett adó miatt, s ezt a lázadást kegyetlenül elfojtották. A hűbériség kialakulása idején a nép több ízben is forrongott, majd kialakult a csuklyások mozgalma, amelyről ön határozottan kijelentette: ebben az esetben osztályharcról van szó, és a XIII. századot nagy zűrzavar jellemzi. Mindezek ellenére mégis az a benyomásom, hogy – a szó mai értelmében – valódi parasztlázadás nem volt azt megelőzően, hogy a XIV. században – Wolff és Mollat kutatásaiból például ez derül ki – Európa-szerte tömegeket megmozgató felkelések lángoltak fel.

G. D. – Így igaz. . .

G. L. – A lázadás eme újfajta típusának kialakulását ön – amint ezt székfoglalójában kifejtette – nem szűk értelemben vett gazdasági okokra vezeti vissza, hanem sokkal inkább az államapparátus elnyomásának súlyosbodásában, az adóterhek növekedésében látja. Szóval – hogy rövidre fogjam – abban, amit az új típusú állam megerősödésének nevezhetnénk. Nem alaptalan tehát az a hiedelem, hogy az újszerű állam kialakulása, kiváltképp pénzügyi politikája, valamint az újabb lázadások között közvetlen kapcsolat észlelhető.* Ehhez természetesen a kulturális tényezők (a chiliizmus** robbanásszerű terjedése, a keresztényhez illő életmód egy-

* Székfoglaló a Collège de France-ban. – Újabb kiadását lásd az *Emberek és struktúrák a középkorban* című kötetben.

** Krisztus ezeréves uralmát várók szektájának megjelenése. – *A ford. megjegyzése.*

fajta modellje, amelyet a kolduló barátok népszerűsítettek) meghatározó szerepe is hozzájárult.

De a választóvonal előtt – amely a XIV. század –, eltekintve most azoktól a zavargásoktól, amelyeket bevezetésképpen megemlítetem, az ellenállás – legalábbis én úgy vélem – lényegében kétféle formában nyilvánult meg. Mindenekelőtt – és ez igen bonyolult kérdés – magán a valláson belül, eretnokség formájában (ehhez kapcsolnám, szükségszerű áttételeken keresztül, azokat a mozgalmakat, mint a gyerekek, pásztorfiúk keresztes hadjárata volt); majd mindabban az ellenállásban, amely ezernyi apró cselekedetben fejeződött ki, s itt kissé elidőznék, mert az a véleményem, hogy ezek – a nagy felkeléseken kívül, előttük, s talán jobban, mint azok – a parasztok nap-nap után ismétlődő ellenállását tükrözik az urasági sarccal szemben.

Néhányat felsorolnék – a példákat az ön könyveiből „lopva” – eme apró cselekedetek közül: a közhasznú ingatlanok elkerítésének megakadályozása érdekében kifejtett ellenállás; apróbb lopások; az uraság elől elrejtett kékék; az uradalmi erdőségben végzett irtás, kijátszva az erdészek éberségét; elrejtett pénz; lopva végrehajtott makkszedés – röviden: valóságos hadjárat kicsiben, amelyet nem szabadna lebecsülnünk, mert – ahogyan ön állítja a *Mezőgazdaság*... című művében – ez a mezőgazdaság történetében valószínűleg meghatározó tényező volt.* Azon gondolkodom, vajon nem lehetne-e újfajta módon megírni – ezekből az apró szabotázsakciókból kiindulva, a lehető legalaposabban tanulmányozva őket – a középkori népi ellenállási mozgalmak történetét, feltéve persze, hogy forrásaink feljogosítanak egy ilyenfajta kutatásra. Csak ennyit kívántam az elmondottakhoz hozzáfűzni. Egyetért-e ezzel az elnagyoltan felvázolt képpel?

G. D. – Összességében teljesen egyetérték önnel. A középkornak abban a szakaszában, amelyet ismerek (mert sem a kora középkort, sem a középkor utolsó évtizedeit nem ismerem ehhez eléggé), két

* „Ebben az egész történetben a parasztok rosszindulata, tunyasága és olykor tevőleges ellenállása – mint legfőbb meghatározó tényezők – játsszák a főszerepet. Ennek következtében jelentékeny mértékben lefékeződött a parasztok nyereségének átvándorlása az urak és alkalmazottaik pénzesládájába” (*Mezőgazdaság és falusi élet a középkori Nyugat-Európában*).

olyan korszak akad, amelyben igen erős a nyugtalanság. Ezek egyébként megegyeznek a politikai szervezet fejlődésének egy-egy fontos szakaszával. Az első az ezredforduló tájára tehető, és annak az időszaknak felel meg, amelyben a Karoling politikai szervezetek összeomlanak, és a hűbériség szervezetei váltják fel őket. A második korszak a XIV. század második felében kezdődik, s valójában annak az időszaknak felel meg, amikor az államapparátusok – melyek egyfelől kardcsörtetéssel, helyőrségekkel és katonákkal, másfelől adószedőik révén adnak életjelt magukról – fejlődésével kialakult, az elnyomásra épülő kormányzati formák nyomasztó teherré válnak. A társadalom nyugtalanságára utaló mozgolódások mintha ezekben a korszakokban nem lennének határozottan kapcsolatban a gazdasági fejlődés alakulásával. Az első válság ugyanis a gazdasági növekedés közepette alakul ki. Zavart okozó növekedés ez kétségkívül – ahogy erről már ejtettünk néhány szót –, amelyet, lévén gyors lefolyású, lázrohamok kísérnek: mert lendületessége nem oszlik meg egyenletesen; mert a termelés nem növekszik olyan gyorsan, mint a lakosság stb. Tény, hogy ez a kiegyensúlyozatlan, szűkös helyzet közrejátszott a válság kirobbanásában. Azért minden valószínűség szerint – legalábbis úgy vélem – a falu erőteljesen gazdagodott ebben az időszakban. A második válság akkor következett be, amikor a parasztság helyzete nem látszott különösebben nehéznek. A fekete pestis nyomán csökkent a demográfiai nyomás, és akiket nem ragadott el a járvány, észrevehetően jobb körülmények között éltek, mint elődeik.

A parasztlázadások szociológiájának tüzetes vizsgálatából – amely az első válság esetében (dokumentumok híján) nem végezhető el, a másodikban, a XIV. században bekövetkező válság azonban már kutatható, mégpedig mind Franciaországot, mind Angliát illetően, amint azt Rodney Hilton példája mutatja, akinek tanulmányai a témában a legjobbak – kiderül, hogy a felbujtók nem a vagyontalan, szegény emberek közül kerültek ki. A megadóztatható, gazdag parasztok zúgolódtak. A *jacquerie* néven ismert parasztlázadás* nem a nyomor miatt tört ki. A paraszt – ellentétben azzal,

* Pontosabban nem egy lázadásról, hanem parasztlázadások egész sorozatáról van szó. Az elnevezés a XIV. századbeli paraszt gúnynevéből (*Jacques 'Jakab'*) származik. A szóban forgó, egyben a leghíresebb lázadás 1358-ban, az angoloktól Poitiers-nál elszenvedett vereség után (1356) két évvel tört ki. – *A ford. megjegyzése.*

amit Michelet állít – nem az ínségtől végsőkéig lealacsonyított barm, aki haláltusájában még harap egyet. A fellázadt parasztok jómódú földművesek, akik nem túrték már többé, hogy megtakarított pénzük után szaglásszanak. Adott pillanatban – egyébként a városi polgárság buzdítására – fegyvert ragadtak, először a a zaráló helyőrségek ellen fordulva, majd haragjuk a nemesek ellen irányult, akiket – mint említettem – a parasztok ekkor végképp megutáltak, mert többé már nem védték meg őket a fosztogató katonák zaklatásaitól. Ezek nem a szegénység, hanem sokkal inkább az állam nyomásának ellenszegülő *lower middle class** lázadásai voltak.

Egyetértek tehát önnel abban, hogy a kizsákmányolókat és kizsákmányoltakat szembeállító ellentét (amelyet a hűbéri termelési mód határozott meg) lényegében nem nyílt, hanem lappangó, álcázott küzdelem formájában jelentkezett. Ez a passzív ellenállás azonban – úgy látszik – mindig is magában hordozta azt a lehetőséget, hogy a hűbérurak ellen irányuló nyílt és heves támadásba csapjon át. Számos jel mutat arra, hogy az uralkodó osztály állandó félelemben élt. A nép – a XII–XIII. században – félelmet keltett.

Ez a félelem magyarázza mindazokat az intézkedéseket, amelyeket a hatalom a Karoling-korszak óta eltelt időszakban hozott (ezek a rendeletek, törvények a legnyilvánvalóbb jelei annak, hogy itt osztályharc folyt). Az intézkedések célja az volt, hogy megakadályozzanak mindennemű csoportosulást, társaságok, vallásos egyetek, találkozó kialakulását vagy létrejöttét, ahol az emberek együtt iszogatnak, és még sok egyebet (mint később az ún. „babonás szertartásokat”). Az efféle, közösen végzett szertartások – a hivatalossá vált kereszténységen kívül helyezkedve – a nép körében a vallás szerepét töltötték be. A falusi társadalomban egyébként – a saját őstörténetét képviselő időszak után, a Karoling-korszaktól kezdve – sokan (erdő- és ugarlakók, útonállók) nem érezték magukra kötelező érvényűnek a törvényeket. Vidéken csak úgy hemszegték az olyan férfiak és nők, akik nem illeszkedtek be a falu- vagy egyházközösségbe, nem volt állandó otthonuk, de megéltek (gyakran egész jól), és akiket ezért a földesúr sem tudott megadóztatni. Olykor ez a társadalom peremén élő társaság beleolvadt a

*Alsó középosztály – *A ford. megjegyzése.*

rendezett társadalomba, egységesült. Valamiféle, a lecsapódáshoz hasonlatos jelenség zajlott le – anélkül, hogy tudnánk, miért (de feltételezhetjük, hogy az eszménykép ez esetben is fontos szerepet játszott). Nagy hirtelen roppant szokatlan csoportok verődtek össze és szilárdultak meg, mint pl. a gyermekek vagy a pásztorfiúk keresztes hadjárata.

G. L. – Maradjunk még ennél a kérdéskörnél! A családokról tennék fel önnek egy rövid kérdést. A család- és a társadalmi szerkezetek természetesen, mondhatnám, állandó kölcsönhatásban vannak egymással, az egyik hat a másikra és viszont. Olyannyira, hogy lehetetlennek látszik szétválasztani őket egymástól és kideríteni, vajon az egyik határozza-e meg a másikat, avagy megfordítva. Mindkettő egy-egy tükörhöz hasonlatos: egymás tükörképét tükrözik vissza. Mindazonáltal – módszertanilag – szükségesnek látszik ezt az összességet *elemeire bontani*, és feltenni magunknak a kérdést (anélkül azonban, hogy azt vizsgálnánk, melyikük a meghatározó tényező), vajon a családszerkezetek másolják-e a társadalmi szerkezeteket, alakulnak-e azok mintájára, vagy – éppen ellenkezőleg – a termelési, illetőleg hatalmi szerkezetekben tükröződnek az alapvető családszerkezetek? Mindezek ellenére a két szint közül mondható-e valamelyikről, hogy elsődleges, meghatározó (s ha igen, melyikről)?

Én úgy vélem – javítson ki, ha nincs igazam –, hogy a hűbéri társadalomban ön a rokonsági kapcsolatok szerepét tekinti meghatározónak. Kutatásaiból az derül ki, milyen alapvető fontosságú minta a család a társadalmi viszonyok alakulásában.*

G. D. – Mindenekelőtt az a benyomásom, hogy saját társadalmunk gondolkozásmódjának rabjai vagyunk, és gyakran eltulozzuk a középkorban létező és működő gazdasági vagy politikai szervezetek fogalmi önállóságának mértékét. Holott nyilvánvaló, hogy a legtöbb (ha nem az összes) gazdasági szervezet – kezdve a falusi viskótól, a jelentős földbirtokon, a kalmárok céhén át a pénzkölcsönzőkig és pénzváltókig, a kézművesműhelyekig – család-

* A család meghatározó szerepe már a *Mezőgazdaság és falusi élet a középkori Nyugat-Európában* című műben erőteljes hangsúlyt kap: „Az elemi társadalmi sejt a család. A család határozza meg a falu és a szűkebb értelemben vett szülőföld szerkezetét, a munka és a fogyasztás megosztását.” Egy helyütt pedig Duby egyenesen „családi társadalom”-ról beszél.

di vállalkozásként működött és ennek szellemében tevékenykedett. Valamennyi metafora, amelyet a kor embere saját társadalmi hovatartozásával kapcsolatban használt, a családra vonatkozik. A szerzetesek nem véletlenül nevezték egymást testvérnek, s hívták vezetőjüket atyának. A vezérek köré tömörült katonák az ő „háznép”-ét, „csordá”-ját alkották. Az sem a véletlen műve volt, hogy a hűbérúr és vazallusa viszonyában a feljebbvalót *seniornak*, azaz „öreg”-nek, védencét *vassusnak* vagy *vassalusnak*, azaz „ifjú”-nak nevezték. Itt visszatérnék arra, amit az arisztokratikus társadalom egyik alapvető szerkezetét alkotó „korosztályok”-ról korábban mondtam.

Valamennyi királyság a család mintáján alapul. A természetfölötti erők és az ember viszonyát ugyancsak a családi kapcsolatok formájában határozzák meg. Mindenütt és mindenki az apa alárendeltje. És ezek nem csupán metaforák. Bizonyos vagyok abban, hogy a kutatás, amelyet most folytatok – olyan kérdésekből kiindulva, mint a javak öröklődése, a házasság, a halál, az ellentét fiatalok és idősek között stb. – valóban a hűbéri társadalom egészéről szóló könyvet eredményezhet, amelyben minden a maga helyére kerülhet.

Ezért kísérem fokozott érdeklődéssel az antropológusok, kiváltképp az afrikanisták vizsgálatait, akik most végre megértették, hogy a rokonsági kapcsolatok alkotta keretben valamennyi viszony, nevezetesen a gazdasági viszonyok is benne foglaltatnak.

G. L. – Valami nagyot fogok most mondani, de úgy vélem, hogy a lényegre tekintve igenis állíthatjuk, hogy egy időponttól kezdődően (ami hozzávetőleg a korszerű állam kialakulásával és a tőkefelhalmozással kezdődik), az állam alakítja a családi, rokonsági viszonyokat. Végül is egyszerre az a benyomásunk támad, hogy immár nem a család határozza meg többé a társadalmi rendet, hanem a társadalmi rend a családot.

Míg abban az időszakban, amelyet ön kutat, a „hűbéri korszakban”, úgy tetszik, ennek éppen az ellenkezője igaz, vagyis: egy bizonyos típusú állam arculatát ténylegesen a rokonsági viszonyok formázzák meg.

G. D. – Amit a modern korszakokról állít, az olyannyira igaz, hogy óhatatlanul az az érzésem támad, hogy a családi kapcsolatokat kívülről szabják meg, kötelező érvényű törvénnyel, szabályok-

kal írják elő; a mai ember totális lázadása a társadalommal szemben kiváltképp és elsősorban azt célozza, hogy megszabaduljon a reá nehezedő, külsődlegesnek érzett rokonsági kapcsolatok súlyától. Ami viszont az általam vizsgált korszakot illeti, az a benyomásom, hogy az állam megtestesülésének legjelentősebb formái (például a királyt, akinek a kezében a hatalom – apának; a hűbérurat, akinek feladata, hogy megvédjen, megbékítsen és tápláljon – idősebb fivérnek tekintik) olyan előképekre, csírákra vezethetők vissza, amelyek megtalálhatók abban az alapvető sejtben, abban a prémintában, amelyet a család mint alakulat testesít meg. Hajlamos vagyok arra, hogy ebben – talán – az egész társadalom genetikai kódját lássam. Mindezek után – kérdem –, mi történik akkor, amikor a fejedelem támogatását élvező papok a rend fenntartása érdekében megerősítik a férj hatalmát a feleség, az apáét a gyerekek felett? Vagy mi történik akkor, amikor a társadalom keresztes hadjáratra, kalandra sarkallja, mesterségesen létrehozott és utódok nemzésére képtelen, testvéri közösségekbe (mint amilyenek a monostorok) száműzi, nőtlenségre kárhóztatja a nemesség „létszám fölötti” fiúgyermekait? A vitát ezúttal sem vagyok hajlandó egyszer s mindenkorra lezárni, és választ adni ezekre a kérdésekre.

Az egyház, a vallási formák

G. L. – Többször szoltunk már arról, milyen sajátos szerepet játszott a vallás, a kereszténység a középkorban. Mégis, szeretném, ha visszatérnénk erre néhány rövid magyarázat erejéig. Mindenekelőtt, kezdjük a vallási formák – minden egyéb meghatározó tényezőhöz képest – valós önállóságának kérdésével.

Nem mintha tagadni akarnám, hogy számos vallástörténeti jelenségről kimutatható: a tágabb értelemben vett társadalmi környezet – amelybe beleilleszkednek – fejlődését mozdítják elő. Például a halottak iránti kegyelet formáiról, amelyeket a clunyi apátság kezdeményez, ön tökéletesen kimutatja, milyen szerepet játszik az egyazon családhoz tartozó rokonok érdekközösségében.* Vagy

* Lásd pl. *A katedrálisok kora*. 43, 59. lap. – A kegyelet diadala egy „hatalmas halotti ebédlővé” formálja át a clunyi apátságot a XII. század elején (*A három rend avagy a hűbériség képzete*).

amikor azt a döntő fordulatot említi, hogy a XII. században az ájtatosság középpontjába Jézus ember volta kerül, szemben – leegyszerűsítve – a szertartással. Ezt ön összefüggésbe hozhatja a városok fejlődésével, a jótékonykodás új formáit a valóságban létező nyomorral, ami már nem teszi lehetővé, hogy beérje Jámbor Róbert** szegényes jelképrendszerével. Jól látni, hogy a XIV. század vallásossága miért hangsúlyozza az ember Krisztus szenvedéseit.

Úgy látszik azonban, hogy lehetetlen bármilyen valós, meghatározó tényezőt találni: mindez egybecseng, mindez egyértelmű – de mivel? Ennél messzebbre ható következtetést nem vonhatunk le. Mégis az a benyomásunk támad, hogy van itt valami, aminek történeti magyarázatát nem leljük; valami, amibe minduntalan beleütközünk; valami, ami arra utal, hogy a vallási formák valós önállóságot élveznek a társadalom történetében.

G. D. – Erről az önállóságról meg vagyok győződve, noha – véleményem szerint – ez csak részleges. Nyilvánvalónak tartom, hogy a vallásos érzület és gyakorlat egészének kialakulása és változása az egyház vezetőinek elgondolásától függ, s ez a gondolatvilág önálló rendszert alkot. Így például a Szentírással kapcsolatos elmélkedés bizonyos módszerének alkalmazásával, az Új- és az Ótestamentum között meglévő hasonlóságok keresésével a figyelem fokozatosan áthelyeződik az evangéliumokra, az apostolok cselekedeteire, tehát Krisztus emberségére, egyfajta „apostoli” életeszemlényre, a szegénységnek és a könyörületességnek a korábitól eltérő felfogására. Aki azonban nem veszi figyelembe a társadalom egészének fejlődését, nem tudja megfelelően értelmezni eme iránymutató elgondolás kifejlődését. Vajon Isten emberségének érzékelése megtörténhetett volna-e ilyen korán és erőteljesen a Kelet felé irányuló katonai terjeszkedés (amely – bár szent háború formáját öltötte – szorosan kötődött az egyház elgondolásához, és egyúttal

* II. Róbert (kb. 970–1031) 996–1031 között Franciaország királya, Capet Hugó fia és utóda. „Jámbor” volta ellenére az egyház kiátkozta, mert feleségétől, Rozalától elválva unokahúgát, Burgundiai Bertát vette feleségül. Ez a házassága is sikertelenül végződött azonban, s egy harmadik friggyel vigasztalta magát, Guillaume-nak, Provence grófjának leányát, Konstanciát véve feleségül. Ádáz harcot folytatott a feudális anarchia ellen, számos hűbértokkal gazdagítván a királyi birtokok számát. – *A ford. megjegyzése.*

Európa gazdasági növekedésének, a haditechnika fejlődésének, a családszerkezetnek is következménye), a keresztes hadjáratok, a keleti kereszténységgel való kapcsolatfelvétel, ama helyszínek megismerése nélkül, ahol Jézus élt? Megszülethetett volna-e mindezek nélkül az az irányzat, amely végül is egy kevésbé szertartásos vallásosság kialakulását eredményezte? A szegénység alapkövetelménye, amely a XII. század folyamán nyilvánul meg határozottan, nincs-e kapcsolatban a gazdagok büntudatával, amely akkor keríti hatalmába őket, amikor a pénz- és áruforgalom kibővülése szétfejszíteni látszik a parasztokból és katonákból álló, az örökség és a megszokott liturgikus formák fogságában élő társadalom kereteit?

G. L. – Úgy vélem, hogy az ön által elmondottakra alkalmazható *A három rend...* című művében kifejtett nézet, azaz: megmagyarázható, milyen történelmi okok indokolják az adott időpontban, hogy a kultúrát alkotó, lappangó témák tárházából merítsenek, holott maguk a témák kívül esnek a történelem látókörén. A vallástörténet szempontjából viszont lehetséges, hogy az ön magyarázata kiváltképp hasznos volna.

G. D. – Minden kétséget kizáróan. Elérkezik a pillanat, amikor az elmélkedő pap úgy dönt, hogy inkább ezt a könyvet választja, mint egy másikat. Előtte azonban számot kell vetnie azzal, milyen művek sorakoznak könyvesszekrényében, mely bibliai versek, képek raktározódnak emlékezetében. Fel kell tehát mérnie az adott pillanatban és helyen rendelkezésére álló készletet. Egyébként a választás többnyire nem a véletlen műve. Bizonyos, hogy az értékrendeknek, fogalomkészleteknek megvan a maguk története, a saját ütemük szerint változnak. Az is vitathatatlan azonban, hogy ez a változás valamiféle nagy egészen belül történik, egy hosszabb, alakuló történelmi időszak közepette, amelyben a különböző történelmi folyamatok hálót alkotnak. Egyesek sodrása lassúbb, másoké sebesebb, de valamennyit közeli vagy távoli összefüggések irányítják. Nagyon meggyőzőnek tartom, amit ön – a művészetek fejlődésének irányáról – a témák tárházáról mondott. Nyilvánvaló, hogy amikor a román stílust felváltja a gótika, ez összefüggésben áll a városiasodás jelenségeivel, következésképp a termelőerők fejlődésével. A megújulás azonban, amelyet az az igény vált ki, hogy a vallás gyakorlásához nélkülözhetetlen épületeknek alkalmazkodniok kell a megújult keresztény társadalom szükségleteihez

és megjelenési formájához, a vallásos gondolkodás és a liturgia újfajta megnyilvánulásaihoz, részben abban rejlik, hogy egész egyszerűen felújítják azokat a formákat, amelyeket valaha az előkelő művészet elhagyott vagy köréből kirekesztett.

G. L. – Visszatérve a vallási formákra, ha kimutatható (márpedig ön kimutatta), hogy az a mozgalom, amely sietette Cluny csillagának leáldoztat – legalábbis én így képzelem el –, ismét a tekintély forrásává teszi és újra divatba hozza a kanonokok, ciszterciták körében a szegénységi fogadalmat – ez éppenséggel nincs összhangban a gazdasági fejlődéssel. A gazdaság és ideológia viszonyában semmi sincs, ami indokolná, hogy a gondolkodás ilyen ellentmondásosan viszonyuljon a gazdasághoz. Mivel a kereszténység egyébiránt olyan értékeket közvetített, mint az alázatosság, a szegénység stb., a gazdasági fejlődésből adódó következményekre ez a gondolkozásmód a nemtelenség jegyét sűti rá. Ugyanaz a gazdasági fejlődés egész más hatást gyakorolt volna a gondolkozásra, ha az másmilyen értékeket közvetített volna.

G. D. – Ebben igaza van. De vegye figyelembe, hogy a gazdasági magatartás és a kereszténység formáinak viszonya a középkor keresztény világában egész más az olasz városállamokban, mint a francia vidéken. Más formát ölt például a szegénységi fogadalom vagy a könyörületesség erénye: az anyagi javak felhasználásának módját egymáshoz nem egészen hasonló erkölcsi követelmények szabják meg. Vajon miért? Azért, mert az a kulturális örökség, amelybe a kereszténység Franciaországban, illetve Olaszországban ágyazódik, más itt, mint ott? Igen, azért. Ki hinné azonban, hogy az erőteljesen városiasodott Olaszország és – az ország egészét tekintve – döntően falusi jellegű Franciaország között meglévő, a gazdasági fejlődésben mutatkozó, jellegében eltérő különbség ne játszana szerepet ebben?

G. L. – Már említette azt a tényt, hogy a középkori egyház végeredményben része is az államapparátusnak, bár maga is független államapparátust alkot. Már az is roppant bonyolultnak látszik számomra, hogy megkíséreljem megérteni, miképpen működik valahol az egyház, hát még a pápai hatalom! Egyáltalán, mi ez? El sem tudom képzelni ezt a jelenséget, s kiváltképp azt nem látom, hogy – a marxizmushoz folyamodva – mi segíthetne hozzá megérté-

séhez. A pápai hatalom – marxista szempontból – mégiscsak teljesen hajmeresztő valami!

G. D. – Ön valóban azt hiszi, hogy egy ortodox marxista nehezebben találna magyarázatot arra, ki is II. János Pál, mint arra, kicsoda Sztálin?

Ami pedig az egyházat illeti, nem azonosítható sem a Szentlélekkel, sem az evangéliummal. Az egyház szervezet, az egyház testület, amelynek van feje, hasa. Mindig visszatérek arra, hogy lényegében mi foglalkoztatta a művelt embereket a XII. században. Mi az, amin töprengtek? Isten emberré válásán. Íme, valamennyiük – Szent Bernáttól a párizsi fakultások tudós professzoraiig – nagy gondja: a test és a szellem viszonya. Az emberben, miként testvéreből, Krisztusban mindkettő elválaszthatatlanul jelen van. Egyetlen élő ember sem menekülhet teljesen a szellem világába, mint ahogy olyan sem akad köztük, aki csak a testiség rabja volna.

A vizsgált jelenségekben azonban – akár az egyes emberről, aki test is, lélek is, akár a társadalomról, amely anyagi jellegű testület, de gondolat- és hiedelemrendszer élteti, van szó – lényegében ismereteink mélyülésével ellentétes tendenciának véljük, ha a kettőt egymástól elkülönítjük, s nem egy adott egész állandó és bonyolult kölcsönhatásban lévő részeként kezeljük őket. A politika – úgy mond – a kettő közötti szintet alkotja. Azt a helyet, ahol a kettő találkozik és áthatja egymást, és mindkettőnek része, ahol az egész legkülönbözőbb részeiből származó tényezők sokasága összpontosul és kikristályosodik.

Hibát követünk el, ha a keresztény egyház történetének vizsgálatakor nem veszünk tudomást mindarról, ami benne intézményszerűsült, meggyökeresedett és megtestesült. Ugyanígy elképzelhetetlen a XII. századbeli kereszténységet a hűbéri termelési mód valamiféle többlettermékének tekinteni. Az egyházat nem a nagybirtok és nem is a hűbériség „termelte ki”.

G. L. – Bocsássa meg nekem, hogy visszatérek a pápai hatalom kérdésére, mert a pápák hatalma mégiscsak olyasvalami, amit rendkívül nehéz megérteni, és – ha nem tévedek – szinte hallatlan. A pápaság esetében egy állammal van dolgunk, a szó szoros értelmében vett önálló állammal, amelyet közvetlenül a hit, egy vallás hívott életre, és amely – bizonyos értelemben – zavart okoz a

megszokott működésmódokban (azokban, amelyekről azt hisszük, hogy a gazdasággal, az osztályharccal stb. magyarázhatók).

G. D. – Ez az állítás nemcsak a pápai hatalomra, hanem az egyház egész intézményére igaz. Az egyház a társadalom egyik metszete. Időnként abba az ábrádba ringatja magát, hogy fő mozgatóereje. De ebben téved, mert megfélemedezik a megtestesülésről. Ennél az ábrádnál valósabb elképzelés, hogy az egyház a társadalom irányítója, hiszen tény, hogy az egyház olyan politikai formákat ölt, amelyek az egész társadalmat jellemző politikai formák mintájára alakulnak. Sőt, ez utóbbiaknál sokkal gyorsabban fejlődnek ki, mert a középkori egyház sokkal erélyesebb és megfontoltabb, mint a többi intézmény. Az egyház tehát – a XI. században – egyeduralkodóvá válik, és e tekintetben megelőzi az övével nagyon is párhuzamos törekvést kifejező folyamatban újjáalakuló államokat. Ezenközben azonban – hogy így fejezzem ki magam – a szellemhez képest túlságosan is megtestesült, s a kettő közötti egyensúly megbomlott. Az egyház, amely túlságosan is elmerült az anyagiban, hatalomként viselkedett, gazdagságot halmozott fel, a hívők szemében fokozatosan leértékelődött. Ha nem vesszük figyelembe, hogy a hívők mennyire botránysosnak tartották, hogy a pápa szép lassan uralkodóvá vált, hogy egy pénzsóvár adórendszerből húzott hasznot, és a szó mai értelmében vett politika kiszolgáltatottja lett, elnézvén annak mindent, nem tudjuk mivel magyarázni sem a középkori eretnekmozgalmak kialakulását, sem a választásos érzület általános fejlődését. Ez a fejlődés nem volt szükségszerű, de – véleményem szerint – nagyon jól megmagyarázható, ha az adott kultúrát önálló, állandóan mozgásban lévő egészként képzeljük el, amelyben minden mindennel összefügg és kölcsönösen viszonyul egymáshoz. Ahhoz, hogy egy ilyen jelenséget megértsünk, semmiképpen sem szabad elszigetelnünk minden mástól.

VI. Zárzó

G. L. – Már beszéltünk arról, hogy van-e – vagy nincs – a történelemnek „értelme, fejlődési iránya”, erre tehát nem kívánok visszatérni. Egy ezzel szorosan összefüggő kérdést mégis feltennék önnek, egy nevezetes „közhelyet” – „Tanulhatunk-e a történelemből?” –, mert egy történésszel beszélgetve nem állhatom meg, hogy szóba ne hozzam. Végül is – a vele szemben megfogalmazható minden kritika ellenére – olyan kérdés ez, amely, legalábbis úgy gondolom, élénken foglalkoztatja az embereket.

A bírálat – nagy vonalakban, egyszerűen megfogalmazva – a következőképpen hangzik. Ha a történelem nem más, mint saját érdekeink, gondjaink kivetítése a múltba, akkor a „múlt” nem létezik, akkor csak önmagunkról alkotott képünk tükröződésének egyik módja, s ez esetben nem tudjuk, hogy miféle „tanulságok” vonhatók le belőle. Ha azonban a múlt az a valóság, amelyet eredeti állapotában igyekszünk visszaidézni, akkor pontosan és valóságosan a múlttal találjuk szembe magunkat. Tehát még ha a történelem létezik is, sohasem ismétli ugyanazon módon önmagát: azonos okok, amelyek azonos okozatot eredményeznek, sohasem léteztek, s így nem tudjuk, vajon miféle „tanulságokat” is vonhatnánk le a történelemből.

Az az érzés motoszkál bennünk – sokkal erősebben, mint abban a dilemmában, amelyben a kérdések, a két lehetőség közti választás kényszere folytán, kétségtelenül túl elvontan fogalmazódnak meg –, hogy a történelem valamire *tanít* bennünket, hogy a történelemből okulunk.

Az tehát a kérdésem: Mitévők legyünk, hogy a történelem vágyat ébresszen bennünk, hogy kedvtelésből – magunk és mások gyönyő-

rűségére – műveljük, mint mondotta, noha ön nem *csak* kedvtelésből űzi, vagy ahogy mások – a költészetről szólván – fogalmaznak: „időtöltésként űzzük”? Vagy pedig úgy gondolja, hogy van valami „haszna” a történelemnek?

G. D. – Valahány könyvet csak írtam, nem csupán a magam kedvteléséből és mások gyönyörűségére tettem, hanem azért is, mert szent meggyőződésem, hogy munkám haszonnal, gyakorlati haszonnal jár, amelyből a ma embere okulhat; azt vallom tehát, hogy a múlt ismerete alapján megalapozottabb ítéletet alkothatunk a jelen állapotáról, változásáról. Történelmet írni – meggyőződésem – azt jelenti, hogy hasznos ismereteket tárunk mások elé. A történelem megismerése pedig gyakorlás, edzés, amely hozzásegít bennünket ahhoz, hogy előnyösebb helyzetből ragadjuk meg a jelent. Mondok is erre egy példát! Úgy vélem, hogy azok, akiknek az a feladata, hogy a fejletlen országok fejlődését irányítsák, okosan tennék, ha megismerkednének azokkal a művekkel, amelyeket a történészek a XI–XIII. századbeli Nyugat-Európa mezőgazdaságáról írtak, ha elgondolkodnának azon, hogy mi határozza meg a növekedés feltételeit egy mezőgazdasági társadalomban, amely kétségkívül nem azonos az afrikai országok jelenlegi társadalmával, de bizonyos fokig, szerkezetét tekintve, *összehasonlítható* velük. Éppen a természetes növekedés és a túl gyors ütemű, erőszakolt és siettetett kulturálódás, felzárkózás (amelyet – azért, mert túl gyors ütemű volt – nem tudtak jól „kézben tartani”) összehasonlításában, a *különbségek* nyilvánvalóvá tételében rejlene az eljárás haszna. Azt hiszem, hogy a történelem döntő – mert *erkölcsi* – értéke végül is módszerében rejlik. A történelem abban az értelemben szolgál „tanulásokkal”, hogy módszeres kételkedésre oktat és szigorra szoktat, mert mindannyiunkat arra tanít meg, hogy *kritikával* közeledjünk ahhoz, ami tudomásunkra jutott. Ez ébreszti bennem azt a gondolatot, hogy a történelem (a történelem oktatása, a történetírás, a történelmi művek olvasása), mint valaha mondták: az „állampolgár iskolája”. Hozzájárulhat ahhoz, hogy olyan embereket képezzünk, akik szabadon alkotnak ítéletet, és képesek arra, hogy a nap mint nap rájuk zúduló híreket kristálytisztá elemzésnek vessék alá, sőt, arra is, hogy „a tények ismeretében” cselekedjenek; s ezért kevésbé tudja béklyóba verni őket bármiféle ideológia. A történelem a valóság összetett voltát is megvilágítja.

Segítségével nagyobb tudatossággal értelmezzük a jelent, s megértjük – az elmúlt idők társadalmainak láttán –, hogy milyen szerepet játszanak, milyen viszonyban állnak egymással az adott kultúra vagy társadalmi alakulat különféle elemei.

G. L. – Kétségtelen, hogy ebben az erkölcsi, kritikai célkitűzésben – amelyet ön a történelem feladataként jelöl meg – fedezhetjük fel a filozófia és a történelem rokonságát. Kant hűséges tanítványaként azt hiszem, hogy a filozófia egyik lényeges feladata: oly módon vértesse fel az embert, hogy az képes legyen minden értekezéstől számon kérni *jogcímeit*. Jómagam ebben látom a történelmet író Foucault kifejezetten kritikai szándékát.

Nos, utolsó kérdésem kissé visszásnak tűnhet fel, hiszen az ön „életfilozófiáját” feszegeti. Ezért a következőképpen fogalmaznék. Ön – hivatásából adódóan – arra kényszerül, hogy az eltérést fürkésze, abból a feltevésből kiindulva, hogy soha semmi sincs, ami máshoz hasonlatos volna. Hivatásából adódó kötelessége, hogy a túlzó összehasonlításra hajlók figyelmét felhívja tévedéseikre, felvilágosítva őket arról, hogy a különböző történelmi rendszerekben egy-egy „azonosnak látszó” elem egyáltalán nem ugyanaz az egyikben, mint a másikban. Mindezek figyelembevételével hajlamos-e azért mégis, legalább időnként azt gondolni – a történelem eseményeit vizsgálva –, hogy az emberek a végtelenségig ugyanazokat a dolgokat ismételtetik, s hogy fejlődésről valójában aligha beszélhetünk, tehát – mint a régiek mondták – „*nihil novi sub sole*”?* Hogyan is tudnánk elfojtani magunkban azt az érzést, hogy bármi történjék a világban (többnyire szörnyűségek), az, meg kell valljam, hihetetlenül sivár és ismétlődő? Hogyan kerekedhetne felül bennünk az az érzés, hogy minél inkább különböző, annál inkább hasonlatos?

G. D. – Nyilvánvaló – mindketten említettük már –, hogy az emberek magatartását igen nagymértékben testi ösztöneik határozzák meg, amelyeket egy élettani kód irányít. Lehetetlenség azt gondolni, hogy a pusztán biológiai kódrendszer ilyen gyorsasággal fejlődik az emberi faj esetében. Úgy látszik, hogy a *homo sapiens*

* Az idézet az Ószövetségből való, a *Vulgatában* így szerepel: „*nihil sub sole novum*.” Káldi György fordításában: „És semmi sem új a nap alatt” (Prédikátor könyve 1,10). – *A ford. megjegyzése.*

kialakulása óta ugyanazok az agresszivitásról és félelemérzetről tanúskodó reakciók, ugyanaz az uralkodási hajlam jellemzi az emberiséget. Ezek a viselkedési formákban is megnyilvánulnak, s ha kedvező irányban változnak is, ez – ama nagyon szűk időrendi keretek között, amelyet történelemnek nevezünk – olyan lassú folyamat, hogy nyugodtan kijelenthetjük, a jelenségek nem változnak, még csak nem is különböznek egymástól ebben az időközben. A „természetünkben” rejlő, változatlanul maradt alapra épülnek a történelemben ismétlődő jelenségek, az elkészerítő egyhangúsággal a végtelenségig ismétlődő mozdulatok – a hódító, a pribék, a nőrabló, a hittérítő, a kutató, a filozófus, a történész megnyilvánulásai.

A kérdés azonban, amelyet feltett, fontos, mert újabb kérdés következik belőle: A másik, a kulturális kódolás – az, amelyik változik – vajon nem túl felületes és hatástalan-e; az erkölcsi szabályozó mechanizmusok nem bizonyulnak-e túlságosan is gyakran képtelennek arra, hogy a fizikai, biológiai mechanizmusokat uralják? Vajon nemcsak holmi közönséges fedőréteget vagy egyfajta paravánt alkotnak-e, amely mögé elrejtőzik az ember (legalábbis az emberek zöme), hogy titkon megfelelhessen természetes, élettani ösztöneinek?

G. L. – Akkor – ha egyetért velem – az utóbbi kérdéshez még egy szándékosan gyermeteg kérdést fűznék. Hosszú múltra visszatekintő történészi pályafutása végén miként vélekedik az „emberről” vagy – nagy szavakat használva – az „emberiség jövőjéről”?

G. D. – Nahát, tudja, ahhoz, hogy az emberiség jövőjéről nyilatkozhassem, tapasztalatainkat ki kellene vetíteni a jövőre, amit mindig is vonakodtam megtenni. Nyilvánvaló azonban, hogy hosszú történészmúltam nem ad okot különösebb bizakodásra. Beszégettünk már arról, hogy a „történelem vajon bizonyos irányban fejlődik”-e? Jómagam úgy vélem, hogy a történelemnek nincs fejlődési iránya. Az én nemzedékem még roppant erősen hitt a fejlődésben. Hányan hisznek közülünk ma valóban, önkéntelenül s nem magunkat szándékosan áltatva ebben? Ez a régi mítosz a szemünk láttára foszlik szét véglegesen. És lassan-lassan hozzászokunk ahhoz, hogy elidegenítő ábrándnak tekintsük azt, ami – értse ezen a gazdasági növekedést, az „életszínvonal” emelkedését – szüleinket még abban a hitben ringatta, hogy a boldogság felé menetelnek. . .

Ez vicc. A kiábrándulás a jelen történelmi pillanatának fontos, jellemző vonása, s az emberek magatartására gyakorolt hatása mind érzékelhetőbbé válik.

A káprázatok szertefoszlanak. Kijózanodás magyarázza az én 1980-i, a történelemmel és a történetírással kapcsolatos álláspontomat is. Amikor magam köré tekintve, szembetűnővé válik az, amiről az előbb beszélgettünk, hogy mennyire ingatagok és gyengék az erkölcs szabályai azokkal az ösztönökkel szemben – mint amilyen az agresszivitás, a rettegés –, amelyek viszont nem változnak. Lorenz kissé bosszant a lúdjaival, de neki köszönhetem, hogy nagyon sokat megértettem a lovag viselkedésmódjából a háborúban és a szerelemben. Ezért aztán hogyne volna az az érzésem, hogy valójában semmi sem változik: „minden marad a régiben”?

Végül és lényegében ez elvezet bennünket a „boldogság” kérdéséhez. Történészként azt mondanám, hogy minden korszak kialakítja a maga elképzelését arról, mi a boldogság, s hogy – természetesen – ez a boldogság minden korban mást és mást jelent. Egyik kor sem „boldogabb” azonban a másiknál.

Az álom sem ugyanaz soha, de nem volna nehéz meggyőzni arról, hogy az embereket korszakról korszakra – tehát állandóan – az a törekvés jellemzi, hogy versengenek a boldogságból őket megillető részért.

1978. november–1979. március

Utóirat

Az, amit Guy Lardreau-nak nem csekély erőfeszítéssel sikerült belőlem magnetofonjával kicsikarnia, néhány egyszerű tételben összegezhető.

1. Munkám abból áll, hogy kérdéseket teszek fel az emberre (a mai emberre) vonatkozóan, s megpróbálok úgy válaszolni, hogy közben ne tévesszem szem elől, milyen volt jelenlegi társadalmunk viselkedése történetének egy korábbi szakaszában. Ennek érdekében értelmezem ez utóbbi reánk maradt emlékeit. Az anyagot tudós elődeim feldolgozták már. Az én feladatomban az, hogy tovább finomítsam megállapításaikat. Eközben azonban be kell tartanom néhány szabályt. Foglalkozásom erkölcsrendje erre kötelez. Így feltételezhető rólam, hogy a rendelkezésre álló anyagot – és csakis ezt az anyagot – felhasználom munkámban. Nincs jogom minden alapot nélkülöző, kiegészítő részleteket fabrikálni. Azt sem tehetem meg – és ennek már sokkal nehezebb ellenállni –, hogy figyelmen kívül hagyom a képbe nem illő elemeket. S ha úgy adódik, hogy a feldolgozandó anyag hatalmas mennyisége lehetetlenné teszi teljes áttanulmányozását, s ebből adódóan válogatásra kényszerülök, választásom sohasem lehet önkényes. Lényegében minden más megengedett. Nevezetesen az, hogy a képzelőerőmre támaszkodjam, persze nem esztelenül.

2. Belenyugodván az említettekbe és más, nagyon is gyakorlatias kényszerítő követelmények érvényesülésébe – például pontosan meg kell határoznom minden közlés keletkezésének idejét és helyét –, biztos lehetek abban, hogy a legjobban úgy hasznosíthatom ezt az anyagot, ha minden előítéllettől mentesen kezelem. Miután az élet megfigyelője vagyok, ha bármilyen elmélet rabja lennék, az

bénítóan hatna reám, kiszikkasztaná képzeletemet, így mindent elkövetek, hogy hatása alól szabaduljak. Nem azért, mintha tökéletesen szabadnak tartanám magamat. Szabadságom akkor a legteljesebb, amikor kérdéseimet felteszem. Kedélyem és az engem körülvevő világ eleve meghatározza, hogy így s nem másként fogalmazom meg őket. Saját magam és környezetem rabja vagyok és maradok mindaddig, míg csak tart a „fejlődés” (hogy azt a szót idézzem, amelyet nyolcesztendőös koromban, egy matematikai feladvány felállítását után jegyeztem fel számtanfűzetembe). Az az ember, akinek a múltja más, mint az enyém, aki nincs megáldva ugyanazon szenvedélyekkel, mint én, nem akkor és ott ír, ahol én, biztos vagyok benne, hogy nem ugyanazokra a következtetésekre jutna, mint jómagam. Így érthetővé válik – miután sokat beszélünk erről –, hogy a marxizmus egész másféleképpen hatott volna reám, ha tizenöt évvel fiatalabb volnék, mint vagyok, ha „pártmunkás” lettem volna; ha Prágában s nem Párizsban vagy Aixben dolgoztam volna. Ez nagy-nagy óvatosságra int, valahányszor csak kedvem támad a történelemtől mint tudományról értekezni.

3. Nem műkedvelő, hanem hivatásos történész vagyok, azaz a foglalkozásomból élek. Részem vagyok egy szakmai testületnek, amelynek megvannak a maga szertartásai: van hierarchiája és kicsinyes, sajátos zsarnoki hatalma. Legbensőségesebb kapcsolataim pályatársaimmal, mestereimmel, a munkámban részt vállaló kollégáimmal és tanítványaimmal alakultak ki. Vitatkozunk a munkánkról, a magunk zsargonjában. Kicseréljük – ahogy illik – kutatásaink eredményeit, részletezve, hogy milyen fogásokkal élünk, milyen irányban haladunk. Az effajta eszmecsere mindenkinek előnyére szolgál. Ráadásul kellemes is.

4. Mindazonáltal meggyőződése, hogy szakmánk értelmét veszíti, ha nem keres kifelé kapcsolatokat. A történelmet – úgy vélem – főként nem azoknak kell olvasniok, akik írják. Ha azok az intézmények, amelyeknek szakmánk is része, ma láthatóan igen kedvezőtlen helyzetben vannak, ez vajon nem azzal magyarázható-e, hogy túlon túl „beszűkültek”, s olyannyira elszakadtak a világtól, hogy a világ lassan hozzászokik ahhoz, hogy nélkülük is megvan, sőt, igen jól érzi magát? Ezért nem szalasztok el egyetlen alkalmat sem arra, hogy másokkal is – ne csak kollégáimmal és tanítványaimmal – beszéljek. Mivel bizonyítanom már nem kell,

immáron forrásaim részletes felsorolásába sem kell bocsátkoznom, manapság hangnemet változtatok. Ábrándokat azonban nem kergetek: az olvasók tömegéhez így sem jutok el. A nagyközönség ugyanis – joggal – jobban kedveli a mesét vagy a bűnügyi regényeket, mint azt, amit én nyújthatnék neki. Ennek ellenére mindent megteszek, hogy a hangomat hallassam. Mivel azok a kérdések, amelyekre választ keresek, nemcsak engem érintenek, mivel azok a szabályok, amelyeket a történész betart, szerintem hozzájárulnak ahhoz, hogy a szellemet a kritika szigorára neveljék, nyilvánvalóan azt kívánom, hogy mondandóm minél erősebb visszhangra találjon az oktatási rendszerben. Azért harcolok, hogy a történelem – a jó történelem – ne szoruljon mind jobban háttérbe az oktatásban, hanem – ellenkezőleg – óraszámra növekedjék. Az is boldoggá tenne, ha mind több emberhez eljutna szavam, mert szeretném másokkal megosztani azt az örömet, amelyet mesterségem gyakorlása vált ki bennem. S főként azért, mert ez utóbbit hasznosnak tartom. Hiszek a jól megírt, azaz a tiszta ésszel és szenvedéllyel megírt történelem hatékonyságában, noha e kettőt megfelelő egyensúlyba hozni nem könnyű dolog.

Georges Duby

Georges Duby művei

I. Könyvek

- *La Société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*. 1953.
 - *Histoire de la civilisation française* (en collaboration avec R. Mandrou). 1958.
 - *L'Economie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*. 1962.
 - *Adolescence de la chrétienté occidentale, 980–1140*.
 - *L'Europe des cathédrales, 1140–1280*.
 - *Fondements d'un nouvel humanisme, 1280–1440*.
- E három utóbbi művet (amelyek 1966–67-ben jelentek meg) dolgozta át 1976-ban a szerző egy kötetű (*Le Temps des cathédrales, L'art et la société, 980–1420*).
- *L'An Mil*. 1967.
 - *Mediaeval Agriculture, 900–1500*. In: *The Fontana Economic History of Europe*, 1971.
 - *Les Procès de Jeanne d'Arc* (en collab. avec A. Duby). 1973.
 - *Guerriers et paysans*. 1973.
 - *Le Dimanche de Bouvines*. 1973.
 - *Saint Bernard. L'art cistercien*. 1976, 1979
 - *Medieval Marriage*. 1978.
 - *Les Trois Ordres ou l'imaginaire du féodalisme*. 1978.
 - *L'Europe au Moyen Age*. Arts et Métiers graphiques, 1980.

II. Cikkék és tanulmányok

Emberek és struktúrák a középkorban címen huszonnégy, 1946 és 1972 között írott cikk jelent meg együttes kiadásban 1973-ban. Alább csak azoknak a cikkeknek és tanulmányoknak a jegyzékét találja meg az olvasó, amelyekre könyvünkben hivatkozunk.

– „Économie domaniale et économie monétaire.” Le budget de l'abbaye de Cluny entre 1080 et 1155. *Annales*, avril–juin 1952.

- „Un inventaire des profits de la seigneurie clunisienne à la mort de Pierre le Vénérable.” *Studia Anselmiana* (40), 1956.
 - „La féodalité? Une mentalité médiévale.” *Annales*, oct.–déc. 1958.
 - „La noblesse dans la France médiévale, une enquête à poursuivre.” *Revue historique*, 226, 1961.
 - „La seigneurie et l'économie paysanne, Alpes de Sud, 1338.” *Etudes rurales*, juillet–sept. 1961.
 - „Dans la France du Nord-Quest, au XIIe siècle: Les »jeunes« dans la société aristocratique.” *Annales*, sept.–oct. 1964.
 - „Les laïcs et la paix de Dieu.” In: *I laïci nella »societa christiana« dei secoli XI e XII*. 1966.
 - „Structures de parenté et noblesse. France du Nord, XI–XIIe siècles.” In: *Miscellanea mediaevalia in memoriam Jan Frederik Niermeyer*. 1967.
 - „Remarques sur la littérature généalogique en France aux XIe et XIIe siècles.” *Acad. des inscriptions et belles lettres, comptes rendus des séances de 1967*.
 - „La vulgarisation des modèles culturels dans la société féodale.” In: *Niveaux de culture et groupes sociaux...* 1967.
 - „Les origines de la chevalerie.” In: *Ordinamenti militari in Occidente nell'alto medioevo*. 1968.
 - „Les sociétés médiévales, une approche d'ensemble.” Leçon inaugurale au Collège de France, 1972.
 - „Lignage, noblesse et chevalerie au XIIe siècles dans la région mâconnaise, une révision.” *Annales*, juillet–oct. 1972.
- Számos cikk közül, amelyek kötetbe foglalva nem jelentek meg, néhányat – kiegészítést gyanánt – alább még megemlítünk:
- „La structure d'une grande seigneurie flamande à la fin du XIIIe siècle.” *Bibl. de l'École des Chartes*, 1956.
 - „Note sur les corvées dans les Alpes de Sud en 1338.” In: *Mélanges Pierre Petot*. 1958.
 - „Techniques et rendements agricoles dans les Alpes du Sud en 1338.” *Annales du Midi*, 1958.
 - „Dangers d'une réussite.” In: „Saint Bernard homme d'Église.” *Cahiers de la Pierre-qui-vire*, 1953.
 - „L'image du prince en France au XIe siècle.” *Cahiers d'Histoire*, 1972.
 - „La diffusion du titre chevaleresque sur le versant méditerranéen de la chrétienté latine.” In: *La noblesse au Moyen Age*. 1976.
 - „Gérard de Cambrai, la paix et les trois fonctions sociales, 1024.” *Comptes rendus de l'Acad. des inscriptions et belles lettres*, 1976.

E jegyzékhez társul még:

Recueil des pancartes de l'abbaye de la Ferté-sur-Grosne, 1113–1178.
1953.

Végezetül elkülönítve közöljük a történetírás módszertanával foglalkozó írások jegyzékét:

– L'Histoire des mentalités. In: *L'Histoire et ses méthodes.* Encyclopédie de la Pléiade, 1967.

– Entretien avec A. Casanova. In: *Aujourd'hui l'Histoire,* 1974.

– Histoire sociale et idéologies des sociétés. In: *Faire de l'Histoire,* 1974.

– Le mental et le fonctionnement des sociétés humaines. In: „Georges Duby.” *L'Arc,* n° 72.

III. Georges Duby irányítása alatt, illetve szerkesztésében készült művek

– *Histoire de France.* 3 vol., Larousse.

– *Histoire de la France rurale.* 4 vol., Seuil.

– *Atlas historique.* 1978.

IV. Georges Duby magyarul megjelent művei

– Georges Duby–Robert Mandrou: *A francia civilizáció ezer éve.* (Histoire de la civilisation française. – Ford. Ádám Péter, Pataki Pál.) 1975.

– *Emberek és struktúrák a középkorban.* (Hommes et structures du Moyen âge. – Ford. Vekerdi László.) 1978. (Gyorsuló idő)

– *A katedrálisok kora. Művészet és társadalom, 980–1420* (Le temps des cathédrales. L'art et la société. – Ford. Albert Sándor, Fázsy Anikó.) 1984.

– *A lovag, a nő és a pap. A házasság a középkori Franciaországban.* (Le chevalier, la femme et le prêtre. – Ford. Fázsy Anikó.) 1987.

– Georges Duby–Andrée Duby: *Jeanne d'Arc perej.* (Les procès de Jeanne d'Arc. Présentés par. – Ford. Kamocsay Ildikó.) 1989. (Mérleg)

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója

A nyomdai munkálatokat

az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte

Felelős vezető: Zöld Ferenc

Budapest, 1993

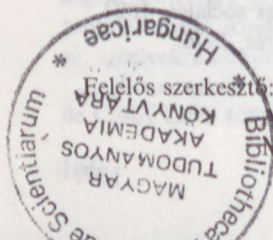
Nyomdai táskaszám: 22005

Felelős szerkesztő: Barabás József — Műszaki szerkesztő: Kerek Imréné

fedéltervet készítette: Hodosi Mária

Megjelent: 9,51 (A/5) ív terjedelemben

HU ISSN 0238-9711

Ára: 270,- Ft áfával

HERMÉSZ KÖNYVEK

Georges Duby, a neves francia történész meghatározó alakja a második világháború utáni európai történetírásnak. Magyarul is olvasható, közkedvelt monográfiái, tanulmányai a középkor művelődés-, társadalom- és művészettörténetéről útmutatóak mindazok számára, akik egy-egy korszak kulturális kifejezésformáit a maguk teljességében, összetettségében akarják megismerni.

A filozófus Guy Lardreau-val folytatott beszélgetésben Duby kifejti nézeteit a történetírás feladatairól, a kutatómunkában alkalmazott módszerekről, a XX. század történetírásának főbb fejlődési szakaszairól, beszámol azokról a személyes vagy szakmai indíttatásokról, amelyek munkái megírására ösztökélték. A kötet olvasmányos, stílusa élvezetes, és roppant érdekesítő nyomon követni az okfejtések tiszta logikáját.

A SOROZAT LEGUTÓBBI KÖTETEI

José Ortega y Gasset: A szerelemről

Carl Gustav Jung: Válasz Jób könyvére

Földényi F. László: Melankólia

Arthur E. Imhof: Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...

ELŐKÉSZÜLETBEN

Erich Fromm: Menekülés a szabadság elől

Wolfgang Schivelbusch: Írástudók alkonya. A frankfurti értelmiség a húszas években

ISBN 963 05 6488 2

Akadémiai Kiadó, Budapest